

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM
ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRÁNAK
KÖZLÖNYE

A VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTER MEGBIZÁSÁBÓL

Dr. HÓMAN BÁLINT

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL SZERKESZTI

DR. GULYÁS PÁL

1923. évi folyam * I—II. füzet.

BUDAPEST

KIADJA A M. N. MÚZEUM ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA.

1923.

1923.

TARTALOM.

Dr. Hóman Bálint: Fejérpataky László ravatalánál... ..	L
Dr. Gulyás Pál: Fejérpataky László †	
Dr. Rédey Tivadar: Az Orsz. Széchényi-könyvtár Petőfi kiállítása	
Dr. Végh Gyula: A sümegi püspöki könyvtárszoba az Iparművészeti Múzeumban	
Dr. Gulyás Pál: A könyv sorsa Magyarországon a legrégebb időktől napjainkig. (Első közlemény.)	
Dr. Holub József: Könyvtáros- és levéltárosképzés	
Dr. Kádár Jolán: Rakodczay Pál irodalmi hagyatéka a N. Múzeum könyvtárában	11
Dr. Baros Gyula: Petőfi a szépirodalomban. (Első közlemény.)	1:
Adattár. Petőfi-adalékok. (Dr. BARTFAI SZABÓ Lászlótól.)	1:
— A gyulafehérvári könyvpusztítás 1277-ben. (Dr. JAKUBOVICH Emiltől.)	1:
Tárca. Jelentés az Orsz. Széchényi-könyvtár 1922. évi állapotáról.	14
— Melich János. (Dr. BAJZA Józseftől.)	15
Szakirodalom. (FRANKÓI GUILLAUME:) Manuscrit enluminé d'un prélat hongrois à la bibliothèque Beatty à Londres. (Ism. G. P.) — JASCHIK ÁLMOS: A könyvkötő-mesterség. (Ism. —sp—) — HARSÁNYI ISTVÁN: Catalogus incunabulorum quot-quot in bibliotheca collegii ref. Sáros- patakiensis asservantur. (Ism. β.) — RANSCHBURG VIKTOR: A könyv- kiadás mestersége. (Ism. GULYÁS PÁL.)	15
Vegyes közlemények. Változás az Orsz. Sécényi-könyvtár vezetésében. — Kinevezések az Orsz. Széchényi-könyvtárban. — Kereszty István (G. A.) — Az Orsz. Könyvforgalmi és Bibliografiai Központ szabályrendelete. — A Napkelet.	15
Változások a magyarországi nyomdánál 1922. szept. 16-tól—1923. ápr. 30-ig.	15

464 1759

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM
ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRÁNAK
KÖZLÖNYE

A VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTER MEGBIZÁSÁBÓL

Dr. HÓMAN BÁLINT

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL SZERKESZTI

DR. GULYÁS PÁL

ÚJ FOLYAM. * XXX. KÖTET.

1923. ÉVFOLYAM.

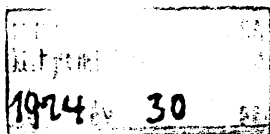
(A Bulletin de la Revue Bibliographique Hongroise c. mellékklappal.)

BUDAPEST

KIADJA A M. N. MÚZEUM ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA.

1923.

Stung l
392 m

STEPHANEUM NYOMDA ÉS KÖNYVKIADÓ R. T. BUDAPESTEN.
Nyomdaigazgató: Kohl Ferenc.

Ferencz atakétsándy

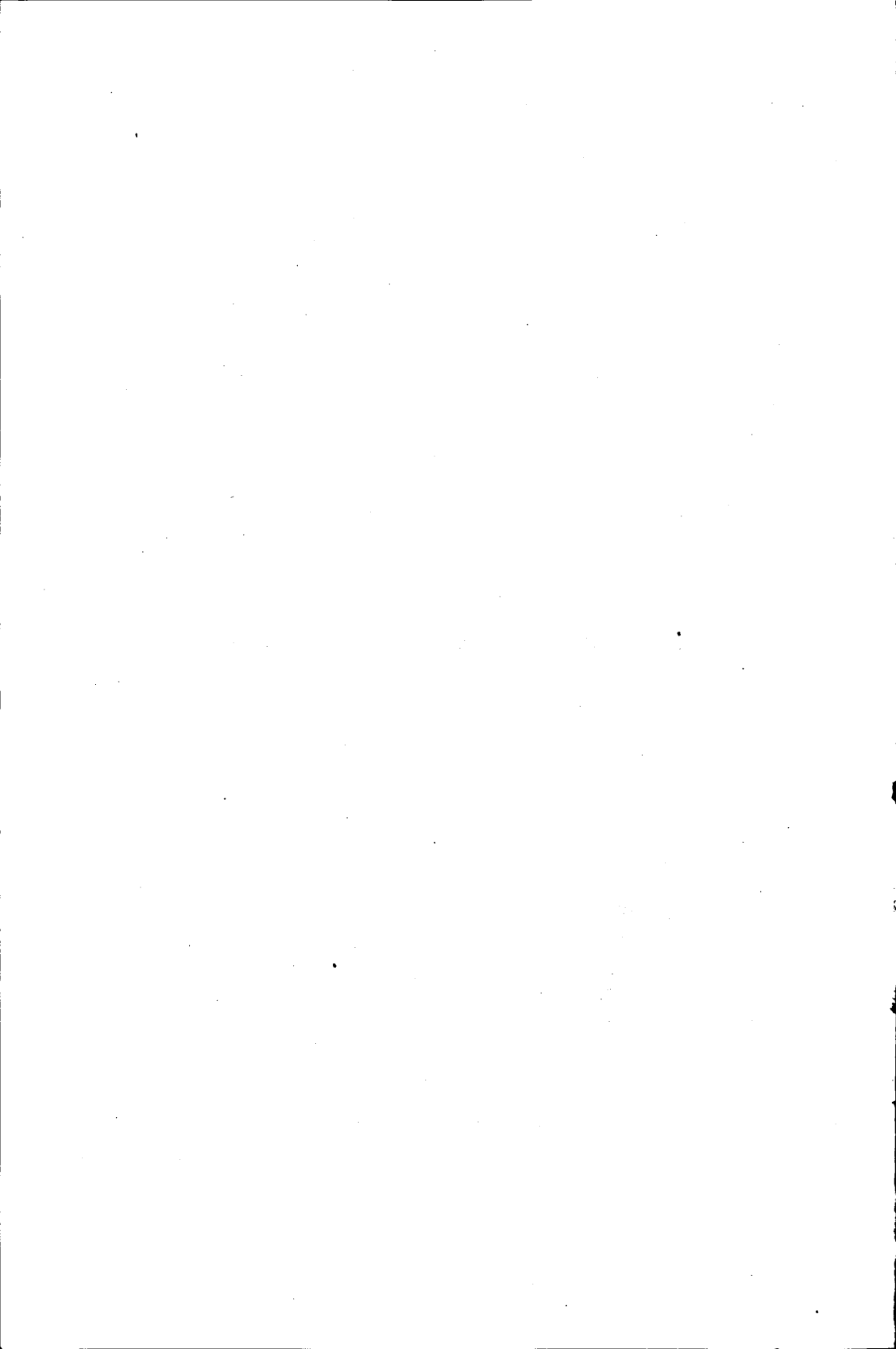

MAGYAR KÖNYVSZEMLE.

ÚJ FOLYAM. * XXX. KÖTET.

J 3

16

Fejérpataky László ravatalánál.

Elmondta 1923 március 9-én

Hóman Bálint, az Országos Széchényi Könyvtár igazgatója.

A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának koszorújával és a tanítványi hála örökzöld virágai-
val jöttem FEJÉRPATAKY László ravatalához.

A meleg otthon és ez otthon népének utolsó üdvözle-
tét hozom negyven esztendő munkásságod színhelyéről, az
Országos Széchényi Könyvtárból, hűséges élettársad korai
halála óta igazi otthonodból; az árva gyermek bánatos
panaszszavát elárvult öreg tanítványaidtól. Tanítványaidtól,
akiket lelked melegségével egész életükre magadhoz láncol-
tál s akiket Te, családtalan, magános özvegyember «édes
fiaid»-nak neveztl.

Legifjabb tanítványaid szónokával utolsóknak állunk
koporsód fejéhez, mert itt e koporsónál bennünket illet az
utolsó bucsúszó fájó kiváltsága. Bennünket, kik életemben
szivedhez legközelebb álltunk.

Három előkelő tudós testület, a magyar tudomány
három hatalmas oszlopa — a M. Tud. Akadémia, a Páz-
mány-Egyetem és a Nemzeti Múzeum — versengenek rava-
talodnál, hogy osztatlanul magukénak mondhassanak. Hiú
versengés! Te mindhármuké voltál, mindháromra egyforma
bőkezűséggel pazaroltad nagy szived minden szép érzését.
De egyiké sem voltál oly igazán, oly bensőleg, mint a
miénk, akik nem a tudóst, nem a tanárt, nem az igazgatót
siratjuk Benned, hanem az embert, a melegszívű, megértő
lelkű, jóságos embert.

Az Országos Széchényi Könyvtár, ez intézet tisztviselői
és volt tanítványaid nevében szólok utóljára Hozzád, kedves,
jó öreg mesterem! Az intézet nevében, melynek fejlesztésén
szerető gonddal szorgoskodtál. A hivataltársak nevében, kik-
nek nem főnöke, hanem megértő apja, örömmükben-bánatuk-

ban résztvevő, apró gondjaik, házi életük iránt melegen érdeklődő, jóságos öreg barátja voltál. Tudományos pályán működő tanítványaid nevében, akiknek nem a katedra hüvös magaslatán elzárkózó professzora, hanem oktatója, tanácsadója, buzdítója, gyámolítója, a szó legnemesebb értelmében vett tanítómestere voltál.

Azok nevében szólok, akik fiatalon közeledbe kerülve, valami sajátosságos melegséget, érdektelen jóakaratot, a tiszta apai szeretetet éreztük magunkra áradni, bensőnkbe hatolni a Te — minden társadalmi forma iránt oly szubtilisan érzékeny — finom és előkelő egyéniségedből. A szeretet, a jóság, a természetes finomság — lényednek ez a három alapvonása — vette meg a mi szívünket. Szerettünk, mert éreztük a Te szereteted melegét. Ragaszkodtunk Hozzád, mert tapasztaltuk a Te jóságos ragaszkodásodat. Hálásak voltunk Neked, mert örültél sikereinknek, melyek eléréséhez oly szives készséggel nyújtottad erős segítő kezedet. Tiszteltünk nem méltóságaidért, hanem finomságodért és tudásodért.

Ezt a szeretetet, ezt a jóságot, ezt a finomságot jöttünk el még egyszer, utolszor megköszönni és utolsó istenhozzádot mondani. Kedves, jó öreg mesterünk, Isten Veled! Isten Veled!

FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ

1857—1923.

Kelecsényi FEJÉRPATAKY László 1857. augusztus 17-én pillantotta meg a napvilágot Eperjesen, a Felvidék e történelmi levélgöjű városkájában, ahol édesatyja, később kir. tanácsos és budapesti kir. táblai segédhivatali főigazgató, az akkori kerületi főtörvényszéknél volt alkalmazva. FEJÉRPATAKY régi nemesi családból származott, melynek története egész IV. BÉLA király idejéig nyúl vissza. BOSIN, a királyi erdők és vadászterületek őre, lipatói lakos és öt fia 1248-ban emeltetettek ki a jobbágyi sorból a királyi kegy által, melyet a tatárok elleni vitéz magatartásukkal vontak magukra. E fiúk egyike, MILOTH, mint lipatómegyei vadászmeister 1263-ban a teljes nemesi jogok élvezetébe lépett s ekként közösévé lett három derék felvidéki magyar nemesi családnak: a FEJÉRPATAKY, ANDAHÁZY és LIPTHAY családoknak. Ezek közül a FEJÉRPATAKYAK I. FERDINÁNDTÓL 1564-ben újított címeres levelet kaptak s az 1754/5. évi országos nemesi összeírás tanúsága szerint Gömör-, Hont-, Lipató-, Nyitra- és Győrmegegyében virágoztak.

FEJÉRPATAKY középiskolai tanulmányait a pesti kegyesrendieknel kezdte meg. Már mint első gimnázista a legjobb diákok közé tartozott. A piaristák 1867/8. évi értesítőjében az első osztály 102 osztályozott tanulója között a negyedik helyre került s így egyike lett az osztály hét eminensének. A harmadik osztályból azonban évközben kimaradt s azt mint magántanuló végezte. A IV—VIII. osztályt a CORZAN-AVENANDO Gábor igazgatása alatt állott, pesti kir. kath. áll. főgimnáziumban végezte, ahol 1875 júliusában kitüntetéssel tette le az érettségét. Ugyanez év őszén beiratkozott a budapesti kir. tudományegyetem filozófiai karára, ahol két évig

hallgatott főleg történeti előadásokat, majd a vallás- és közoktatásügyi minisztériumtól nyert ösztöndíjjal Bécsbe ment, ahol a K. k. Institut für Österreichische Geschichtsforschungban szintén két évet töltött. Közben 1875/76-ban katonai kötelezettségének is elegett tett s egyévi önkéntesi évét kiszolgálva, 1876-ban cs. kir. tartalékos tüzérhadnagy lett. Tanulmányai befejeztével 1878 szeptemberében letette a filozófiai doktorátust, a következő év tavaszán pedig középiskolai tanári oklevelet szerzett s néhány héttel utóbb, 1879 május 31-én a diplomatika magántanára lett a budapesti egyetemen. A nagytehetségű fiatal historikust ekkor SZILÁGYI Sándor, az Egyetemi könyvtár igazgatója vette maga mellé s 1880-ban rábízta az Egyetemi könyvtár kéziratainak a rendezését. E rendezés eredménye gyanánt jelent meg 1881-ben *A budapesti m. kir. Egyetemi könyvtár kódexeinek címjegyzéke* c. kötete, mely szép tanubizonysága volt az alig 24 esztendőes ifjú tudományos készültségének s alapos bibliográfiai ismereteinek. Bizonyára e munkálatnak is része volt abban, hogy a vallás- és közoktatásügyi minisztérium hosszabb külföldi tanulmányútra küldte ki és lehetővé tette számára, hogy nyolc hónapon át hallgathassa Berlinben WATTENBACH, BRESSLAU és WAITZ, továbbá Párisban az École des Chartes világhírű tanárainak előadásait. FEJÉRPATAKY ekként fölkészülve megalapítójává lett nálunk a modern irányú diplomatikának s ezzel egyik irányítója a rendszeres levéltári kutatáson felépülő történettudománynak. Hazatérve, jegyzőjévé lett a nagysikerű 1882. évi országos könyvkiállításnak, melyet az *Ellenőr* c. napilap több tárcájában is ismertetett.

Az 1882. év fontos dátum külső eseményekben nem túlságosan mozgalmas pályájának. Ez év április 12-én kinevezték a M. N. Múzeum levéltárnokává s ezzel az Orsz. Széchényi Könyvtár kötelekébe került, amely annyira szívéhez nőtt, hogy legfőbb irányítását és vezetését még azután is jó ideig megtartotta, hogy a felsőbbség bizalma a Múzeum élere állította. 1889. május 2-án I. oszt. segédőrré lépett elő s négy év múlva, amikor a könyvtár vezetés dolgában három alosztályra szakadt, ú. m. a nyomtatványi, a hirlaptári és a kézirat-levéltári osztályra, a VIII. fizetési osztályba

sorozott múzeumi őrré nevezték ki. E kinevezéssel a kéziratok, a levéltár és az ősnymtatványok csoportjának élére került, mint amely csoportnak szaktudásával már eddig is nagy szolgálatokat tett. A három alosztály fővezetésére s az egész könyvtári adminisztráció irányítására ugyanekkor egy igazgatóőri állást szerveztek, melyet azonban csak az év végén töltöttek be, még pedig FEJÉRPATAKY Lászlóval. Az új igazgatóőr 1894 január 4-én tette le a hivatali esküt s működését nyomban megkezdette. Alig másfél év múlva, 1895. június 29-én Ő felsége a budapesti kir. tudományegyetemen az oklevél- és cimertan nyilvános rendes tanárává nevezte ki, de azért továbbra is megmaradt a Széchényi-könyvtár élén, melynek 1901. október 12-én megbízott osztályigazgatója lett. A következő évben a III. oszt. vaskoronarenddel, 1905-ben pedig a m. kir. udvari tanácsosi címmel tüntették ki. Amikor br. SZALAY Imre 1915 február 4-én nyugalomba vonult, a vallás- és közoktatásügyi miniszter FEJÉRPATAKY László kipróbált munkarejére bízta az ország legelső közgyűjteményének az igazgatását, amelybe egyébiránt SZALAY báró működésének utolsó éveiben amúgy is hathatósan befolyt. FEJÉRPATAKY nagy szeretettel, munkakedvvel és páratlan hozzáértéssel látott új munkakörének betöltéséhez, ami a háború és a forradalmak tövises évei alatt épen nem volt hálás feladat. A könyvtár legfőbb irányítását azonban egyelőre megtartotta, minthogy a miniszter a könyvtár kéziratárának igazgatásával dr. SEBESTYÉN Gyulát, a nyomtatványi osztályéval pedig dr. MELICH Jánost bízta meg, míg az összes könyvtári osztályok együttes vezetését továbbra is FEJÉRPATAKY, mint a M. N. Múzeum igazgató-helyettesének hatáskörébe utalta. Véglegesen csupán a kommün bukása után vált meg a könyvtár közvetlen vezetésétől s adta azt át MELICH János múzeumi igazgatónak, akit 1919. okt. 3-án bízott meg e hatáskörrel a vallás- és közoktatásügyi miniszter. A következő év nyarán, 1920. augusztus 5-én FEJÉRPATAKYT a kormány megerősítette múzeumi főigazgatói állásában, 1923. február 6-án pedig a kormányzó úr Ő főméltósága h. államtitkári címmel és jelleggel tüntette ki. Ez a kitüntetés méltó betetőzése volt eredményekben gazdag közéleti

pályájának. FEJÉRPATAKY László március hatodikára jelentkezett a kormányzó úr Ő főméltóságánál kihallgatásra, hogy a magas kitüntetésért köszönetet mondjon. Tervét azonban már nem valószínűsíthatta meg. FEJÉRPATAKYT, aki még 5-én délután résztvett a M. Tudományos Akadémia heti ülésén, a hétfőről keddre virradó éjjel hirtelen rosszullét fogta el s a halál angyala 6-án este háromnegyed hétkor kioltotta nemes életét.

Dr. FEJÉRPATAKY Lászlót, az embert, meleg szeretettel jellemzi a folyóiratunk élén álló gyászbeszéd, mi a következő sorokban a könyvtárost és könyvtárigazgatót igyekszünk néhány vonással bemutatni. FEJÉRPATAKY mint könyvtári tisztviselő a XIX. század második felében kifejlődött ahhoz a tiszteletreméltó típushoz tartozott, amely már nem tekintette a könyvtárosi állást a tudós sinecurájának s amely nem vallotta többé azt a felfogást, hogy a gondjaira bízott könyvtár egyedüli rendeltetése az, hogy egy-egy tudós ember anyagi megélhetését biztosítsa, vagy a legjobb esetben őt magát a saját kutatásaiban anyaggal ellássa, de amely épen olyan távol állott attól a másik véglettől is, melybe utóbb azok estek, akik pusztán hivatalt láttak a könyvtárban s minden tudományos ambíciót félretéve, csakis arra törekedtek, hogy a könyvtári gépezet minél tökéletesebben funkcionáljon. Az 1901. évi strassburgi könyvtárosgyűlésről írt beszámolójában meleg helyesléssel idézi DZIATZKO elnöki megnyitójának azt a passzusát, melyben arra utalt, hogy mennyire szükséges az, hogy a könyvtárnok a tudománnyal lépést tartson, ne legyen egyoldalú, ne lássa legfőbb célját a könyvtári kezelés tökéletesítésében, hanem legyen tudományos készültségű. Ő maga egyike volt e típus legkételetesebb megtestesülésének s mint vezető is mindenkor örömmel vette, ha az alája rendelt tisztviselők nem érték be a rájuk bízott anyag pontos és szakszerű kezelésével, hanem annak tudományos feldolgozásából is derekasan kivették a részüket. Világosan látta, hogy a könyvtáros kezelői tisztének is csak úgy felelhet meg igazán, ha maga is tisztában van a gondjára bízott szellemi kincsek tudományos értékével s azokkal a módszerekkel, amelyek a levéltárak és a könyvtárak repozitóriaiban szendergő anyagot meg-

szólaltatják s új életre keltik. Amikor 1882-ben a Múzeum levéltárához került, az akkor még alig 100.000 darabból álló gyűjtemény kizárólag külső szempontok szerint volt felállítva. Az egész anyag három csoportba, az eredeti oklevelek, az eredeti levelek és a másolatok csoportjába volt osztva. Mint jeles történettudós — hiszen a M. Tud. Akadémia már 1884-ben levelező, 1893-ban pedig rendes tagjai sorába választotta — csakhamar megszüntette ezt a tudománytalan és épen azért nem is praktikus csoportosítást s más, helyesebb szempontok szerint osztályozta az anyagot. Most már, «részint a levéltári anyag kora, részint a külső alak, részint a tartalom szolgált a felosztás alapjául. Így jött létre a középkori levéltár, mely a mohácsi vész előtti időszak összes eredeti iratait (s függetlenül az e korból származó iratok újabbkori másolatait) szigorú időrendben foglalja magában; s a mohácsi vész utáni oklevelek és akták nagy csoportjából, mely az újabbkori iratok gyűjtőnevet viseli, így választattak ki és állítottak fel külön csoportként a címeres levelek, a céhiratok gyűjteménye, az 1848/49-iki szabadságharc és az emigráció levéltára és a külföldi iratok».¹ Ugyancsak történetírói mivolta irányította abban a törekvésében, hogy a levéltárat minél több családi levéltár művelődéstörténeti adatokban oly gazdag anyagával gyarapítsa. Ezt a törekvését teljes siker koronázta. Nagy része volt abban, hogy a letéteményezett családi levéltárak száma akkor, amikor a Széchényi-könyvtár igazgatóságától megvált, elérte a százat s a múzeumi levéltár ekként a magyar mult egyik kimeríthetetlen kincsbányája lett.

FEJÉRPATAKY egyáltalában nagy gondot fordított arra, hogy a Széchényi-könyvtár az alapításakor kitűzött főcél: a hungaricumok lehető teljes összegyűjtését minél tökéletesebben megvalósítsa. Erről ékesen szól a vásárlások, cserék és ajándékok hosszú sora, mellyel 1894-től 1919-ig a könyvtár legkülönbözőbb osztályait gyarapította. Valamennyiök felsorolása erősen túllépné ez igénytelen megemlékezés kereteit, de lehetetlen legalább a legfontosabbakat

¹ A M. N. Múzeum multja és jelene. Budapest, 1902. 57—58. l.

elhallgatnunk, mert hiszen ezek a szerzemények legjobban jellemzik FEJÉRPATAKY áldásos igazgatói működését. Így 1894-ben ajándékba megszerezte KOSSUTH Lajos könyvtárát, megvásárolta KOSSUTH Lajos iratainak és levelezésének nagy tömegét és gr. KREITH Bélának a szabadságharc történetére vonatkozó irat- és nyomtatványgyűjteményét, 1895-ben LANFRANCONI Enea 4769 kötetes könyvtárát, az 1494-iki zenggi glagolit miscskönyvet s az országos levéltártól cserében a Münchenben őrzött Hunyady-levéltárért átengedett bavaricumokért becses kéziratokat és gazdag oklevélsorozatot szerzett, 1896-ban dr. MÉSZÁROS Károly áldozatkészségéből HORVÁT Árpád 4200 kötetes, magyar irodalmi termékekben gazdag könyvtárához juttatta a vezetése alatt álló intézetet; 1897-ben megszerezte DARNAY Kálmán ajándékából KISFALUDY Sándor 2149 kötetes könyvtárát, megvásárolta SZIGLIGETI Ede meg HUGO Károly irodalmi hagyatékát s elcserélte a néhány hónappal előbb megvásárolt TVARTKÓ-féle oklevélért a Cyrillus-féle Korvin-kódexet; 1898-ban megszerezte SZENDREY János 2243 darabból álló oklevélgyűjteményét; 1899-ben ajándékkul kapta MURMELLIUS 1533. évi szótárát, ARANY János több kéziratát s vásárlás útján VÉGHELY Dezső 5507 darabból álló oklevélgyűjteményét; 1900-ban szerezte meg POSONYI Sándor világhírű kéziratgyűjteménye 3357 magyar vonatkozású darabját; 1906-ban vásárolta meg EGRESSY Gábor irodalmi hagyatékát s vette át a történeti kéziratokban gazdag GYURIKOVITS-gyűjteményt; 1903-ban vásárolta meg HAJNIK Imre jogtörténeti munkákban gazdag gyűjteményét s az IBRÁNYI-család 1159 db oklevelét s kapta ajándékba KISFALUDY Sándor kézirateit, valamint gr. LEININGEN Károly tábornok naplóját és levelezését; 1904-ben szerezte meg ERKEL Ferenc kézirati hagyatékát s a HENTALLER-féle 1848/9-iki gyűjteményt, 1905-ben Nagylucsei Orbán zsoldároscopyvét s az EMICH-gyűjtemény magyar vonatkozású kézirateit, köztük egy Korvin-kódexet; 1906-ban a HELFY-hagyatékot s egy bécsi árverésen nagybecsű zenei kéziratokat és leveleket; 1908-ban NAGY Iván és SÓLYOM-FEKETE Ferenc nagymennyiségű kézirati hagyatékát, 1911-ben GYULAI Pál és 1912-ben JÓKAI irodalmi hagyatékát, 1913-ban LISZT Ferenc levelezőkönyvét és MADÁCH irodalmi

hagyatékát, végül 1914-ben FALK Miksa levelezését, míg a háborús évek alatt fáradságot nem ismerő, szinte lázas munkássággal teremtette meg a könyvtár páratlan gazdagságú háborús gyűjteményét, melyben körültekintő gondossággal szedte össze mondhatni az egész világ idevágó termékeit. Azonkívül, hogy figyelmet fordított a teljes hazai termelésre, igyekezett erre a célra egész Európában, hivatalos és magánúton, közvetlen vagy közvetett összeköttetéseket létesíteni; sőt voltak megbizottjai külföldön is, akik az ő számára gyűjtöttek.¹ Ezzel elérte azt, hogy a gyűjtemény az 1919. év végéig 155.754 db-ra emelkedett s ekként a világegész eljövendő történetirójának egyik legfőbb forrása lesz. Persze a rendelkezésére bocsátott anyagi eszközök elégtelensége nem egyszer bénítólag hatott gyarapítási törekvéseire. Így legnagyobb fájdalomra le kellett mondania az ALTEMS hercegek könyvtárából 1908-ban piacra került *Statuta urbis Romae* c. ösnyomtatvány KORVIN MÁTYÁS címerével ellátott példányáról, valamint az 1912-ben egy millió liráért a magyar államnak felajánlott DIDIMUS Korvin-kódexről: mindkét, általános bibliofil és különleges magyar szempontból egyformán elsőrendű ritkaság, mint később megtudtuk, a könyvvásárlásaiban szinte korlátlanul költekező Pierpont MORGAN birtokába került s így alighanem örökre elveszett a magyarságra nézve. De azért ne higgyük, hogy FEJÉRPATAKYT a teljességre való törekvés heve olyan áldozatokra ragadta volna, amelyek nem állottak arányban a felkinált anyag belső értékével. Így akkor, amidőn 1913-ban az egyébiránt nagyértékű Bibliotheca Rossiana eladásának gondolata szóba került, bátran elutasító álláspontra helyezkedett, mivel úgy érezte, hogy az abban foglalt néhány magyar vonatkozású darab minden kiválósága dacára sem volna arányban azzal az árral, amelyet a könyvtár egészéért fizetni kellene.

A Széchényi-könyvtár hungaricum-gyűjteménye lehető teljességét célozza a köteles sajtótermékekről szóló 1897: XLI. törvénycikk, mely FEJÉRPATAKY legszemélyesebb alkotása. Az 1848. évi XVIII. törvénycikk ugyanis, melynek alapján addig a könyvtár

¹ V. ö. FEJÉRPATAKY: A háború irodalma a németországi könyvtárakban. Magyar Könyvszemle 1916. I. 1.

kötelespéldányokban részesült, nem volt büntető záradékkal ellátva s így a törvény meg vagy meg nem tartása egészen a nyomdák jóindulatától függött. Az 1897. törvénycikk e hiányon segített és kimondotta, hogy az olyan nyomda, amely a könyvtár felszólítására s e felszólításban kitűzött záros határidő alatt sem szolgáltatja be a kötelespéldányokat, 100 frtig terjedő bírsággal sújtandó és a be nem küldött kötelespéldány vételárában is elmarasztalendő. Mint minden emberi törvénynek, a kötelespéldányokról szóló új törvénynek is voltak hiányai és hézagai, de az kétségtelen, hogy nagy haladást jelentett nem csupán az 1848-iki magyar törvény, hanem a külföldi törvények rendelkezéseivel szemben is. Üdvös hatását mindennél jobban illusztrálja az a tény, hogy míg 1897-ben kötelespéldányokban a nyomtatványi osztály 5461 dbbal és 3586 aprónyomtatvánnyal, a hirlaptár pedig 960 évf. 67.302 számával gyarapodott, addig 1898-ban, tehát az új törvény életbeléptetésének első esztendejében, a nyomtatványi osztály ily címen 10.530 dbbal és 23.479 aprónyomtatvánnyal, a hirlaposztály pedig 820 évf. 81.206 számával gazdagodott.

FEJÉRPATAKY nagyszabású könyvtárgyarapítási tevékenysége annyival is inkább figyelemreméltó, mivel a könyvtárnál már FEJÉRPATAKY igazgatói működése első esztendejében érezhető volt a helyszűke. Erről a nehéz helyzetről már első, 1894/95. évi jelentésében megemlékezik s ez a panasz egész refrainszerűleg mondhatni összes jelentésein végigvonul. Minthogy a helyszűkén gyökeresen nem állt módjában segíteni, kénytelen-kelletlen apró toldozgatásokkal kellett beérnie s valóban bámulatraméltó leleményességet fejtett ki abban, hogy minden talpalatnyi helyet kihasználjon, már amennyire ezt a könyvtár kissé pazarló rendszerű alapberendezése és az épületnek a gazdaságos elraktározási módozatokkal össze nem illeszthető konstrukciója megengedte. Így 1896-ban bebútoroztatta a bejáró folyosót s a könyvtártermekbe is új állványokat állíttatott be; 1901-ben készült el a Széchényi-család levéltára befogadására szánt földszinti terem berendezése, melyhez az idők folyamán még három földszinti levéltári helyiség bebútorozása csatlakozott; 1902-ben a könyvtár nagy munkatermében

karzatot építtetett, mely 250 folyóméterre való könyvanyag elhelyezésére nyújtott módot; 1907-ben pedig a kéziratár és a levéltár szekrényeire építtetett karzatos emeletet, hogy a helyszűkén legalább pillanatnyilag segítsen; mindez azonban kevésnek bizonyult, úgy hogy 1912-ben, bár nem szívesen, arra kellett rászánnia magát, hogy a hirlaptár kevesebbet használt része és a duplumanyag tárolására a múzeum épületén kívülálló helyiséget béreljen. Azonban ő érezte legjobban, hogy mindezzel csak ideig-óráig segíthet az elhelyezés elégtelen voltán. «Kénytelenek vagyunk elismerni, írja 1906. évi jelentésében, hogy a látogató közönség kifogásai könyvtárunk helyiségei ellen teljesen jogosak. A könyvállványokkal beépített szűk és díztelen bejáró folyosó... a levegőtlen olvasóterem... a tudományos kutatások számára berendezett dolgozószobák teljes hiánya méltán kihívják a kritikát a Széchényi Orsz. Könyvtár ellen s mindezen hiányosságok hangosan hirdetik, hogy hazai tudományosságunk és közművelődésünk egyik első tényezőjének, a Széchényi Orsz. Könyvtárnak a XX. sz. elején milyennek nem volna szabad lennie. Pedig a könyvtárt látogató közönség csak a külsőséget látja, a belső helyhiányból származó nagy bajok, melyeknek káros volta nem kevésbé fenyegető a könyvtár rendjére és használhatóságára nézve, csak a könyvtáriak előtt ismeretesek.» Gyors segítséget sürget s mivel arról, hogy «egy külön, a modern technika vívmányai és könyvtári tapasztalatok, valamint a szükségletek igényei szerint berendezett új épület emelésével» gyökeresen megoldassék a kérdés, egyelőre nem lehet szó, azt ajánlja, hogy a múzeumkert Esterházy-utcai oldalán egy az utcára kiszögellő egyemeletes épület emeltessék, mely az olvasótermet, dolgozószobákat és a hivatalos helyiségek egy részét tartalmazná s függő folyosóval köttetnék össze a mai raktárhelyiségekkel. Terve azonban a legfőbb intéző körök-nél nem talált visszhangra; e helyett a minisztérium 1909 végén egy a tudományos élettől távolfekvő s egyébként sem alkalmas telken akarta fölépíttetni az Orsz. Széchényi-könyvtár egészen önálló palotáját, de ez a terv sem jutott túl az első tervezgetés stádiumán. Így hát nem adatott meg FEJÉRPATAKYNak az az öröm,

hogy az általa oly nagyra fejlesztett gyűjtemény méltó keretben bontakozhassék ki a magyar tudományosság és közműveltség javára.

FEJÉRPATAKYT mint könyvtárigazgatót nem csak a gondozására bízott gyűjtemények szakszerű fejlesztése és méltó elhelyezése foglalkoztatta, hanem minél szélesebbkörű hozzáférhetővé tételén is serényen munkálkodott. Neki fájt legjobban, hogy a könyvtár szűkös elhelyezése nem tette lehetővé, hogy a benne felhalmozott szellemi kincsekből mindenki szinte korlátlanul meríthessen. Ami tőle tellett, azt ezen a téren is megtette. Az eredetileg 80 egyévre berendezett olvasóterem befogadóképességét ötven százalékkal, nyitási idejét 75 százalékkal fokozta, a kikölcsonzési szabályokat pedig minél szabadelvűbben értelmezte. Annak a kutatónak, aki a szabályok merevsége ellen hozzá fölebbezett, rendszerint nyert ügye volt, mert FEJÉRPATAKY, mint vérbeli tudós mindig azon volt, hogy a tudomány művelőinek megkönnyítse munkájukat, föltéve természetesen, hogy ezzel a gondjaira bízott kincsek épességét s a többi olvasó érdekeit nem veszélyezteti. Kedves gondolata volt, hogy a kutató- és dolgozóhelyiségeket az esti órákban is megnyissa a közönség előtt s e végből e helyiségeket villanyvilágítással is fölszereltette, azonban az 1904. évi borzalmas torinói könyvtári tűzvész hatása alatt habozás nélkül feladta tervét s a vezetékét sürgősen kikapcsoltatta, mivel irtózott még annak a gondolatától is, hogy rövidzárlat esetén a Széchényi-könyvtár is a torinói Biblioteca Nazionale sorsára jusson. Hogy alatta mennyire fokozódott a könyvtári használat, azt legszemléletesebben azzal mutathatjuk be, ha szembeállítjuk az 1893. évi forgalmi adatokat az 1913. éviakkal, mint a legutolsó békeév adataival, az igazgatása alatti korszakban. 1893-ban 16.328 egyén 45.692 dbot használt, 1913-ban pedig 35.028 látogató 148.348 dbot, vagyis a használók száma több mint megkétszereződött s a használt darabok száma több mint megháromszorozódott.

A használók érdekeit FEJÉRPATAKY azzal is előmozdította, hogy a *Magyar Könyvszemle* 1893-ban megindított új folyamát elsősorban a könyvtár multjának és anyagának az ismertetésére

használta fel s egyúttal megindította a könyvtár nyomtatott katalogusainak a sorozatát, amelyből hat, részben bőven illusztrált kötet látott napvilágot.

Azonban FEJÉRPATAKY a vezetése alatt álló intézetet nem csupán tudományos, hanem közművelődési célok szolgálatába is állította, még pedig nem azzal, hogy olvasóterméit egy népies olvasócsarnok színvonalára süllyesztette volna le, hanem azzal, hogy a könyvtár cimelionjaiból tanulságos állandó kiállítást létesített, amely legrégebb emlékeinktől kezdve bemutatta irodalmunk és történelmük legfontosabb dokumentumait, még pedig tanulságos magyarázó felírások kíséretében, valamint azzal is, hogy a M. N. Múzeum által rendezett ismeretterjesztő előadások során vetített képekkel és eredeti darabok bemutatásával kapcsolatos előadásokat is tartott vagy tartatott a könyvtár anyagáról. Ekként szerencsésen eltalálta azt az egyetlen helyes módot, amellyel az olyan elsőrangú tudományos intézet, aminő az Orsz. Széchényi-könyvtár, az ismeretek népszerűsítésének tág és hálás mezején méltóképp és eredményesen részt vehet s csak sajnálnunk lehet, hogy a háború és utóbajai által ránszakadt rendkívüli viszonyok közepette a könyvtárnak ezt a népszerűsítő munkáját félbe kellett szakítani.

FEJÉRPATAKYRÓL mint könyvtári szakemberről adott képünk nem volna teljes, ha nem emlékeznénk meg legalább néhány szóval arról a szerepről, melyet mint múzeumi és könyvtári orsz. felügyelő a vidéki könyvtárügy előrevitelénél betöltött. Amikor br. WCLASSICS Gyula 1897-ben a Múzeumok és Könyvtárak Orsz. Főfelügyelőségét létesítette, a könyvtári ügyek vezetését FEJÉRPATAKY vállalta el, fölkereste a vidék fontosabb könyvtárait s mindent elkövetett, hogy e könyvtárak közül azok, amelyek fejlesztése kívánatos, állami felügyelet alá kerülve egészséges fejlődésnek induljanak. Itt is a fősúlyt a könyvtári anyag fejlesztésére és kiegészítésére fektette, hogy ezzel egyfelől a vidék tudományos és közművelődési érdekeit előmozdítsa, másfelől a fővárosi könyvtárakat némileg tehermentesítse. Olyan esetekben pedig, amikor tisztán muzeális értékű könyvkészletekkel rendelkező régi könyv-

tárakról volt szó, amelyek modernizálása alig vezetett volna eredményre, azon volt, hogy a könyvtárak célszerű elhelyezését és konzerválását biztosítsa s ekként őket a tudományos használat számára megnyissa. Mint tapasztalatokban gazdag, gyakorlatias érzékű férfiú, itt sem dolgozott az elméleti emberek előtt oly csábító egyöntetűség jegyében, hanem mindig az adott viszonyokból indult ki s lehetőleg ragaszkodott a hagyományokhoz. A technikai újításoknak sem volt ellensége s ahol életbeléptetésük lehetséges volt, mindig mellettük foglalt állást, de nem helyezett kellenél nagyobb súlyt rájuk, mert bölcsen tudta, hogy semmi sem avul el olyan gyorsan, mint a legmodernebb berendezés. Arra azonban igenis súlyt helyezett, hogy a vidéki könyvtárak kezelői is tisztában legyenek a könyvtári ismeretekkel s azért örömmel vállalkozott a könyvtári szaktanfolyamok vezetésére, melyek elsejét 1898 nyarán rendezte az Orsz. Főfelügyelőség. Ő maga a tanfolyamokon a paleografia elemeibe vezette be a hallgatóságot, melynek, miként az egyetemen, itt is fölkelte érdeklődését és megnyerte a szívét.

A sors nem adta meg neki, hogy a modern technika minden vívmányával felszerelt, szemre tetszetős, új könyvtári palotát adjon át az utókornak, melynek előcsarnokában márványba vésve ott csillogna az ő neve, de megadta azt, ami jóval nagyobb s jóval maradandóbb, hogy az ő nevéhez s körütekintő, fáradhatatlan munkáságához fűződik a 120 éves Széchényi-könyvtár gyarapodásában talán leggazdagabb utolsó negyven esztendeje. Hűséges sáfár volt, aki tele kincstárt hagyott soha kellőképp meg nem becsülhető örökségkép utódaira és nemzetére.

GULYÁS PÁL.

AZ ORSZÁGOS SZÉCHENYI-KÖNYVTÁR PETŐFI-KIÁLLÍTÁSA.

A mult év derekán, amikor az évszázadi PETŐFI-ünnepek programja mindinkább kibontakozott, a Magyar Nemzeti Múzeumban legott felmerült az a terv, hogy az ország hódolatában ez a legrégebb tudományos és közműveltségi intézet is vegye ki a maga részét.

Az Orsz. Széchényi-Könyvtár vezetősége nagy szeretettel karolta föl azt a gondolatot, hogy a könyvtárnak PETŐFIRE vonatkozó gazdag és változatos anyaga ünnepi kiállítás keretében közszemlére kerüljön. A Nemzeti Múzeum főigazgatóságának melegen pártoló fölterjesztésére a miniszter úrnál is helyesléssel találkozott a PETŐFI-kiállítás terve, s ez a legmagasabb fórum rövid úton hozzájárult annak megrendezéséhez.

A kiállítás megnyitásának időpontjául az év végét tűzték ki, hogy ily módon a Nemzeti Múzeum ünnepe külsőleg is szorosan bekapcsolódjék az országos ünneplés legkimagaslóbb időszakába.

Október hó végén fogtunk hozzá az anyag egybeállításához és pár héttel utóbb már a helyszínén való elrendezés munkája is megkezdődött. Karácsony tájára elkészült ez a munka is, s az év utolsóelőtti napján a magyar szellemi élet kitünőségeinek jelenlétében a gyengélkedő minisztert helyettesítő kultuszállamtitkár úr a kiállítást ünnepiesen megnyitotta és átadta a legszelebb körű nyilvánosságnak.

Ezt a legtágabban felfogott nyilvánosságot már eleve biztosította az is, hogy a Nemzeti Múzeum a közönséget a hétnek előbb öt, utóbb pedig mind a hét napján díjtalanul bocsátotta a kiállított kincsek megismerésére. A kiállítás csinos külsővel megjelentetett vezető-katalógusának árát is a lehető legméltányo-

sabban, egy villamosjegy árában állapította meg. Ezeknek az intézkedéseknek meg is volt az az eredménye, hogy a kéthavi nyitvatartás ideje alatt kevés híján másfélszázezer látogató fordult meg a kiállításon, és a kétezres példányszámban kibocsátott katalógus már az első hetekben kifogyott, s rövidesen második kiadást kellett belőle rendezni; ez az újabb kétezer példány azután a kiállítás bezártáig szintén elkelt.

A megnyitást megelőző napon a sajtó képviselői számára külön bemutatás volt, és valamennyi fővárosi napilap a mai papirosínség idején szokatlan terjedelemben emlékezett meg a kiállításról és ismertette annak anyagát.

Kiállítóhelyiségül a Nemzeti Múzeum épületének köralakú, üvegtetős kupolacsarnoka szolgált. Részben a fal mentén, részben a terem belsejében összesen tizennyolc vitrina, illetőleg asztaltárló fogadta magába a kézirat- és könyvanyagot. A bejáratnál szemben, bordóvörös függöny előtt, zöld növénydísz közepén Izsó Miklós fehér márványból készített PETŐFI-mellszobra díszítette a termet.

A rendezés a kiállított anyag csoportosítását a körfal mentén balról-jobbra haladó körséta formájában oldotta meg. Középponti helyre — fontosságához és érdekességéhez mérten — mindenütt a kéziratgyűjteményt helyezte. Ez a gyűjtemény az, amelyet a Széchényi-Könyvtárban amúgy is elkülönítetten, *Petőfi-ereklyetár* néven őrzünk.

Ilyen külön relikviagyűjteménye egyedül PETŐFIVEL kapcsolatos darabokból van a könyvtárnak. Majdnem fél évszázad óta gazdagodik és egészítődik ki ez a mérhetetlen becsű kollekció, amely ma már darabszámával is, jelentőségével is felülmúlja a PETŐFIRE vonatkozó emlékek bármelyik más gyűjtőhelyének anyagát.

1875-ben GYULAI Pál gyermekei házi nevelőjének, TÖRÖK Pálnak végrendelkezéséből jutott a Nemzeti Múzeum az első PETŐFI-ereklyékhez. E darabok közt volt pl. PETŐFI Sándor ama bőr jegyzettárcája is, amely ezúttal is egyik legérdekesebb és legtöbbet szemlélt tárgya volt a kiállításnak. Ugyancsak a legrégebbi szerzemények közé tartoznak PETŐFINAK BAJZA Józsefhez írt levelei; ezeket BAJZA özvegye ajándékozta könyvtárunknak.

1880-ban PETŐFI István, a nagy költő öccse, hagyományozta a Nemzeti Múzeumra mindazt a páratlan becű anyagot, amit részben bátyja örökségként átvett, részben kegyeletes gondossággal kibővített és híven megőrzött. Ez a gyűjtemény mai relikviatárunknak mintegy felét jelenti; a darabok jelentékeny voltát tekintve pedig ma is legértékesebb része az azóta kétszeresére megnövekedett ereklyekollekciónknak. Kiállításunkra a legtöbb elsőrangú darabot ebből szemeltük ki. Hálánk és megbecsülésünk külön jeléül egy kis vitrinában azt a fekete bőrkasszettet is bemutatottuk, amelyet PETŐFI István bátyja emlékei számára készített s ezekkel együtt szintén Múzeumunknak juttatott.

A 90-es évek során GYULAI Pál közvetítésével került hozzánk több értékes PETŐFI-relikvia, köztük három hosszabb elbeszélő költemény kézírata, meg az 1845/6-ban írt valamennyi költeményt tartalmazó vastag füzet.

Századunkban azután ismét két írói hagyaték átvételével gazdagodott jelentékenyebb mértékben a gyűjtemény: 1911-ben GYULAI Pál, a következő évben pedig JÓKAI Mór irodalmi hagyatékának megszerzésével.

A legutóbbi évek gyarapodása már inkább csak a PETŐFI-család tagjaival kapcsolatos darabokra terjed ki.

Ebből a *Petőfi-ereklyetár*-ból a kiállításon két egyoldalas meg két kettős asztaltárlóra valót mutattunk be. Egyben-másban — a zsúfoltság elkerülése és az áttekinthetőség céljából — igen fontos darabokról is le kellett mondanunk. Így ARANY Jánosnak PETŐFI-hez írt leveleiből huszonkilencet őrzünk, de csak hatot állítottunk ki. Az egy-egy év termését magukba foglaló füzetek sem adhattak számot ezen a kiállításon gazdagságunkról, hiszen azokat leveleikre szétszedni sem hajlandóságunk, sem jogunk nem volt, s ezért csupán egy-egy (lehetőleg általánosan ismert) költeménynél tárhattuk fel a nézőközönség előtt.

És mégis hét elbeszélő költemény, meg huszonhat lírai vers kézírata volt látható, a költő életének legkülönbözőbb időszakai-ból. Az ifjonti emlékek, irodalmi zsengek külön csoportban sorakoztak fel.

A költő prózai műveiből és fordításaiból is bőséges mutatót nyújtottunk, valamint levelezése is tizenhat tőle írt és tizenöt hozzá intézett levéllel került bemutatásra.

A szabadságharc éveivel és eseményeivel összefüggő ereklyék ismét külön csoportban helyeződtek el. Ez a csoport — a benne foglaltak páratlan érdekességénél fogva — egyik legvonzóbb látni-valója volt kiállításunknak.

A PETŐFI-kéziratokat még kiegészítették PETŐFI ceruzarajjai is. Ilyet is többet bemutathattunk, aszódi kisdíák-korától az erdélyi hadjárat idejéig.

Ez a tulajdonképi *ereklyetár* magában véve is gazdag és minden tekintetben elsőrangú anyaga lehetett volna egy emlékkiállításnak. Darabjainak részletesebb felsorolásába itt nem bocsátkozunk, hiszen a kiállítás e részét a közkezen forgó katalógus is egytől-egyig feltünteti és a szükséghez mérten kommentálja is. Inkább a kiállítás egészéről akarunk képet adni, mintegy tervrajzát megörökíteni.

A kéziratos részt nagyszámú nyomtatott anyaggal egészítettük ki. Ez az anyag az alábbi csoportok szerint tagozódott.

Hírlaposztályunk darabjaival PETŐFINEK az egykorú sajtóban való tükröződését akartuk legalább szemelvényesen megmutatni. A hírlapanyag már az újságpéldányok nagy térfogatánál fogva sem igen alkalmas kiállítási matériául. Egy üvegszekrényt betöltő mutatóvánnyal azonban így is sikerült fogalmat adnunk a PETŐFI személyével és művészetével foglalkozó korabeli megnyilatkozásokról. Első kritikusi közül csak a legnevesebbek cikkeit tártuk fel s a költő műveinek első megjelenéseiből is csak néhány jellemző darabot mutattunk be. Ezenkívül egy-két röpcédulával is élénkítettük ezt a csoportot. Ennek az egész hírlapcsoportnak gondos és mindenben a lényegeset hangsúlyozó egybeállítása főként BAJZA József dr.-nak, hírlaposztályunk vezetőjének szakértelmére vall.

Az egykorú PETŐFI-irodalom e csoportjának mintegy természetes folytatásául kínálkozott a következő rész: az újabb PETŐFI-irodalom, a költő halálától napjainkig. E részben a rendezés főleg

SZINNYEI József, az utolsó évek termését illetőleg pedig PINTÉR Jenő kitűnő bibliográfiájának adataira támaszkodott. A kiállítható módon, tehát könyv vagy füzet alakjában megjelent dolgozatok úgyszólván hiánytalanul megtalálhatók voltak abban a három faliszekrényben, amelyet ez a csoport elfoglalt. Le kellett azonban mondanunk mindarról, ami folyóiratokban vagy a napisajtóban jelent meg, pedig tagadhatatlan, hogy PETŐFI-irodalmunk egyik tekintélyes és épen nem legcsekélyebb értékű hányada ilyen módon látott nyilvánosságot. Az első két szekrényben időrendet követtünk a felállításban; kezdtük az önkényuralom idején megjelent első méltatásokkal és végeztük a centenáris esztendő legújabb termékeivel. A második szekrényben azután külön csoportban egybeállítottuk a PETŐFI-irodalom legdöntőbb fontosságú kiadványait: GYULAI Pál, FERENCZI Zoltán és MELTZL Hugó műveit a ZILAHY Károly-féle első életrajzi kísérletet, a Petőfi-Múzeum meg a Petőfi-Könyvtár sorozatát. A PETŐFI-irodalomnak fentartott harmadik szekrénybe az évkönyv-, album- és almanach-termesztett anyag került s végül — mintegy a csoport kiegészítéséül — a költővel foglalkozó külföldi irodalom. Német, angol, francia, olasz és spanyol művekből álló szép sorozat tanuskodott itt PETŐFI világirodalmi nagyságáról.

A költővel foglalkozó irodalom (hírlapok és könyvek) épen a terem körfalának felét foglalta el. A jobboldali másik félkör négy faliszekrényébe azután PETŐFI műveinek kiadásai kerültek, kettőbe az eredetiek, kettőbe pedig a fordítások. Az eredeti kiadások sorozatának lehetőleg teljes egybeállítása leginkább FERENCZI Zoltán bibliográfiájának útmutatása szerint volt lehetséges. Itt is időrendben haladtunk, s csak a kevés példányszámú, bibliofil és amateur kiadványokat meg a diszműveket választottuk külön. PETŐFI-kiadások dolgában könyvtárunknak is érzékeny hiányai vannak, és csekély vigasztalásunkra lehet az a körülmény, hogy Magyarországon egyetlen olyan könyvtár vagy múzeum sincs, amely e részben hiánytalan gyűjteményt mondhatna magáénak. A magyarnyelvű kiadások két faliszekrénye között külön asztaltárlóba gyűjtöttük a költő életében megjelent kiadások teljes,

pontos időrend szerint sorakoztatott kollekciónak. Ennek valamennyi darabját szép, hibátlan példányban őrzi könyvtárunk.

Az idegen nyelvekre fordított PETŐFI-művek szintén két szekrényt töltöttek meg, az egyiket a német fordítások, a másikat a többi tizenhét nyelven megjelent áttüzetések. E csoportban természetesen ki kellett terjeszkednünk az anthológiákra is, hiszen a nyelvek egyikén-másikán csak ilyen módon jutott tolmácsoláshoz PETŐFI művészete. A fordítások egybegyűjtését nagy mértékben megkönnyítette dr. GULYÁS Pálnak könyvtárunk kiadásában megjelent kitűnő bibliográfiája.

A terem közepén felállított két nagy kétoldalas üvegesszekrényt majdnem egészen elfoglalta a zeneművek csoportja. Ennek anyagát kiváló zenei szakemberünk, LAVOTTA Rezső válogatta ki, majd LAVOTTA súlyos megbetegedése után Múzeumunk jeles zenei tudású főtitkára, dr. ISOZ Kálmán folytatta az anyag egybeállítását, s annak elhelyezését is teljesen ő oldotta meg nagy sikerrel. Kellőképen kiemelte zenei kiválóságaink PETŐFI-kompozícióit, a többi darabokkal pedig egyes sorozatokat mutatott be, hogy ily módon bizonyítsa PETŐFI egy-egy költeményének állandó ihlető hatását zeneszerzőinkre. Külföldi kiadványok is élénkítették a gazdag kóta-anyagot.

A zeneművek szekrényeinek egyikében néhány polcot fenntartottunk a népies vagy épen ponyvaszerű PETŐFI-irodalom szemléltetésére. Ilyen természetű gyűjtemény tudtunkkal ez ideig még nem került a közönség elé. A sokszor valóban eldugott, alig sejtethető helyen vagy módon megjelent ilyenféle PETŐFI-kiadványok és átdolgozások kinyomozásában nagy segítségünkre volt BAROS Gyulának a *Magyar Könyvszemlé*-ben kiadott, ezzel a tárggyal foglalkozó derék dolgozata.

Egy kis sorozattal mutatót adtunk a gyermekirodalomnak s általán a paedagógiai célzatú könyvkiadásnak PETŐFIVEL foglalkozó termékeiből is. E részben könyvészeti előmunkálatok nem álltak rendelkezésünkre.

Főleg a bibliográfiai vezetőfonál hiánya okozta azt is, hogy a PETŐFIVEL kapcsolatos magyar szépirodalom alkotásait nem tár-

tuk fel a kiállításon. A rendezésre fordítható idő rövidege megakadályozott abban, hogy ily irányban behatóbb tájékozódást nyerhessünk. E könyvészeti hiányon BAROS Gyulának az a hatalmas anyagú összeállítása lesz hivatott segíteni, amely épen a *Magyar Könyvszemle* jelen füzetében kerül nyilvánosságra.

Az ereklyeláda vitrinájában kínálkozó teret arra fordítottuk, hogy PETŐFI könyvtárának fenmaradt darabjaiból nyujtsunk mutatóban egy kis csoportot. Itt főleg a dedikált, vagy a költő névbeírásával ellátott példányokat helyeztük szem elé.

Nagyjában a fentiek szerint tagozódott a kiállítás anyaga. Ezt azután még kiegészítettük és nyilván érdekesebbé is tettük a költő hozzátartozóinak, nejének, fiának, öccsének meg ipának ereklyéivel. E tekintetben szűkre fogtuk a kereteket és ereklyetárunk idevágó részéből csak azt vontuk be a kiállításba, ami PETŐFI személyével is erősen kapcsolatos. Juliát is, Zoltánt is és PETŐFI Istvánt is igyekeztünk bemutatni költői kísérleteikben csakúgy, mint életüknek minden olyan vonatkozásában, amely PETŐFI pályájához vagy emlékéhez fűződik. Elhanyaglásuk emlékét lehetőleg kirekesztettük ebből az emlékkiállításból, amely minden egyes darabjával a nagy magyar költői lángelme dicsőségének kívánt jelentőségben és külső méreteken egyaránt hatalmas emléket emelni

RÉDEY TIVADAR.

A SÜMEGI PÜSPÖKI KÖNYVTARSZOBA AZ IPARMŰVÉSZETI MÚZEUMBAN.

A sümegi püspöki kastélyt BIRÓ Márton veszprémi püspök építette és rendezte be 1750-ben, miután az 1712-ben felperzselt sümegi fellegvárnak, a veszprémi püspökök évszázados rezidenciájának újraépítésére Béctől hiába kért engedélyt. Mire MÁRIA TERÉZIA sokáig késő beleegyezése megérkezett, már álltak a várhegy tövében épült új kastély falai s a királynő kancellárja lemondott kedvenc tervéről: a sümegi vár rom maradt.

Ehelyett azonban a művészeteket pártoló BIRÓ püspök pazar pompával díszítette új otthonát. Loggiás, erkélyes terme a legnagyobb terem volt a megyében; 1835-ig ott tartották a megyegyűléseket a MAULPERTSCH falfestményeivel ékes falak között. Ma a Sümeggel szomszédos várakat ábrázoló freskók eltűntek, a nagy terem három kisebb helyiséggé alakítottatott át, a könyvtár pedig üresen áll.¹

Ez utóbbi, melyre BIRÓ Márton püspök, az Euchiridion harcias tollú szerzője, sok gondot fordított, meglehetősen sötét és nedves helyiségben volt elhelyezve; a szekrények — s valószínűleg a könyvek is — sokat szenvedtek a nedvességtől; a lakatlan kastélyban nem volt többé gondozójuk. Ez indíthatta néhai báró HORNIG Károly veszprémi püspököt a nagylelkű elhatározásra, hogy a könyvtár berendezését az Iparművészeti Múzeumnak ajándékozza s ezzel lehetővé tegye a szép könyvtárhelyiségnek a múzeumban való teljes rekonstrukcióját. A stukkos mennyezetet RADISICS, a múzeum akkori igazgatója híven lemásoltatta. A gipszmásolat most végre helyet talált a múzeumban, a

¹ A sümegi várra és püspöki kastélyra vonatkozólag számos új adatot fog közölni DARNAY Kálmán megjelenendő történeti munkája, melynek kéziratát a fentieknél felhasználhattuk.

roskadozó szekrények eredeti formáikban helyreállítva előkerültek a raktárból, a korabeli könyvtárasztal megint elfoglalhatta régi helyét a boltozat alatt.

A könyvtárszoba — kis méretei miatt nem nevezhetjük teremnek — fehér mennyezetét széles, vörös és szürke márványt imitáló, dúsan aranyozott stukko-párkányzat övezi, a barok-ízlés erőteljes, lendületes vonalaiban tervezve. Ellentétben a renaissance szigorúan egyensúlyozott nyugalmával csupa mozgás, csupa festői szín és káprázat. Az aranyozott szegélyű cartoucheokkal, kagylós alakulatokkal és akanthusokkal díszített párkányon a tudomány és irodalom accessoriumai láthatók: éggömbök, homokóra, távcső, csillagászati és mértani műszerek, könyvek, irattekercsek, kalamáris és toll stb. Magának a püspöknek színes reliefképe, párnára helyezett könyv fölé hajolva tekint alá a mennyezetről, mellette főpásztori méltóságának jelvényei, az infula, a pástortbot. Koronás arany monogramja a mennyezet közepét díszíti.

A helyiséghez szabott, beépített könyvszekrények diófával furnirozottak, diógyökér-berakással. Alsórészüket erősen profilozott tömör ajtókkal záródik, míg felsőrészüket üveges ajtóit aranyozott talpú és oszlopfejű pillérek választják el egymástól. A szekrények még nem mutatják a XV. Lajos korában divatos hullámos vonalú formákat; épen csak az alul lekerekített, felsőrészüken homorú sarkak és az erősen tagolt párkányok árulják el a kezdődő rokokó előszeretettét a megtört vonalak és a fény és árnyhatásokkal való játék iránt. Egyébként nemes egyszerűségük, komolyságuk jól illik egy tudós egyházfejedelem könyvesházához.

A püspöki könyvtár könyvanyagát a múzeum nem vette át. A könyvek tudomásom szerint most is ládáikba csomagolva őriztetnek Sümegen úgy, ahogyan a szekrények leszerelése alkalmával ott elhelyeztettek.

Hogy a szekrények üresen ne álljanak, itt helyeztük el a múzeum könyvkötés-gyűjteményét. Egyelőre ez az első rendszeres ilyfajta áttekinthető gyűjtemény, mely a tanulmányozásra állandóan rendelkezésre áll.

Sajnos, a gyűjtemény úgy mennyiségben, mint minőségben eléggé szegényes. Az Iparművészeti Múzeum gyűjtési körén kívül esik a könyvek gyűjtése s mindössze azt a néhány példányát mutathatja be e fontos iparművészeti ágak, ami alkalmi vételek, ajándékozások és letétek útján esetlegesen a múzeumba került.

Teljesen hiányoznak a középkori kötések; nincsenek GROLIER és MAJOLI könyvei, hiányoznak a régi angol és spanyol kötések, a franciák, németek, németalföldiek nagyon is hiányosan vannak képviselve. A magyar könyvkötő-művészetből pedig, melyre természetesen legnagyobbat súlyt kellett helyezni, ugyancsak nem állott rendelkezésünkre régi könyvkötésünk egész stílféjlődését felölelő teljes sorozat, — legnagyobb büszkeségünkről, a Korvin-kötésekről nem is szólva. A hiányokat, különösen a Mátyás király speciális könyvkötéseit illetően, néhány jellegzetes példa jó reprodukciójával igyekeztünk pótolni.

Az első két szekrényt keleti — perzsa és arab — könyvtáblák töltik be, közöttük néhány kiváló minőségű lakkmunka, APPONYI Sándorné grófnő ajándéka. Csatlakozik ezekhez a XV—XVI. század olasz könyvkötése, melyen a keleti befolyás — a moreszk és arabeszk — jól megfigyelhető; így pl. egy csomózott mintájú nápolyi könyvtáblán, mely közel áll a VITRÉZ-féle kódex és több Korvin-kötés díszítéséhez, úgyszintén egy 1544-ben Velencében nyomtatott könyv keleti stílusú kötésén is.

Egy vaknyomással díszített vörösbőr-könyvtábla III. PÁL pápa címerét viseli s állítólag a vatikáni könyvtárból származik.

Érdekes egy úgynevezett legyezős díszítésű (à l'éventail) dúsan aranyozott olasz kötés, mely irodalmunkban többször szerepel és pedig hol mint XVI. századbeli olasz munka,¹ hol pedig mint francia legyezőkötés LE SUEUR-tól,² pedig a táblába kötött kézirat kétszeresen is keltezve van: Datum Padue Anno MDCIL Pontificatus autem... Innocentis Pape X. Anno V.

¹ RÁTH Gy.: Magyarországi könyvtáblák a történelmi kiállításon, A Magyar Iparművészet 1896-ban, 63. l. és CZAKÓ E.: A könyvnyomtatás és könyvdíszítés története, M. Könyvszemle 1901. évf. 350. l.

² Az Iparművészet Könyve. III. kötet 433. l.

A francia modort utánzó, többnyire ducal nyomott későbbi olasz kötések között épen ez a legyezős díszű az, mely bennünket közelebről érdekel, amennyiben a díszítések ilyenmő elrendezése kétségkívül hatással volt a XVII. század magyar kötéseinek kiképzésére is, amint ez számos akkori kötésen — különösen a kolozsváriakon — megállapítható (pl. BORNEMISZA Anna könyve 1674-ből stb.) A múzeumban kiállított kötések között van egy vaknyomású barna bőrkötés, cseh munka 1677-ből, amely szintén a legyeződíszítést mutatja.

A magyarországi könyveink között a legrégebb és történeti szempontból is legérdekesebb a PRÁGAI András fordításában 1628-ban Bártfán megjelent «Fejedelmeknek serkentő orai»-nak egy példánya, mely BETHLEN Gábor fejedelem hirhedt nejének, Brandenburgi Katalinnak tulajdona volt. A kézzel nyomott, szalagdíszítésű táblák közepén arany betűkben olvasható (elől): SERENISSIMA PRINCIPISSA DOMINA, DINA CATHARINA, DEI GRATIA PRINCIPISSA TRANSYLVANIAE, MARCHIONISSA BRANDENBURGICA, PRVSSLÆ IVLIÆ, CLIVIÆ, MONTIVM STETINI, POMERANORVM, VANDALORVM (hátnál): NEC NON IN SILESIA CROSNIÆ, CARNOVIÆ, QVE DVCISSA, BVRGGRAVIA NORINBERGENSI, PRINCIPISSA RVGIAE, COMITISSA MARCAE ET RAVENSPERGI RAVENSTEN DOMINA ANNO M D CXXIX.

Hogy a precíz kivitelű, szép kötés magyar könyvkötő munkája volna, állítani nem merném, bár a hiányzó csatok áttört mívű ezüst maradványai erdélyi ötvösmester kezére vallanak.

Elég jól van képviselve a Kolozsvárott és Debrecenben dívott aranynyomású és színezett pergamentkötés, mely részben egészen orientális mintákat használt, részben pedig sajátosan magyar ornamentikát mutat, melyben a tulipán és szekfű játssza a főszerepet.

Az egyik pergamenttel borított könyvtábla belső lapján az előzőkből szívalakban kivágott keretben exlibris gyanánt RAGÁLYI Anna neve van vörös bőrre arany betűkkel nyomva, alatta 1761 évszám. A másik csoport a felvidék különleges bőrkötése, vak-

nyomással vagy arany és ezüst díszítéssel. A XVII—XVIII. századokban különösen Nagyszombat dominál. Itt készült az 1711-ben megjelent *Calendarium Tyrnaviense* kötése, mely I. JÓZSEF-nek és nejének, WILHELMINA AMÁLIÁ-nak arcképeit tünteti fel. Pozsony és Kassa is képviselve van a gyűjteményben. Ezekben a kötésekben a német (osztrák) befolyás erősen érezhető.

A nyolcadik szekrényben láthatók egy XVIII. századból való magyar könyvtábla trébelt ezüst sarkai, a könyv közepét díszítő címerrel (ERNST Lajos úr letétje), valamint egy XVII. századbéli német bársonykötés ezüst veretekkel és kövekkel díszítve és egy augsburgi mesternek, Michael Mayr-nak († 1714) ezüst könyvveretei. Ugyanezen mestertől van Esztergomban egy függőlámpa és Kolozsvárott egy kehely.

A német kötések közül említést érdemel egy eléggé jellegzetes disznóbőrkötés 1596-ból vaknyomású figurális díszítéssel, továbbá egy archaizáló szép Missale 1739-ből (az V. szekrényben), néhány osztrák kötés a XVIII. századból stb.

A franciák egy 1550-ből való lyoni szép kötéssel, a hollandusok két kis könyvvel vannak képviselve.

Végül a XIX. század néhány kitűnő francia, angol és dán kötése fejezi be a sorozatot.

Reméljük, hogy a gyűjtemény anyagát idővel kiegészíthetjük és részben jobb példákkal pótolhatjuk, úgy, hogy a sümegi könyvtárszoba majdan a könyvkötészetnek, de különösen a magyar könyvkötészetnek igazán magas színvonalú mintakollekciójává válhatik.

VÉGH GYULA.

A KÖNYV SORSA MAGYARORSZÁGON A LEGRÉGIBB IDŐKTŐL NAPJAINKIG.

(Első közlemény.)¹

I. A középkor.

A nyugateurópai írás- és könyvforma a X. és XI. század fordulóján honosult meg a magyarságnál, amikor is nagy része fölvette a kereszténységet, még pedig annak római formáját. A nyugatról, Olasz-, Német- és Csehországból beözönlő hittérítők bizonyára jórészt magukkal hozták legszükségesebb szerkönyveiket, de az egyházközségek elszaporodtával s a szerzetesrendek megtelepülésével kétségkívül itthon is csakhamar serény könyvmásolói tevékenység fejlődött ki. Szent GELLÉRT a legenda szerint bakonybéli magányában szorgalmasan másolgatta a magaszerezte könyveket. Azonban arról panaszkodik, hogy az írásanyag és a lemásolandó minták előteremtése egyaránt nehézségekbe ütközik. Mindazonáltal a pannonhalmi bencés apátság már 1093 táján nem kevesebb mint 80 kézirattal rendelkezett. Ez a legrégebb hiteles könyvjegyzékünk.

1. *A könyvek anyaga, formája és előállítási módja.*

Az Árpád-korból fennmaradt néhány kézirat egytől-egyig pergamentre van írva, ami a régibb középkornak szinte kizárólagos írásanyaga volt. A görögök és rómaiak kedvelt írásanyagát, a papirusz-hártyát ugyanis a középkori kódexek előállításához csak elvétve s a XI. század óta már egyáltalán nem használták. A rendkívül törekeny papiruszt kiszorította a jóval tartósabb s az egyes levelek összehajtogatása és egybefűzése útján előálló kódexformának sokkal megfelelőbb állati bőr, melynek írásra alkalmas álla-

¹ A PINTÉR Jenő szerkesztésében megjelenendő Magyar Irodalomtudományi Kézikönyv számára készült összefoglalás.

potában *membrana* vagy *pergament* volt a neve. A pergament, vagy magyar műkifejezéssel élve bőrhártya, rendszerint juh- vagy borjúbőrből, de elvétve kecskebőrből is készült. A szőrétől és zsírtartalmától megfosztott állati bőrök felületét tajtkővel gondosan lecsiszolták s pórusait valami tömítő anyaggal töltötték ki, hogy a tinta szétfolyását megakadályozzák. Noha a pergament előállítása nem volt helyhez kötve, mint a papiruszé, mégsem lehetett mindenütt könnyen hozzáférni, miért is egyes, kiváltkép nagyszabású irodalmi működést kifejtő kolostorokban külön irhást (*pergamentarius*) alkalmaztak. A XIII. század óta a fejlettebb műveltségű városokban sűrűn találkozunk ez iparág világi művelőivel is, sőt a bécsi irhások 1288-ban már céhbe is állottak. Hazánkban Eperjesen 1480 és 1490 között többször szerepel a városi számadásokban egy Jakab nevű pergamenista. Egy 1501/3-ban elhalt György nevű irhás pedig a bártfai centumvirek sorába tartozott. Egy X. századi külföldi följegyzés szerint a pergamentlapok háromféle nagyságban kerültek forgalomba: ezek a *modulus maior*, a *modulus minor* és a *modulus parvus*. Áruk meglehetősen ingadozott. Eperjes városa pl. egy egész pergamentbőrért 1455-ben 44 dénárt, 1520-ban 12 dénárt s 1537-ben 40 dénárt fizetett.

A pergament egyeduralma azonban nem sokáig tartott. A XII. század elején lép föl az európai kulturközösségben először a papiros, ez a növényi rostokból, illetve vászonrongyokból erjesztés útján előálló nemezszerű pépből készült írásanyag, amely a kínaiaktól arab közvetítéssel került Európába, ahol csakhamar egyre-másra keletkeztek a papirmalmok. Így Spanyolországban a XII., Olaszországban a XIII. század folyamán, s utóbbi helyen az új iparág annyira föllendült, hogy Itália csakhamar Középeurópa legnagyobb papirszállítója lett. A olasz papirmalmosok alkalmazták legelőször az ú. n. vízjegyet, amely kifejezésen az a címer vagy egyéb alakzat értendő, melynek körvonalai a világosság ellenébe tartott papirlapon előtűnnek. E vízjegyek tanúsága szerint hazánkban a XIV. század folyamán túlnyomó részben olasz eredetű papirostartást használtak. Eperjes városa a XV. és XVI. században papirszükségletét legnagyobbbrészt Lengyelországból szerezte be, még

pedig részint a helybeli kereskedők közvetítésével, részint közvetlenül kiküldöttei útján. Németországban a XIV., Angliában és Hollandiában a XV., hazánkban pedig csupán a XVI. század folyamán keletkeztek az első papirmalmok. A ránk maradt legrégebb európai görögnyelvű papirosoklevél 1109-ből s a legrégebb latinnyelvű 1228-ból van keltezve. Hazánkban az eddig ismert legrégebb papirosoklevelet 1310-ben állították ki Pozsonyban. A papiros, mely az írásanyagok sorában ma már szinte egyeduralomra jutott, úgy a kancelláriai, mint a könyvmásolói gyakorlatban eleinte csak nehezen tört utat magának. Az olasz közjegyzőket még a XIV. század elején is eskü kötelezte arra, hogy okmányaik készítéséhez papirost nem fognak fölhasználni, nálunk pedig Nagy Lajos 1348-ban utasította a turóci konventet, hogy egy Liptó megye által «kényszerűségből» papiroson kiállított oklevelet írjon át pergamentre. A könyvírás terén a papirost eleinte csak pergamenttel keverve alkalmazták olyképp, hogy az ívekké egyesített levelek külső levélpárjához bőrhártyát, belső leveleihez pedig papirost használtak. A XIV. század óta egyre gyakoribb a tiszta papiros-kódex, bár a díszesebben kiállított kéziratok egész a XVI. századig túlnyomó részben pergamentre irattak. A könyvsajtó első termékeiből is számos levonat készült membranára, de ezen a téren a papiros csakhamar végleges diadalt aratott. Ma már csak a bibliofilek számára készítenek elvétve egy-egy díszműből néhány pergament-példányt.

A könyvmásoláshoz szükséges íróeszközök a karthauziak rendszabályai szerint a következők voltak: a tollak (*pennae*), melyek rendszerint a ludak szárnytollaiból állítottak elő; a kréta, melyet a pergament likacsainak a tömítésére s a kivakart helyek elsimítására használtak, a tajtkő (*pumex*), mellyel a pergament felületén mutatkozó apróbb egyenetlenségeket tüntették el; a tintatartó (*cornu*), mely latin nevét onnan vette, hogy többnyire egyszerű szarv volt, melyet a másoló övében hordozott s használatkor az asztalon lévő nyílásba dugott; a vakarókés (*novacula* vagy *rasorium*), egy félhold-alakú vaspenge, mellyel a hibás szövetet távolították el a bőrhártyáról; a tollkés (*scalpellum*), mellyel

a lúdtollakat megmetszették; a körző (*punctorium*) s az ár (*stumbula*), melyekkel a sorközöket jelölte ki a másoló s végül az ólom (*plumbum*), mellyel a kijelölt közökben egy vonalzó (*regula*) segítségével megvonalozták a készülő kódex lapjait.

A szövegíráshoz használt fekete tintát a későbbi középkorban jobbára rézgálicból, gubacsból és vitriolból állították elő. A színes tinták közül leginkább a vörös (*rubrum*) terjedt el a középkorban, melyet miniumból készítettek. Rendszerint a kezdőbetűk, kezdősorok, tartalmi összefoglalások és díszek előállítására használták fel. Ezt az eljárást rubrikálásnak nevezték még akkor is, ha piros tinta helyett vagy azzal kombinálva kék vagy zöld tintát alkalmaztak. Elvértve arany és ezüst tinta is előfordul a díszes kiállítású kéziratokon.

A középkori könyv alakja az ú. n. kódex-forma, mely a mai nyomtatványokéhoz hasonlít. E forma, melynek kiindulópontja a napi följegyzésekhez használt dyptichon volt, úgy látszik az V. század folyamán került túlsúlyba a tekercs- (*rotulus*) formával szemben. A kódex füzetekből (ívekből) áll, amelyek viszont több kétrét hajtott pergament- (később papiros-) levélből tevődnek össze. Leggyakoribb a négy darab kétrét hajtott levélből alakított füzet, a *quaternio*, úgy, hogy ez a kifejezés utóbb felvette az ív jelentést, tekintet nélkül a benne foglalt levélpárok számára. Sőt a hazai latinságban (1347) a *quaternus* szó a *liber* (könyv) szinonimájaként is előfordul. Az egyes quaterniókba foglalt levélpárok száma igen különböző s kettőtől tízig, vagy még többig is terjedhet. Egy-egy kódex ívei rendszerint azonos számú levelekből állanak s ha sorukban kisebb terjedelmű ívekre is akadunk, gondosan utána kell néznünk, vajjon nincs-e utólagos csonkítással dolgunk. Minden egyes ív akár az elején, akár a végén jelzéssel volt ellátva. Jelzés (*signatura*) gyanánt kis és nagy betűket, római és arab számokat használtak. A XIV. század óta a lapszámozás is egyre gyakoribb, de leginkább olyformán, hogy egy-egy levél két lapja azonos sorszámot kapott. Vagyis tulajdonképen levélszámozással van dolgunk a mai lap- vagy oldalszámozással ellentétben. A levélszámok idézésénél különbséget kell tennünk a levél

szine (*recto*) és fonákja (*verso*) között. Az ívek helyes elrendezését (*collatio*) még az őrszavak (*custodes, reclamantes*) is elősegítették. Az őrszó a lap alján, a szöveg utolsó sora alatt olvasható kifejezés, mely egyúttal a következő lap szövegének kezdő szava. Az őrszavak sűrűbb alkalmazása a XIII. század óta tapasztalható.

A szöveg a kódex lapjain vagy egyfolytában, vagy hasábokra osztva iratott. Utóbbi esetben leggyakoribb a kéthasábos beosztás. A könyvírásnál az 1200 táján Európa-szerte elterjedt karoling minuszkula kerekded típusai a XIII. század közepe felé csúcsba szökellő, keskenyebb formákat öltenek s ez az ú. n. rideg gót barátírás (*fractura*) egészen a XVI. századig tartotta magát. Az óklasszikus szellem újraéledtével karöltve Olaszországban ismét föllevenítették a karoling minuszkula gömbölyded formáit, amelyekbe azonban a barátírás egyes sajátosságait is beolvasztották. Így alakult ki a humanista könyvírás, mely a könyvnyomtatás ú. n. *antiqua* betűfajtaiban ma is továbbél. A humanista írás MÁTYÁS király és az udvarában élő könyvkedvelő főpapok útján hazánkba is eljutott, de a közhasználatban — mint ezt XV. és XVI. századi kéziratok nyelvemlékeink tanúsítják — továbbra is a barátírás tört formái tartották magukat. Számos középkori kéziratban a könyvírás helyett többé-kevésbé jól olvasható folyóírással (*cursiva*) találkozunk, ami annak a jele, hogy az illető példány nem hivatásos másoló munkája.

A másoló íróasztala (*tabula scriptoria*) rendszerint a mai templomi stallumok módjára ülőhellyel kombinált rézsutos pulpitus volt, melyet nemezszővettel (*epicausterium*) fődtek be olyképp, hogy a szövet egy része a pergamentre is ráterült s ily módon megvédte azt a másoló keze nyomától. Miniaturákon láthatjuk, hogy a pulpitus fölé sokszor egy forgatható olvasótámlány volt erősítve, amelyen a lemásolandó mintát helyezték el, különböző rendszerű nehezékekkel biztosítva a könyv nyitva maradását.

A másoló munkateljesítménye gyakorlottságától, szorgalmától s az írásra fordított műgond nagyságától függött. A VI. században Szent COLUMBA állítólag 12 nap alatt lemásolt egy evan-

géliumos könyvet, Szent NILUS pedig négy nap alatt egy psalteriumot, — persze a legenda tanúsága szerint. Azonban a gyors munka nemcsak a legendák világában fordul elő. Nem egy kézirat zárószórai (*colophon*), melyek több-kevesebb bőbeszédűséggel szokták felsorolni a kézirat címét (tartalmát), szerzőjét, másolóját, megrendelőjét s elkészülte körülményeit, egészen bámulatos gyorsaságról tesznek tanúságot. Így WANDALGAR a *Lex Salica* leírását 793. okt. 30-án kezdte meg s nov. elsejére nemcsak hogy befejezte, hanem még az aleman törvény másolatával is megtoldotta. Egy luxeuili szerzetes 1004-ben BOËTIUS *Geometriáját* 11 nap alatt másolta le, a bécsi nemzeti (udvari) könyvtár egy 278 nagy ívrétű levélre terjedő új testamentumának elkészítése pedig 1333-ban csupán fél évet vett igénybe. De a gyorsaság pálmáját az a párisi minorita vitte el, aki OVIDIUS *De remedio amoris* című munkája leírásába 1467 Mária fogantatása szombatján hajnali öt órakor fogott bele s még az nap este 11 órára el is készült munkájával. A munka menetét nagyban meggyorsították a szórövidítések (*abbreviatura*), melyek sűrű alkalmazása egyes kéziratok olvasását ugyancsak megnehezíti. A másolás gyorsaságát azzal is fokozták, hogy a nagyobb terjedelmű könyveket ívekre bontva egyszerre több másoló közt megosztották. Az egyes kódexekben megkülönböztethető többféle kéz gyakran ilyen munkamegosztásban leli magyarázatát. Ha pedig ugyanazon könyvből több példányra volt szükség, a szöveget egyszerre több másolónak mondták tollba, miként ezt állítólag már ALCUIN idejében Toursban tették.

A gyorsan dolgozó s a szöveg jelentésével nem mindig tisztában levő másolók természetesen sok hibát követtek el, miért is szokásban volt a másolatokat használatbaadásuk előtt kijavítani (*emendare*). Főleg a szent iratok, egyházi és jogi könyvek emendálására fektettek különösebb súlyt. Azonban a javítás gondját igen gyakran az esetleges olvasóra hárították s ezt versben vagy prózában a másoló nem egyszer lelkére is köti az olvasónak, egyúttal elnézését kérve a hibákért. Nálunk VITÉZ János esztergomi érsek emendálta nagy gonddal a könyvtárába került kéziratokat.

A piros vagy más színes tintával készült kezdőbetűket, feje-

zetcímeket s egyéb díszeket rendszerint nem a másoló, hanem a *rubricator* pótolta bele a kéziratba. Innen van, hogy a színes kivitelre szánt betűk és szövegrészek számos kéziratban hiányzanak. A festett díszlapok, keretrajkok, képes kezdőbetűk és szövegképek (*illuminatura* és *minatura*) pedig a gondosabb kivitelű, fényesebb kódexekben arra hivatott könyvfestők (*miniator*, *illuminator*) ecsetének a munkája.

Az ekként elkészült kéziratot azután többé-kevésbé díszes bekötéssel látták el. Az íveket három vagy több bőrszíjra fűzték föl s e szíjak kiálló végét a kötéstáblákul szolgáló vékony tölgy- vagy hársfadeszkába vájt nyílásokba akasztották. A könyv sarkát s a födeleket azután kellőkép kicserzett és meglappasztott állati bőrrel — a hazai középkori kötéseken leggyakoribb a szarvas-, marha- és disznóbőr — fehér vagy színesre festett pergamenttel, selyem- vagy bársonyszövettel vonták be. A bőrbevonatot gyakran vaknyomású, vagy metszett, poncolt és domborított díszítéssel is ellátták. A pazar kiállítású egyházi szerkönyvek födeleit elefántcsont-faragványokkal, trébelt, cizellált vagy zománcos arany-, ezüst- vagy rézlemezekkel borították s drága meg féldrágakövekkel rakták ki. Fémveretek, köldökök és csatok egyszerű kivitelű bőr- és szövetszőtéseken is gyakoriak. A bőrkötések aranynyomású díszítése Keletről terjedt el Európában. Első szerény nyomaival a renaissance felsőolaszországi kötésein találkozunk. Gazdagabb aranyozást a mi MÁTYÁS királyunk alkalmazott először Európában, akinek dúsan aranyozott maroquin-kötései valószínűleg Budán készültek.

A könyvek igen tekintélyes része a középkor folyamán a szerzetesek rendházaiban készült. Főleg azokban az országokban, amelyek lakossága csak újabban tért át a kereszténységre, mivel itt a világi papságot szinte teljesen lekötötte a lelkipásztorkodás. Természetesen nem minden kolostor vált ki egyformán ezen a téren s még a kézirattermelés dolgában leghíresebb klastromokban is egymást váltják fel a termékeny, kevésbé termékeny és terméketlen korszakok, aszerint, amint a szerzetesi fegyelem teljes erejében fennállt, bomlásnak indult, vagy egészen meglazult. Voltak

kolostorok, ahol külön írószoba (*scriptorium*) volt berendezve a könyvek előállítására, másutt viszont a keresztfolyosó egy részében állították fel a másolók stallumait s ez a rész gyakran még csak be sem volt üvegezve. Télvíz idejében ugyancsak keserves volt a másoló munkája s van olyan scriptor, aki könyve végén elpanaszolja, hogy dermedt ujjakkal dolgozott. Az írás rendszerint a nap világánál történt s a másolók átlag napi hat órát dolgoztak. Voltak rendházak, melyek egész iparszerűen foglalkoztak könyvek előállításával s készítményeiket árúba bocsátották. A legtöbb kolostor azonban beérte azzal, ha saját szükségletét volt képes fődözni. Nemcsak a férfi, hanem a női szerzetesházakban is serényen folyt a másolói munka s egész sereg apáca nevét őrizték meg a kéziratok kolofonjai. A bencések, ciszterciek, premonstreiek és karthauziak, akik a középkor legszorgalmasabb könyvmásolói voltak, hazánkban megtelepedve, rendszabályaiknak megfelelően, nálunk is szorgalmasan rótták a betűket. De kivették részüket a kultúra e nemes munkájából a pálosok, továbbá a kolduló rendek tagjai és az apácák is. Így a Pray-kódex valószínűleg bencés munka, az Ehrenfeld-, bécsi, müncheni és Apor-kódexeket magyar ferencesek másolták, a Kriza-kódex leírását 1533-ban fejezte be GARAI PÁL dominikánus, a Czeh- meg a Festetich-kódex KINIZSI Pálné pálos kolostorában készült Nagyvázsönyban, az Érdy-kodex pedig karthauzi szerzetes munkája. Női másolóink között első helyen áll RÁSKAI LEA domonkosrendi apáca, aki 1510—22-ig nagy tevékenységet fejtett ki e téren.

A szerzetesek mellett a világi papok is tőlük lehetőleg kivették részüket a könyvmásolás mesterségéből. Így Westfáliai STEPHANI HENRIK csukárdi (Pozsony vármegye) plébános 1377-ben másolta, miniálta és kötötte be Imre fia JÁNOS pozsonyi kanonok számára azt az esztergomi Miskönyvet, mely ma a gyulafehérvári Batthyány-könyvtár tulajdona.

Az egyházi rendbe nem tartozó, világi másolók száma Olaszországban már a XIII. század óta igen elszaporodott. Párisban és Bolognában, a középkor e két leghíresebb egyetemi városában, szintén nagy számban éltek s a XV. századi firenzei könyvmásoló

műhelyekben, ahonnan MÁTYÁS király kéziratának a zöme is kikerült, ugyancsak világiak foglalatostkodtak. Világi másolók a középkor vége felé hazánkban is akadtak főleg a fejlettebb kulturájú felvidéki városokban. Így Bártfán 1438-ban egy JÁNOS s 1494-ben egy BOLDIZSÁR nevű világi másoló élt, Eperjesen pedig a század végén egy MÁTYÁS nevű világi másoló bizonyos BOLDIZSÁR eperjesi polgár felesége megbízásából egy antifornariumon dolgozott. Valamennyiüket az egykorú feljegyzések Kathedralis scriptor néven emlegetik, ami nem családi név, hanem a világi másolók latin elnevezése volt. Kathedralis MÁTYÁS jómodú férfiú lehetett: saját házában lakott, amely az 1504-iki tűzvész áldozata lett. Legtöbbre vitte az a JÁNOS nevű másoló, aki 1494/95-ben II. ULÁSZLÓ számára letisztázta BONFINIUS magyar történetét és szorgalmas munkájáért nemesi sorba emeltetett. Kódexek kolofonjaiból és levéltári feljegyzésekből eddig vagy száz magyarországi másolóról és könyvfestőről tudunk s a szerencsés véletlen egyre újabb adatokat vet felszínre. Így a M. N. Múzeum 1909-ben vásárolta meg Regensburgban a váci ötvöscéh 1423-ban készült fényes kiállítású egyházi szerkönyvét, melynek képdíszét JÁNOS mester, a váci püspök miniátora festette.

Középkori könyvkötőinkről már jóval kevesebb adat maradt ránk. A legelső hazai könyvkötő, akit névszerint ismerünk, a már említett csukárdi plébános. 1400 körül JÁNOS soproni iskolamester, 1457-ben a bártfavárosi nyugalmazott harangozó, 1459-ben pedig KRISTÓF, a pozsonyi polgármester káplánja foglalkozott ezzel az ipárral. Azonban valószínű, hogy ez alkalmi könyvkötők mellett a XV. század dereka óta a felvidéki városokban szakszerűleg képzett mesteremberek is működtek, mert csakis az ilyenek honosíthatták meg nálunk a németországi góthikus polgári kötést. A művelt nyugaton a világi könyvmásolók, -festők és -kötők annyira elszaporodtak, hogy Párisban már 1401-ben, Londonban pedig 1403-ban közös céhet alkottak, melyhez a könyvkereskedők (*stationarii*) is tartoztak.

2. *A könyvek forgalombahozatala.*

Noha díjazásért az egész középkor folyamán másoltak könyveket, vagy adtak el egyes kész darabokat, a rendszeres könyvkereskedelem csak meglehetősen későn fejlődött ki. A stationarius foglalkozása legelőször a híresebb egyetemi városokban alakult ki, ahol a könyvek, elsősorban a tankönyvek iránti kereslet meglehetősen élénk volt. Bolognában 1259-ben említetnek először. Eleinte könyvek kölcsönzésével foglalkoztak, az egyetemi hatóságok által megállapított díjak ellenében. Később ők lettek a közvetítők a könyvmásolók és a könyvvásárlók között, emellett megbecsülték az elhalt diákok ingóságait s kezelték azokat a zálogtárgyakat, amelyek ellenében pl. az oxfordi egyetemen a diákok megfelelő alapokból pénzt kölcsönözhettek. Párisban a Boldogasszony székesegyházának udvarán árusították a tankönyveket. A német főiskolákon a hallgatók maguk állították elő tankönyveiket az egyetemi előadások nyomán. Alighanem ez a gyakorlat állt fenn a mi középkori egyetemeinken is. Innen van, hogy forrásaink a középkor végéig mélyen hallgatnak a magyar könyvkereskedelemről. Egyébiránt a könyvkereskedelem apránként függetlenítette magát az egyetemektől. Oxfordban és Cambridgeben az egyetemnek föl esküdt stationariusok mellett hovatova feltűnnek a független könyvárusok is s a két csoport között gyakori az összeütközés. Az angol könyvkereskedelem székhelyévé csakhamar London, tehát egy nem egyetemi város lett, s Olaszországban is Firenze, Milano és Velence váltak a XV. század folyamán a könyvkereskedelem csomópontjává. A kereskedők már nemcsak előzetes megrendelésre, hanem raktáruk számára is dolgoztatnak, amit számos olyan kódex bizonyít, amelyen üresen maradt az egyelőre ismeretlen tulajdonos címerének szánt medaillon. A korszak legnagyobb szabású kéziratkereskedője VESPASIANO da Bisticci (1421–98) volt, aki firenzei műhelyében 45 másolót foglalkoztatott. Hazánkból is több humanista főpap állt vele sűrűbb üzleti összeköttetésben. Angliában a könyvkereskedők már a XV. század folyamán megjelentek portékáikkal az Fgyed- és Bertalan-napi vásárokon,

Franciaországban pedig valami Guillaume Tousé nevű könyvárús 1480-ban utazó ügynököt is tartott, aki 500 libra értékű könyvkészlettel félévig járta keresztül-kasul Alsó-Bretagnet. Csakhamar hazánk székvárosában is megjelenik az első könyvkereskedő. Budán 1484—1526-ig nem kevesebb mint 13 részben hazai, részben külföldi könyvárús fejtett ki rövidebb-hosszabb ideig tartó működést és kisebb-nagyobb kiadói tevékenységet. E korszakban alkalmilag Kassán (1493), Nagyszébenben (1506), Eperjesen (1519) és Segesvárt (1522) is megfordult egy-egy könyvkereskedő (*bibliopola, puchführer*).

3. Köz- és magánkönyvtárak.

A könyvtárak túlnyomó többsége a középkorban az egyház tulajdonában volt, még pedig úgy a férfi- és női kolostorok, mint a káptalanok, székesegyházak és plébániák tulajdonában.

a) Kolostori könyvtárak.

A kolostori könyvtárak gyarapodás-módjáról, berendezéséről és működéséről általában elég jól vagyunk tájékozottak. Már maga Szent BENEDEK, a nyugati szerzetesi élet nagy alapvetője buzdított az olvasásra. Reguláinak 48. fejezetében futólagosan a könyvtárról is megemlékezik. A bencések példáját a Szent BENEDEK szabályain fölépülő egyéb szerzetesrendek: a karthauziak, ciszterciek, ágostonosok, premonstreiek egyaránt követték s olyik kolostor szabályai részletes utasításokkal szolgálnak a könyvtár (*armarium*) fejlesztését és fenntartását illetőleg. Hiszen valóságos szállóigévé lett a középkorban az a mondás, hogy «*Clastrum sine armario, quasi castrum sine armamentario*». Még a ferencesek is, noha Szent FERENC maga tanítványait még egy zsoldároskönyv, vagy egy breviárium birtoklásától is eltiltotta, már 1260-iki nagykáptalanukban megemlékeznek a rendi könyvtárakról s csupán azt kötik ki, hogy a barátok ne másoljanak pénzért könyveket s csakis oly könyveket tartsanak maguknál, amelyek a rend közös tulajdonai.

A kolostori könyvtárak legfőként úgy gyarapodtak, hogy

lemásolásra más rendházakból kölcsönöztek ki kéziratokat. Így a lechnitzi karthauzi kolostor 1352-ben öt kéziratot vett kölcsön a látókövi karthauziaktól, valószínűleg lemásolás végett. A reichardsbrunni kolostor XII. századból fennmaradt leveleskönyve beszédes tanuság amellett, hogy a rendházak mily rendszeres kölcsönviszonyban álltak egymással. Szent iratokat, egyházatyákat, a mindennapi istentiszteletre szánt liturgikus könyveket, sőt elvétele latin klasszikusokat is kölcsönöztek ki egymásnak. A kereslet nemcsak oly könyvek iránt nyilvánult meg, amelyek a kölcsönkérő klostorból teljesen hiányoztak, hanem olyanok iránt is, amelyek alapján helyesbíteni remélték a maguk fogyatékosnak tetsző példányát. Valóban méltán írhatták a paulinzellei szerzetesek a reinhardsbrunniaknak: «Ami a miénk, az a tiétek, ami a tiétek, az a miénk». Minthogy azonban a kölcsönzés nem járt kockázat nélkül s elvétele megesett, hogy a kölcsönadott kötet nem érkezett meg rendeltetési helyére, érthető, hogy a derék reinhardsbrunniak egyszer-másszor megtagadták a kikölcsönzést a túlságos nagy távolság miatt. A kölcsön megtagadása másutt is gyakori. SERVATUS LUPUS ferrièresi apát egy ízben pl. azért tagadta meg a kért mű kiszolgáltatását, mivel a küldöncnek gyalog kellett volna megtennie a nem épen bátorságos utat, egy más alkalommal pedig azért, mivel a szóbanforgó kötet oly nagy méretű volt, hogy nem fért el a küldönc iszákjában s amellett oly szép is, hogy könnyen lába kelhetett volna. A kölcsön szerzett kéziratokat azután a rendházak írástudó tagjai lemásolták. KONRÁD, a menedékszírti klostrom perjele pl. oly szenvedélyes másoló volt, hogy 1310-ben tisztségéről lemondott, csakhogy a másolóasztal mellett tölthesse minden idejét.

A gyarapodás egy másik forrását a kolostorba lépő szerzetesek kötelező könyvadományai tették. Corbieban (Picardia) és Corveyban (Észak-Németország) az ujoncokat arra kötelezték, hogy ünnepélyes fogadalmuk napján egy-egy kéziratot kötéttel gyarapítsák a ház könyvtárát. Ez a szokás az apácakolostorokban is fennállott. A nürnbergi Szent Katalin kolostor XV. századi könyvjegyzékének tanúsága szerint a lajstromban szereplő 370 mű

jelentős hányadát a sororok a klastromba lépésük alkalmával hozták magukkal. A fleury-i bencés rendház könyvtárát pedig az apátsági iskola mindegyik növendéke 2—2 kódex-szel tartozott öregbíteni.

A rendi könyvtárak továbbá önkéntes adományok és hagyományok útján is szaporodtak. Az ilyen adományokat fölöttébb megbecsülték és nagybőjt idején a könyvtáros kötelességszerűen figyelmeztette rendtársait, hogy imáikban emlékezzenek meg az adományozókról, sőt ezek halála után gyászistentiszteleteket (*anniversae*) is tartottak. Így áldozott pl. a buxheimi kolostor G. ZAINER († 1479) augsburgi könyvnyomtató emlékének hálából azért, hogy sajtójának számos termékét odaajándékozta a rendháznak. Ily adományok természetesen hazánkban is előfordultak. Így ADALBERT főúr a XII. század derekán Sziciliába menvén, mint GÉZA király követe, azon esetre, ha útközben el talál pusztulni, összes könyveit a pannonhalmi kolostorra hagyta, 1488. nov. 5-én pedig Septhei PÉTER kir. jegyző a budai ágostonosoknak ajándékozott könyveket.

Végül a könyvcseré sem volt ismeretlen gyarapodási mód abban az időben. HENRIK, Hyde Abbey apátja pl. egy TERENTIUST BOËTIUST és SÜETONIUST tartalmazó kötetért négy Missalét és hét más könyvet kapott. ADAM de Marisco Oxfordból megküldi az olasz Vercellibe az ottani apátnak az Angyali Üdvözlét magyarázatait s cserébe az apát iratait kéri. A nürnbergi Szent Katalin kolostor szabályai azt is megengedték, hogy a dömés nővérek könyvtáruk többes példányait áruba bocsássák, de szigorúan meghagyják, hogy az így befolyó összegek a könyvanyag kiegészítésére fordíttassanak. Ugyanily feltételek mellett engedik meg a fölös példányok értékesítését a karmeliták 1499-ben nyomtatásban is megjelent konstitúciói. 1432-ben a gamingi karthauziak 24 forintért eladtak egy misekönyvet, egy gradualét s egy antifonalét KRISTÓFNak, a tárkányi karthauzi kolostor priorjának s egyúttal Isten nevében kilenc más könyvet ajándékba adtak neki.

Az ekként összegyűlt könyvanyagot ládákbán, szekrényekben, vagy fali fülkékben tartották. Utóbbiak ki voltak deszkázva,

hogyan a kódexeknek ne árthasson a falak nedvessége. A középkori könyvszekrények egyik pompás darabja az a festett frízű, kései gót almárium, mely a bártfai plébánia könyvtárával együtt került a Nemzeti Múzeum régiségtárába. Nagy kolostorokban külön könyvtártermet is építettek. Így St. Gallenben egy ránkmaradt régi rajz tanúsága szerint már a IX. században külön szobát terveztek a könyvek befogadására, amely a sekrestye átellenében épült volna. Úgy a szekrényekben, mint a könyvtárszobák falmenti nyílt állványainak, vagy szabadon elhelyezett padjainak (*bancha*) vízszintes vagy rézsutos polcain nem élükre állítva, hanem elülső táblájukra fektetve helyezték egymásmellé a könyveket. Innen van, hogy a középkori kódexeken az esetleges címfelírás nem a kötés sarkára, hanem hátsó táblájára, vagy a könyvtest alsó metszési felületére került. A könyveket rendszerint tartalmuk szerint csoportosítva helyezték el a nagy betűkkel jelölt szekrényekben vagy állványokon, melyek polcai is meg voltak számozva. Minden egyes könyvre ráírták az állványt jelölő betűt s a polc számát, amihez még a könyvnek az illető polcon elfoglalt sorszámja is járult. A Szent Albansról nevezett kolostor egyik könyve pl. ezt a jelzetet viseli magán: «de armariolo 4/A et quarto gradus liber quartus». A könyveknek ilyen «helyhez kötött» megjelölése egész a legújabb korig tartotta magát. A tartalmi szakcsoportok rendszerint ilyenformán követték egymást: A) bibliai könyvek; B) glossák és bibliamagyarázatok; C) szentatyák; D) szentek élete; E) krónikák, martirologiák stb. A könyvekről pontos jegyzékeket vezettek, amelyek a könyvek jelzete, többé-kevésbé pontos címe, esetleg tartalmi felsorolása mellett gyakran a második, vagy harmadik levél kezdő szavait is föltüntették. Ez utóbbiak a *loca probationum* vagy *dictiones probatiores* s a könyvek azonosítására szolgáltak.

A kolostori könyvtár élén a *precentor* állott, akit néha *armarius* néven is emlegetnek a szabályok. Ő szerezte be a pergamentet és az íróeszközöket, osztotta ki és ellenőrizte a másolók munkáját, rendezte és lajstromozta a könyveket, gondoskodott tisztántartásukról és jókarban maradásukról, lebonyolí-

totta és nyilvántartotta a könyvek kölcsönzését, amikor pedig tisztsége letelt, leltár mellett adta át utódjának a gondjaira bízott kincseket.

A kolostori könyvtárak elsősorban a ház tagjainak állottak rendelkezésre. Ezek rendszerint a nagybőjt első vasárnapját követő hétfőn reggel összegyűltek a káptalani teremben s beszolgáltatták a könyvtárosnak a náluk lévő könyvet, amelyet más könyvvel cseréltek ki. Némely kolostorban ez alkalommal a prior kikérdezte társait olvasmányuk felől s ha a felelet nem volt kielégítő, a következő esztendőre újból ugyanazt a könyvet adta ki nekik. Rendszerint egy-egy szerzetes egyszerre csupán egy könyvet kapott kézhez, de a karthauziak egyszerre két kötetet is vehettek igénybe. A beteg szerzetesek tetszésük szerint kölcsönözhettek ki könyveket s erre a célra némely házban a betegszoba mellett külön könyvszekrény volt fölállítva. A kolostori könyvtárak állományát azonban nemcsak magánolvasmánykép forgatták a szerzetesek és apácák. Innen vették ki azokat a könyveket is, amelyekből napról-napra felolvastak az étkezések alkalmával. Viszont a templomi istentiszteleteknél használt liturgikus könyvek rendszerint a könyvtártól elkülönítve, a többi templomi felszerelésekkel együtt őriztettek.

Házonkívüli használatra a kolostori könyvtárak, mint láttuk, elsősorban másolásra kölcsönözték ki kódexeiket, még pedig eleinte csupán a velük egy rendhez tartozó házaknak, de később idegen kolostoroknak, világi papoknak, sőt megbízható világiaknak is. Egy 1212. évi párisi káptalan egyenesen kötelességévé tette a szerzeteseknek, hogy kölcsönadják könyveiket azoknak, akiknek szükségük van rájuk, föltéve persze, hogy kellőképp megóvatnak a ház érdekei. Evégből nemcsak írásos elismervényt, hanem zálogot is vettek a kölcsönzőktől. A kölcsönzésekről pontos lajstromot vezettek. Egyszerűség okáért némely rendházban e célra fatáblákat használtak, amelyek felerészben pergamenttel, felerészben viasszal voltak bevonva. A táblák pergamenttel borított részére rávezették a könyvek címét, míg a kikölcsönző nevét a viasszal bevont részre karcolták fel közvetlenül az illető mű címe mellé

s azt a könyv visszaadásakor a stílus boldogabb végével kitörölték.

Természetesen minden óvatosság s a könyvek eltulajdonítói ellen gyakran a könyvekbe jegyzett átkozási formulák dacára is nem egyszer veszteséget szenvedtek a kolostori könyvtárak, ami a középkorban, amikor egy-egy könyv tetemes vagyont képviselt, nem volt csekélység. Így Gutkeledi Vid mester 1250 táján, mint a csatári apátság kegyura, a tőle függő kolostor egyik bibliáját azért kölcsönözte ki, hogy 70 márka ezüstön elzalogosítsa valami FARCASIUS nevű vasi zsidónak. Később azután a család két falu adományozásával kárpótolta az apátságot. LEWDESCHT György szepesi örkanonok pedig 1496-ban kelt végrendeletében 14 arany forintot hagyott a lőcsei monostornak, kárpótlásul a nála elkallódott könyvekért. Minthogy azonban a kárpótlás nem mindig következett be, teljesen érthető annak az ismeretlen magyarnak az álláspontja, aki egy XIII—XIV. századbeli latin Szentírásba 1555-ben ezt jegyezte be: «Een azt mondom, hogy mindenyk eoreozzeon magát, vgy hogy valaky ez keonvet el akarna lopaffal venny tehát három prycket legyen rayta venny».

Az elmondottak alapján föltehetjük, hogy hazai szerzeteseink rendházai is valamennyien fel voltak szerelve kisebb-nagyobb könyvtárakkal. Ezek közül magyar irodalmi szempontból első-sorban az apácakolostorok jöhetnek figyelembe, mivel a többnyire latinul nem tudó sororok részére magyar könyveket készítettek, amint ez fennmaradt nyelvelmékeink jelentős részéről megállapítást nyert. Okleveles adatok vagy könyvbejegyzések azonban csupán a pannonhalmi (1095 körül), bakonybéli (állítólag 1086, valójában XII. század közepe) és pécsváradi (állítólag 1055, valójában XIII. század) bencéskolostorok, a kassai dömés zárda (XIII. század), a kolozsmonostori konvent (1427), a bártfai ágostonos (1428), a szentantálvölgyi (1431) és tárkányi (1432) karthauzi, a sághi premontrei (1446), a soproni (1450) és küllödi (XV. század) ferences, a szegedi dömés (XV. század) és a budai ágostonos (1488) rendházak, a garamszentbenedeki konvent (1476), az almásdi, babocsai, béli, csatári, hahóti, kolosi, koppánmonostori,

somogyi, szalkai és tatai bencés társházak (1508) könyvtáráról tesznek kifejezetten tanúbizonyságot. A legtekintélyesebb közöttük a bencések pannonhalmi Szent Mártonról nevezett kolostorának könyvtára volt, amely már Szent LÁSZLÓ idejében 80 kötettel rendelkezett. A 80 kötet között két DONATUS, CICERO-nak Catilina elleni beszéde, LUCANUS és CATO distichonjainak három példánya is szerepel, világos jelölül annak, hogy a pannonhalmi könyvtár iskolai célokat is szolgált.

b) *A székesegyházi könyvtárak.*

A székesegyházi (káptalani) könyvtárak sok rokon vonást tüntetnek föl a szerzetesi könyvtárakkal, mint ahogy a káptalanok tagjai, a kanonokok is eredetileg épen olyan életközösségben éltek, mint a szerzetesek. E könyvtárak magvát a székesegyház szerkönyvei tették, amihez azután az egyes püspökök és kanonokok hagyományai és adományai járultak. Minthogy a székesegyházak mellett rendszerint virágzó káptalani iskolák is működtek, e könyvtárak egyúttal a tanulóifjúság könyvszükségletét is kielégítették. Így válik érthetővé, hogy pl. a veszprémi székesegyházban, melynek híres káptalani iskolája volt, mint válhatott 3000 márka értékű könyv az 1276. évi tűzvész alkalmával a lángok martalékává. Ugyancsak tűzvész prédája lett a XIII. század vége felé a gyulafehérvári székesegyház könyvtára is. Külföldi adatok tanúsága szerint az ilyen székesegyházi könyvtárak gyarapítására egyes püspökök külön alapról gondoskodtak s a kezelésükkel megbízott kanonokok is e tisztségükért külön javadalmazásban részesültek. Így pl. CARPENTER, worcesteri püspök székesegyháza könyvtárosát 1476-ban évi 10 librával dotálta. Nálunk HANDÓ György kalocsai érsek és humanista tudós még mint pécsi prépost jó fizetéssel megbízott egy papot az általa létesített székesegyházi könyvtár gondozásával.

A könyvtár elhelyezésére rendszerint a székesegyház valamelyik kápolnája, vagy más e célra alkalmas helyisége szolgált, mely a szerzetesi könyvtáraknál ismertetett bútorzattal volt felszerelve. Így a pozsonyi társaskáptalan ma is fennálló könyvtára,

mely a XIII—XIV. században keletkezett, a volt koronázó templom toronyszobájában van még ma is elhelyezve. A székesegyházi könyvtárak a középkor vége felé némely helyt egészen rendszeresen megnyíltak a közönség számára. Így a már előbb említett worcesteri könyvtár naponkint délelőtt és délután 2—2 óráig tartatott nyitva s a könyvtárosnak kötelességévé tétetett, hogy az olvasóknak esetleges kívánságukra megmagyarázza a Szentírás nehezebb helyeit. Okleveleink az előbb említetteken kívül még az esztergomi (1397), egri (1492) és a zágrábi (XV. század) káptalan könyvtáráról emlékeznek meg, a kalocsai székesegyház régi könyvtárának anyagából pedig eddigelé két kódex és két ősnymtatvány került fölszínre. A pozsonyi káptalan könyvtára 1425-ben 83, a veszprémié 1437-ben 171 s a zágrábi a XV. század folyamán 225 kéziratot kötetre rügött.

c) *A plébániai könyvtárak.*

A plébániai és egyéb templomi könyvtárak kiindulópontjául az istentisztelethez szükséges szerkönyvek szolgáltak, amelyekről nálunk Szent István rendelete értelmében a megyéspüspökök tartoztak gondoskodni. Ehhez az alaphoz később a templom papjainak s különös tisztelőinek adományából szerkönyveken kívül egyéb theologiai könyvek is járultak, amelyek nem voltak közvetlenül az istentiszteletnél fölhasználhatók, végül pedig a világi irodalom képviselői is fölbukkantak. A templomi könyvtáraknak ezt a tipikus kialakulásmódját nyomról-nyomra követhetjük pl. a firenzei Szent Lőrinc egyház XIV. és XV. századi leltárainak ránkmaradt hosszú során. Ilyenformán fejlődött hazánkban a bártfai Szent Egyed templom könyvtára, mely 1460-ban 30 drb tisztán egyházi jellegű könyvből állt, de 1509 táján egy PETRI GYÖRGY nevű pap hagyományából 56, különböző tudományszakokba vágó nyomtatvánnyal szaporodott. E könyvtárt egyébiránt egyházi szerkönyvekkel a városi tanács is állandóan felfrissítette. A bártfai templomi könyvtárról arra nézve is vannak pozitív adataink, hogy — miként a külföldi templomi könyvgyűjtemények — a köz számára is hozzáférhető volt. 1460-ban, mikor az új sekrestyés a

templom egyéb felszereléseivel együtt a könyveket is gondozásába vette, a leltárba három könyv mellé bejegyezték a kölcsönvevők nevét. PETRI GYÖRGY pedig végrendeletében kifejezetten megemlíti, hogy azért hagyja a templomra könyveit, hogy azok mindenkinek hozzáférhetőek legyenek, akik a szent iratokat tanulmányozni óhajtják. A templomi könyvtárak elhelyezését épügy oldották meg, mint a székesegyházi könyvtárakét. A bártfai pl. a sekrestye fölött lévő Szent Katalin kápolna egy elrekesztett részében nyert elhelyezést, még pedig a már említett remekműű góthikus szekrényben. A lőcsei Szent Jakab templom könyvtára pedig egy XV. századi könyvbejegyzés szerint a Szent György kápolnában volt fölállítva. Franciaországban a *Catholicon*, a középkor e népszerű lexikonát odaláncolták a templom falához, hogy mindenki szabadon használhassa. A bártfai számadási följegyzésekben olvashatjuk, hogy 1471-ben a város egy frtot adott a lakatosnak a könyvtár részére készítenő egy láncért, amely valószínűleg valami hasonló mű közhasználatra tételénél került alkalmazásba. A középkor vége felé egyébként a könyvek leláncolása egyre nagyobb méreteket öltött, mert ez igen kényelmes biztosíték volt arra, hogy a könyvtári helyiségben egyre nagyobb számban megforduló idegenek ne emelhessék el a könyveket, vagy ne okozhassanak zavart a könyvek rendjében. A lánc tehát nem a rabság, hanem a nagyobb szabadság jele.

Templomi könyvtára volt a nagyszebeni plébániának (1370), a nagymihályi (1384), a szepesófalui, császlóci (1444), podgoricai (1444), kaplonyi (1444) és bulcsi (1471) egyházaknak, a nagyszombati főtemplomnak (1495), a kaproncai (1496), lőcsei (XV. század), csákberényi (1520) és csomai (1522) templomoknak. Még ma is fennáll a körmöci plébániának a középkorba visszanyúló könyvtára. A gyéren ráánkmaradt följegyzések szerint legtekintélyesebb a nagyszebeni plébánia könyvtára volt, amelynek állománya 1370-ben 40 kötetre rúgott s a XV. század végéig harmadfélszáznál több kötetre szaporodott.

d) *Az egyetemi és testületi könyvtárak.*

A középkori egyetemek könyvtári viszonyai nem fejlődtek egészen egyöntetűen. Az olasz egyetemeken pl. nyoma sem volt az egyetemi könyvtárnak: itt a stationariusok látták el könyvekkel a tanárokat és tanulókat egyaránt. Párisban a tanulókat istápoló kollégiumokban keletkeztek könyvtárak, melyek közül kivált a Sorbonne 1289-ben létesült gyűjteménye, amely már 1290-ben 1017 leláncolt kötetet számlált. Itt a könyvtárost a sociusok maguk kebeléből választották. Oxfordban az egyes kollégiumi könyvtárak mellett 1365-ben egy közös, tehát tulajdonképeni egyetemi könyvtárt is berendeztek, még pedig a tanácsterem fölötti helyiségben. A könyvtárszobába eredetileg bármely tanuló beléphetett, ha nem volt nedves a ruhája s nem volt tinta meg kés nála. Később a tapasztalt visszaélések következtében megszorították a könyvtár nyilvánosságát s csupán olyan egyetemi fokozatot nyert hallgatók nyertek bebocsáttatást, akik nyolc éven át hallgattak filozófiát, de ezeknek is előbb a kancellár előtt meg kellett fogadniok, hogy illően bánnak a leláncolt könyvekkel. A könyvtár kezelése itt a könyvtáros-káplán tiszte volt. A heidelbergi főiskolán a művészetek fakultásának s az egyetemnek magának külön-külön könyvtára volt. Az erfurti egyetem (collegium maius) 1429. évi szabályzata külön fejezetet szentel a könyvtárosnak, akit a kollégium összesége évenként választott meg tagjai sorából húsvét előtti vasárnap vagy szombaton. Fél-évenként egy frt tiszteletdíjban részesült. A filozófiai kar 1439. évi határozatai szerint az összes kikölcsönzött könyveket a nyári félév elején be kellett szolgáltatni. A kari dékán a két kollektor és a kollégium prépostja kíséretében ekkor katalógussal kezében pulpitusról-pulpitusra járt, hogy minden egyes könyv jelenlétéről meggyőződjék. A hiányokért a könyvtárost vonták felelősségre. Nagy LAJOS pécsi, ZSIGMOND óbudai s MÁTYÁS király pozsonyi egyeteméről általában édes-keveset tudunk, könyvtári viszonyaik felől pedig egészen tájékozatlanok vagyunk, de annyit vaktában is állíthatunk,

hogy e tekintetben nem igen különbözhettek a többi nyugateurópai főiskolák könyvtári berendezéseitől.

Papokból vagy világiakból alakult különböző testületeknek is megvolt a maguk könyvtára, rendszerint valamely templommal kapcsolatban elhelyezve. Így a Szepesség legkiválóbb középkori könyvgyűjteménye a 24 kir. város plébánosainak a XIII. század folyamán keletkezett testvérületéé volt. Keletkezésének időpontja ismeretlen, de már 1405-ben öt plébános őrizetére volt bízva. Valószínűleg Lőcsén, a Szent Jakab templom valamelyik kápolnájában tartották s a XVI. század elején beolvasztották a templom saját könyvtárába. A gyulafehérvári Batthyány-könyvtárban ma is megvan belőle 11 kódex és két ősnymtatvány. Világi társulat volt a pozsonyi Krisztus-társulat (czecha SS Corporis Christi), melynek könyvtára szintén a székesegyház egyik kápolnájában volt fölállítva. Egy alighanem 1501-ben készült leltár szerint 89 kötetből, közte több nyomtatványból állott és hittudományi meg-liturgikus műveken kívül encyklopédikus, filozófiai, természetrajzi, orvosi könyveket, sőt latin klasszikusokat is tartalmazott.

e) *A magánkönyvgyűjtemények.*

Befejezésül még néhány szót a magánkönyvtárakról. Ilyenek elsősorban azon egyházi rendhez tartozó férfiak tulajdonában voltak, akik a tudományokat hivatásszerűen művelték. Így tudjuk, hogy PÁL veszprémi kanonok jogi doktornak a már említett 1276. tűzvész alkalmával 1000 márká értékű könyve ment veszendőbe. Ugyanakkor még tizenöt kanonok és tanár könyvei pusztultak el. Ugyanez időtájt MUTHMERIUS szepesi prépost (1273) 8, LÁSZLÓ esztergomi prépost (1277) pedig 13 kötetről intézkedett végrendeletében. Egy 1349. oklevél BENEDEK kászonyi plébános breviáriumának emlékét őrizte meg. Ugyane század vége felé Küküllői JÁNOS esztergomi kanonok és jeles krónikáíró könyveit az esztergomi főtemplomra hagyományozta. 1400 április 21-én pedig Weyteni ORBÁN soproni káplán végrendelezett kodexeiről, amelyek száma a huszat is meghaladta. XV. századi humanista műveltségű főpapjaink sorából VITÉZ János esztergomi érsek és unaöccse CZEZMICZEI János (Janus

Pannonius) pécsi püspök válnak ki, akikről VESPASIANO da Bisticci firenzei könyvkereskedő is dicsérőleg emlékezik meg életrajzgyűjteményében. Mellettük HANDÓ György kalocsai érsek tűnik ki, aki VESPASIANO szerint 3000 forintot vett könyveket Firenzében. Ezek a főpapok már nem csupán liturgikus műveket, theologiai dolgozatokat és tankönyveket, hanem görög és római klasszikusokat is gyűjtöttek. Az érdeklődés e kettős irányáról tanuskodik Nagylucsei ORBÁN két ránk maradt, fényesen kiállított kodexe is. BAKÓCZ Tamás fényes misekönyve a bécsi állami könyvtárban és SZATMÁRI György esztergomi érsek remek breviáriuma a párisi nemzeti könyvtárban hirdetik a főpapok könyvgyűjtő hajlamait. Kálmáncschi DOMOKOS fehérvári prépostnak bibliofil kedvteléséről pedig hat kézirat regél. De a XV. század folyamán s a XVI. század elején az alsópapságnak is volt érzéke a könyvek iránt. A gyulafehérvári Batthyány-könyvtár kéziratai pl. CZIPSZER Miklós († 1439), AMBRUS szepesolasi plébános (XV. század), BEISZ Bálint (XV. század) löcsei káplán, Bártfai ÁGOST filrai plébános (1470) könyveiből őriztek meg számunkra mutatóba egy-egy kodexet. Könyvtáraink kéziratállományának rendszeres földolgozása bizonyára számos más könyvgyűjtő nevét is napfényre hozná. E téren még igen sok a tenni valónk. A régi leltárakból is előkerül egy-egy idevágó adat. SYBELINDER Miklós pl. 1424-ben 14 kéziratot testált a nagyszebeni plébániára, köztük 3 nagy jogi kompendiumot. Jeles könyvtára volt HENCKEL Jánosnak, MÁRIA királyné kedvelt udvari lelkészének is, aki 1496-ban LEWDESCHIDT György szepesi kanonok könyveit is örökölte.

Világi rendű könyvedvelőkről nem igen tudunk. Az Árpádok korából csupán a már említett ADALBERT nevű főurat ismerjük. 1387-ben KATHÓ László gyulafehérvári prépost könyveket is hagyományozott DOBÓ Egyed leányainak és KATHAY Jánosnénak. A XV. századból már több adat maradt reánk. Így PACHARD Miklós, pozsonyi polgár 1439-ben könyveit János fiára hagyta. ROZGONYI György pozsonyi főispán, valamint testvérei és rokonai 1450-ben a pozsonyi vár kifosztása alkalmával nagy mennyiségű könyvet, egy bibliát, egy *Catholicont*, zsoldáros és misekönyveket és egyéb

arannyal, meg ezüsttel ékesített könyveket vesztettek, föltéve, hogy saját s nem a vártemplom könyveiről van szó. BATTHYÁNY Boldizsár kőszegi kapitány 1489-ben egy misekönyvet készíttetett, BÁTHORI István erdélyi vajda s a székelyek grófja 1490-ben egy nyomtatott prédikációskönyvet vásárolt. KINIZSI Pál özvegye, MAGYAR Benigna asszony két magyar nyelvű imádságos könyve mindmáig fenmaradt. Szenvedélyes könyvbarát lehetett a XV. században EYKENWELTER Liebhard pozsonyi városi irnok is, aki végrendeletében 36 kötetről intézkedik, amelyek nagy részét maga másolta.

Uralkodóink sorában Nagy LAJOS az első, akinek egy könyve mindmáig fenmaradt az oxfordi Bodleyanában. FRAKNÓI Vilmos abból, hogy GERGELY pápának Jóbról írt tanulmányát a király jogtanácsosa, a dortmundi származású BREDENSCHIED János 1367-ben Visegrádon másoltatta le, azt következteti, hogy a mű az ottani királyi könyvtár példányáról iratott le s hogy Nagy LAJOS udvaránál könyvmásolók és díszítők állandóan foglalatoskodtak. Nagy LAJOS leánya, MÁRIA királyné szintén kedvelte a szép könyveket, amiről remek kiállítású háromnyelvű zsoltárkönyve tanuskodik, ha ugyan ez ez Anjou-címerrel díszített lengyelországi készítmény nem huga, HEDVIG lengyel királyné tulajdona volt. Nagyobb könyvgyűjteménnyel rendelkeztek I. ZSIGMOND és ALBERT magyar királyok is, akiknek hagyatékából V. LÁSZLÓ 1455-ben 110 kötetet követelt vissza III. FRIGYES német császártól. Utóbbi e könyveket valószínűleg akkor ragadta magához, amikor V. LÁSZLÓ gyámi tisztét elvállalta. A császár a jogtalanul visszatartott könyvek egy részét csakugyan kiszolgáltatta a magyar királynak s valószínű, hogy ezek egy része V. LÁSZLÓ halála után a trónnal együtt MÁTYÁS király tulajdonába került. V. LÁSZLÓ egyébiránt maga is igyekezett szaporítani az apai örökséget. Így 1454-ben több olasz fejedelemhez is iratott könyvek átengedéseért, hogy milyen eredménnyel, azt sajnos nem tudjuk.

f) *A Korvina.*

Középkori könyvtáraink történetét méltóképen zárja le a MÁTYÁS király alapította Korvina. E nagyszerű alkotás keletkezési

éve bizonytalan. Az első kétségtelen adat létezéséről Mátyás egy 1471-ben kelt levelében maradt reánk. Mátyás könyvgyűjtő tevékenységét három motívum irányította: saját irodalmat kedvelő hajlamai, második feleségének családi hagyományai és természetes fia, KORVIN János neveltetésének szükségletei. Könyvtára nagyságáról pozitív adatunk nincsen. Külföldi analógiák alapján mintegy 1000 kötetre tehetjük, habár Anna francia királyné fegyverhírnöke 1502-ben autopszia alapján csak 3—400-ra becsülte. A király e könyvtárát különböző utakon szerezte. Egy részüket elődeitől örökölte, másokat dicsőséges harcaiban zsákmányolhatott, ismét másokat a vele összeköttetésben álló fejedelmektől s az udvarában megforduló tudósoktól kapott ajándékba, de legnagyobb részüket vásárolta, vagy az ő rendelkezésére készítették. Főleg a firenzei másolókat foglalkoztatta, elsősorban SIGISMONDO dei Sigismondit és ATTAVANTE degli Attavantit. A király saját udvarában is működtek könyvmásolók és festők, még pedig Felix Ragusanus vezetése alatt. Azonban e budai műhely aligha produkált valami sokat, legalább eddigelé egyetlen kétségtelen termékét sem ismerjük. Hogy mekkora összeget költött MÁTYÁS könyvtárára, arról biztos adataink nincsenek. Kétségkívül tetemes összeget áldozhatott erre a célra. Mindazonáltal az az évi 33.000 arany, melyet HELTAI krónikája szerint könyvtára fölemésztett, erős túlzásnak látszik. A könyvtár a király házi kápolnájából nyíló, fülkékre osztott díszes teremben volt elhelyezve, a királyi palotának a Duna felé eső szárnyán. A három polcos állványokat kockás függönyök óvták portól. A könyvtár irányáról, tartalmáról meglehetősen tiszta képet nyújt az a 116 kötet, melynek a Korvinához tartozása minden kétségen felül áll s amely most számos európai közkönyvtár között oszlik meg. A fennmaradt kötetek túlnyomó része latin s a klasszikusok, egyházi írók, természettudósok, hadi írók s a humanista szerzők egyaránt képviselve vannak közöttük. A görög irodalomból főleg a történetírók és a ker. theológusok szerepelnek, még pedig jobbra latin fordításban. Eredeti görög kéziratot, amely kétségtelenül Mátyásé volt, csupán kettőt ismerünk, két másikról pedig kimutatták, hogy minden valószínűség szerint az övé volt. Héber

kézirataiból, amelyekről OLÁH Miklós regél s magyar kézirataiból, melyeket az imént említett francia fegyverhírnök vélt látni, egy sem maradt ránk mutatóba. A budapesti egyetemi könyvtár illusztrált Dante-kodexe aligha tartozott valaha is a Korvinába. A fennmaradt kéziratok filológiai értéke vajmi csekély; főjelentőségük a miniaturák és a bőrkötések művészi kivitelében áll. Főleg a bőrkötések kéziaranyozása figyelemre méltó, mivel ennek semmiféle párja sincs a korabeli bibliofilek könyvei között. E kötések hihetőleg a keleti bőrivar hatása alatt álló budai műhely termékei. A könyvtárt MÁTYÁS idejében azok a külföldi tudósok kezelték, akik különböző címeken udvaránál tartózkodtak. A gyűjtemény elsősorban a király személyes használatára volt fentartva, de azért az udvarában megforduló tudósok és főpapok is igénybe vehették. A nagy király halála után a remek gyűjtemény gyors hanyatlásnak indult. Az első veszteségek azon zavarok közepette érték, melyeket KORVIN János párthívei okoztak. 1502-től kezdve II. ULÁSZLÓ is elősegítette a könyvtár pusztulását. A könyvekre éhes tudósok, akik udvarában megfordultak, hizelgéseikkel nem egy darabot kicsaltak belőle, azonkívül külföldi követeknek is el-elajándékozgatott egy-egy kötetet. A züllés folyamata II. LAJOS és ZÁPOLYA János idejében tovább tartott s a lejtőre jutott gyűjtemény sorsát végkép megpecsételte Budának török kézre jutása. A kéziratok egy része akkor került Konstantinápolyba, ahol talán még most is lappang belőlük néhány darab.

A Korvina ilykép csak egy fényes epizód a magyar könyvtárügy fejlődésében. Szerencsésebb körülmények között kiindulópontja lehetett volna egy modern nemzeti könyvtárnak, mint ahogy azzá lett annyi más fejedelmi magángyűjtemény Európában. A sors máskép akarta. Mohácsnál a nemzeti királyság elbukott s ezzel csirájában pusztult el sok olyan kulturintézmény, mely más, nálunk szerencsésebb népeknél a fejedelmek tudomány- és pompaszeretetéből virágzott ki az egész nemzet javára és gyönyörűségére.

Irodalom. A legfontosabb külföldi összefoglaló munkák: GOTTLIEB W.: *Über mittelalterliche Bibliotheken*. Leipzig, 1890. — WATTENBACH W.: *Das Schrift-*

wesen im Mittelalter. 3. kiad. U. o. 1896. — CLARK John Willis: *The care of books*. Cambridge, 1901. — SAVAGE Ernest A.: *Old English libraries*. London, (1911). — A könyvmásolás technikájára érdekes felvilágosításokat ad: JOHNSTON Edward: *Schreibschrift, Zierschrift u. angewandte Schrift*. Übers. v. Anna SIMONS. Leipzig, 1910. — A hazai viszonyokra v. ö. *Magyar Könyvszemle*, Bp., 1876—1922, mely számos értekezést és adalékot közöl e tárgykörből. Továbbá: *Uj Magyar Museum*, 1856. évf. (IPOLYI Arnold: *A pozsonyi káptalan XVI. századi könyvtára.*) 1857. évf. (Gr. KEMÉNY József: *Magyar és erdélyi nyomdászok a külföldön és budai könyvtárusok.*) — LÁNYI Károly *magyar egyháztörténelme*. Átdolgozta KNAUZ Nándor. Esztergom, 1866. — KNAUZ Nándor: *A pozsonyi káptalannak kéziratai*. Esztergom, 1870. — *Könyvkiállítási emlék*. Budapest, 1882. — ABEL Jenő: *A bártfai Szent Egyed iemploma könyvtárának története*. U. o. 1885. — DEDEK C. Lajos: *A karthauziak Magyarországon*. U. o. 1889. — KÜRCS Antal: *A magyarországi pálos-rend története*. U. o. 1889. — HRADSKZI József: *A XXIV királyi plébános testvérelete*. Miskolc, 1895. — *A pannonhalmi főapát-ság története*. I. kötet. Budapest 1902. — *A M. N. Múzeum Orsz. Széchenyi könyvtárának kiállítása*. U. o. 1902. — ORTVAY Tivadar: *Pozsony város története* II. kötet, 4. rész. Pozsony, 1903. — BEÖTHY-BADICS: *A magyar irodalom története*: I. kötet, 3. kiadás, Budapest, 1906. (SEBESTYÉN Gyula: *Középkori könyvtáraink és a Corvina.*) — *Beöthy-emlékkönyv*. U. o., 1908. (U. a. *Batthyány Boldizsár miscskönyve.*) — WEINBERGER: *Beiträge zur Handschriftenkunde*. I. Die Bibliotheca Corvina. Wien, 1908. — *Religio*, 1909. évf. 43. szám. (TIMÁR Kálmán: *A kalocsai főszékesegyház régi könyvtára.*) — RÁTH-DIVALD: *Az iparművészet könyve*. III. kötet, Budapest, 1912. (GULYÁS Pál: *A könyvkötés.*) — GONDÁN Felicián: *A középkori magyar pálos-rend és nyelvemlékei*. Pécs, 1916. — GULYÁS Pál: *Mátyás király könyvtára*. Budapest, 1916. — *Katholikus Szemle* 1917. évf. (U. a. *Apáca-könyvtár a Nyulak szigetén.*) — FRAKNOI-GOTTLIEB Manuscrit enluminé d'un prélat hongrois à la Bibliothèque Beatty à Londres (Bécs, 1920).

II. Az újkor Bessenyei fölléptéig.

I. A könyvnyomtatás kialakulása és első elterjedése.

A XV. század közepe táján a könyvkészítés terén egy új találmány, a könyvnyomtatás jelentkezik, amely csakhamar korszakos jelentőségüvé vált az által, hogy egészen új, addig nem is sejtett lehetőségeket nyitott meg az írott szó terjesztése számára s ekként egyik legfontosabb tényezőjévé vált annak a gyökeres átalakulásnak, mely az újkor szellemi életét a középkorétól oly élesen megkülönbözteti.

Az új találmány kialakulásának egyes fázisai meglehetősen homályosak. Egész a legújabb időkig az a nézet volt elterjedve,

hogyan a könyvnyomtatás kiindulópontja a fametszet volt. Egyes fametszetű képeket főleg Németországban és Hollandiában, úgy látszik, már a XIV. század vége felé forgalomba hoztak, noha a legrégebb datált fametszet, amelynek évszámához kétség nem fér, csupán 1423-ból való. Az egyes képeket követték a könyvekké egyesített képsorozatok, amelyek magyarázó szövegét még kézzel irták be minden egyes példányba, majd a kísérő szöveget is rávésték a képlevonatok előállítására szolgáló faducokra s csak ezeknek a fatáblanyomású könyveknek (duc-könyvek, Block-Bücher) forgalombahozatala után jöttek volna arra a gondolatra, hogy a szöveget mozgó betűkkel állítsák elő. Azonban a ránk maradt fatáblanyomású könyvekről utóbb kiderült, hogy valamennyien később készültek, mint az első mozgó betűkkel előállított nyomtatványok s inkább a stereotípiá, mintsem a tipográfia előfutárai gyanánt tekinthetők.

Azok, akik a könyvek előállításánál a fáradságos kézírás oly mechanikai módszerrel akarták helyettesíteni, amely lehetővé tette, hogy az egymás mellé rakott betűkből alakított szöveg több levonatban állíttassék elő, minden valószínűség szerint azokból a fémbetűkből indultak ki, amelyeket a könyvkötők már a XV. század elején felhasználtak arra, hogy segélyükkel rövidebb felírásokat préseljének a könyvek bekötési tábláira. Valószínűleg ezen az úton járt az a prágai származású Procopius WALDVOGEL, aki 1444-ben Avignonban üzleti összeköttetést keresett a mesterséges írás gyakorlására, minthogy az erről szóló egykorú följegyzések két acélból készült ábécét, továbbá két vasból és cinkből öntött 48 betűből álló sorozatot említenek. Vajjon WALDVOGEL önmagától jött-e rá erre a gondolatra, vagy pedig az anyja családi házáról GUTENBERGnek nevezett Johannes GÄNSFLEISCH ily irányú kísérleteit leste-e el, bajos eldönteni már csak azért is, mert hiszen tervei úgy látszik kivitelre nem kerültek.

S vajjon GUTENBERG maga, akinek életfolyásáról édes keveset tudunk, teljesen függetlenül járt-e el nyomtatási kísérleteiben, vagy pedig fölhasználta azt a németalföldi előképet (Vorbyldung), melyet az 1499-ben megjelent *Cronica van der hilligen Stat Coellen*

említ, azt ép oly kevésbé vagyunk képesek eldönteni. Csak annyi kétségtelen, hogy GUTENBERG, aki 1446 tájáig Strassburgban tartózkodott, ottani időzésekor többedmagával társulva, bizonyos kísérletekkel foglalkozott, amelyekben a «sajtó»-nak, a «formák»-nak s a «nyomás»-nak (trucken) szerepe volt s hogy Jean de ROBERT saintauberti (Cambrai) apát 1446-ban és 1451-ben, naplójának tanúsága szerint, beszerezte Alexander GALLUS *Doctrinale* című tankönyvének egy-egy «formába öntött» (jeté en moule) példányát.

Hogy miben állott ez a hollandi előkép s hogy mi értendő a formába öntött példányok alatt, azt a legkülönbözőbb föltevéssekkel próbálták magyarázni. Az egyik föltevés szerint a hollandi előkép szövegét szárnélküli fémbetükből állították volna össze olyképp, hogy a betűket a szöveg sorrendjében egymásmellé rakva fölragasztották egy deszkára, vagy egy darab kéregpapirosra. Egy másik nem kevésbé szellemes föltevés pedig a «formába öntött» kifejezést úgy magyarázza, hogy a fába metszett betűket vaskeretbe töltött s jól ledöngyözött homokba préselték s az ekként nyert lenyomatról fémöntvényt készítettek, amelyet a mai cinkográfiai klisék módjára faducokra szögelték.

Arról, hogy ki volt a hollandi előkép megteremtője, az egykorú vagy közel egykorú források mélyen hallgatnak. A legrégibb följegyzés, mely a könynyomtatás feltalálását Lourens Janszoon COSTER haarlemi polgárnak tulajdonítja, 1559 tájáról való. A fennmaradt hiteles följegyzések szerint élt ugyan Haarlemben 1436 és 1483 között egy ilyen nevű gyertyaöntő és korcsmáros, de hogy könynyomtatással foglalkozott volna, arról nem tudnak semmit.

GUTENBERG, hazaatérve Mainzba, tovább folytatta kísérleteit, melyeknek első, részben talán még a strassburgi időre eső termékei egy Sybilláskönyv-töredék, többféle Donatus- és naptárfragmentum s az 1454. és 1455. évi mainzi búcsúlevelek. Az elért eredményeken felbuzdulva, GUTENBERG egy nagyobb szabású vállalkozásba is belefogott s e célra 1450-ben és 1452-ben 800—800 frtot kölcsönzött Johann FUST mainzi aranyművestől, akivel fize-

tési kötelezettsége elmulasztása miatt pörbe is keveredett. Ez a vállalkozás valószínűleg a 42 soros biblia volt, amelynek párisi példányán Heinrich CREMER, a mainzi székesegyház vikáriusa 1456 augusztusában feljegyezte, hogy rubrikálásával és bekötésével szerencsésen elkészült. Némelyek szerint a könyvnyomtatásnak ezt a remekét, melyet 6 sajtón s valószínűleg 180 példányban állítottak elő, nem készíthette az örökös anyagi zavarokkal küzködő GUTENBERG, hanem hitelezője FUST, aki evégből GUTENBERG egyik tehetséges tanítványával, Peter SCHOFFERREL társult. Egy másik GUTENBERGnek tulajdonított nagyszabású kiadvány, a 36 soros biblia, melynek típusai később Albrecht PFISTER, az első bambergi könyvnyomtató tulajdonában voltak, némelyek szerint szintén nem GUTENBERG munkája. Lehet, hogy PFISTER állította elő 1459 és 1461 között, még pedig talán már Bambergben. Annyi tény, hogy a két biblia szedéstechnikája annyira különböző, miszerint bajos őket ugyanazon műhely termékének tekinteni. Viszont abban az összes szakférfiak egyetértének, hogy a GUTENBERGnek tulajdonított harmadik fóliáns, a *Catholicon*, mely a kolofon tanúsága szerint 1460-ban készült el Mainzban, csakugyan a feltaláló alkotása.

A legrégebb nyomtatványok előállítását körülvevő bizonytalanság a feltaláló és első tanítványai titkolózásában leli magyarázatát. A két biblia-kiadás egyikének sincs kolofonja, amely a kéziratok rendes szokása szerint föltárná az előállítás helyét és idejét, valamint az előállító kilétét. Ennek a körülménynak HAEBLER föltevése szerint valószínűleg az az oka, hogy az első könyvnyomtatók készítményeiket kéziratoknak kívánták föltüntetni, amelyeket nagyobb számban egy és ugyanazon dátum és másoló neve alatt természetesen nem lett volna tanácsos forgalomba hozni. A B⁴² (így szokták jelölni a 42 soros bibliát) változatos és művészi tökéletességű típusai valóban alkalmasak arra, hogy kalligráfiai remekműnek beillő, művésziesen írt s épen ezért drágán értékesíthető kézirat benyomását keltsék. Az illúziót még fokozta, hogy a címfelírások és a kezdőbetük számára megfelelő üres tért hagytak a könyvnyomtatók, a rubrikátorokra és a miniátorokra bizva azok kitöltését. A B⁴² párisi példányáért, az u. n. Mazarin-

bibliáért 1500-ban 100 forintot adtak, ami arra vall, hogy a vásárló maga is fényesen miniált kéziratnak vélte szerzeményét. — Az első nyomtatvány, amelynek kolofonjában a könyvnyomtatók neve is ki van téve, FUST és SCHOIFFER 1457-iki *Psalteriuma*, amelyben még az is nevezetes, hogy a rubrikák vörös, a kezdőbetűk pedig kék és vörös színben nyomattak.

GUTENBERG találmányának lényege a betűöntőkészülék, mely lehetővé tette az egyenlő magasságú testre erősített betűk előállítását. A legelső könyvnyomtatók igen csekély betűkészlettel rendelkeztek s valószínűleg oldalankint, vagy egy-egy levélpár egyik felületére eső két-két oldalankint szedték ki a szöveget s rakták sajtóba a szedést. Maga a sajtó csuklóba mozgó fedéllel volt ellátva, melynek belső oldalára ráfeszítették a megnedvesített papir- vagy pergamentivet s azután rászoritották a befestékezett szedésre. Az iverket a fedélből kiálló szögek tartották, amelyek a papiroson lyukakat (punctura) ütöttek. E lyukak egyuttal lehetővé tették, hogy az ivet visszájával teljesen ugyanazon helyzetben erősítsék rá a sajtó födelére s ezzel elérték azt, hogy a közben kicserélt szedés lenyomata sorról-sorra pontosan fődje az előlapra kinyomtatott szöveget.

A könnyonyomatás, bár eleinte kodex-szurrogátumnak indult, csakhamar beállott a tömegfogyasztás szolgálatába s ezzel elfoglalta a neki természetszerűen kijáró szerepkört. Guillaume FICHET, a Sorbonne jeles tanára, akinek nagy része volt abban, hogy a sajtó Párisban is meghonosult, egy 1470-ben írt levelében elsőnek ünnepli azt a «bizonyos Bonemontanusnak nevezett Jánost», kijelentvén, hogy «dignus sane hic vir fuit quem omnes musae, omnes artes, omnesque eorum linguae qui libris delectantur diuinis laudibus ornent». Az új találmány a század hatvanas éveiben indult világhódító útjára. Mindenekelőtt a német városokban terjedt el, de csakhamar a külföldön is meghonosult. Olaszországban 1464-ben, Franciaországban 1470-ben, Hollandiában 1473-ban állították föl az első nyomdát, míg Spanyolországban 1474-ben, Angliában 1476-ban honosult meg a «mesterséges írás» korszakos művészete.

Hazánkban, a nyugati kultúrnépek javarészét megelőzve, úgy látszik 1472 vége felé keletkezett az első nyomda. A nyomda vezetője HESS András volt, akit KARAI László budai prépost és alkancellár hozott magával Rómából, ahol 1470-ben mint MÁTYÁS király követe fordult meg a pápai udvarnál. HESS valószínűleg a római SWEYNHEYM és PANNARTZ cég szolgálatában állott s annyival könnyebben volt e vállalkozásra bírható, mivel a római cég helyzete annyira megrendült, hogy 1472 márciusában a pápa anyagi támogatását kellett kikérnie. Sajnos HESS vállalkozása nem sok szerencsével járt. Budai sajtójának, mely valószínűleg a prépost palotájában nyert elhelyezést, csupán két biztos termékét ismerjük s bár egy *Cronica Hungarorum*-mal kezdte meg működését, amelynek nyomtatását 1473 június 5-én fejezte be, műhelye csakhamar feloszlott. Mikor és miért szűnt meg ez a legelső s hosszú időre egyetlen könyvnyomdánk, arra pozitív adataink nincsenek. Lehet, hogy elemi csapás semmisítette meg a nyomdát, de az is lehet, hogy a mester halt meg, vagy hogy pártolás híján kénytelen volt odébb állani. A *Cronica*-ból ma már csupán tíz példány ismeretes. A kiadás eredeti példányszámát nem tudjuk, de abból, hogy SWENYHEYMék kiadványaik zömét 275 példányban állították elő, talán szabad arra következtetnünk, hogy egykori szóciúsuk is ekkora kiadást vetett a piacra.

Azok a magyarok, akiknek a XV. század hetvenes éveiben szükségük volt nyomdára, inkább keresték fel a külföldi jól felszerelt officinákat, mitsem a szegényes berendezésű budai műhelyt s azok a magyarok is, akik a könyvnyomtatás mesterségére adták magukat, pl. SIEBENBÜRGER Tamás (1472—81), RAAB András (1476—86), PETRUS UNGARUS (1482), GARAI Simon (1491), külföldön működtek. A magyar vonatkozású külföldi ősnyomtatványok (*incunabula*) — így nevezzük az 1500 előtt megjelent sajtótermékeket — száma mintegy kilencven. Jobbára prédikációs gyűjtemények, hazai egyházak részére készült misekönyvek és breviáriumok. Nemzeti szempontból legértékesebb TURÓCZI latinnyelvű krónikája, melynek kétféle, fametszetekkel ékesített kiadását ismerjük. Az egyik Brűnnben készült el 1488 március 20-án, a

másik emennek augsburgi utánnomása s ugyanazon év június 3-án hagyta el a sajtót. Magyar nyelvű nyomtatványt a XV. századból egyet sem ismerünk.

A magyar nyelvű sajtótermékek sora csupán a XVI. században, a mohácsi vészt követő időkben indul meg, amikor a reformáció a szélesebb néprétegek részére hozzáférhetővé teszi a szent iratokat s ezzel kapcsolatban kiszélesíti a népoktatást. Eleinte Krakkóban és Bécsben, amott VIKTOR JEROMOS, emitt SINGRENIUS János jól felszerelt nyomdái fedezték a magyarországi és nyelvű könyvszükségletet. Az eddig ismert legrégebb magyarnyelvű nyomtatványok 1527-ben Krakkóban láttak napvilágot. Az egyik HEGENDORF KRISTÓF: *Rudimenta grammaticas Donati*, a másik HEYDEN SEBALD: *Puerilium colloquiorum formulae* című munkája. Mindkét tankönyvet SYLVESTER János látta el magyar értelmezéssel.

2. A hazai könyvsajtó a mohácsi vész után.

Hazánkban az erdélyi százszok először Nagyszebenben létesítettek nyomdát 1529-ben, de ez csak igen rövid ideig működött. Hat év múlva azután HONTERUS János, a százszág reformátora, Brassóban állított fel könyvsajtót, amelynek fölszerelését Baseltől hozta magával s amellyel latin, német és görög nyelvű munkákat nyomtatott. Ezt a nyomdát HONTERUS halála után WAGNER BÁLINT, majd Szebeni NYIRŐ János vezette 1580-ig. A brassói nyomdával szinte egyidőben, 1536-ban rendezte be gróf NÁDASDY Tamás újszigeti (Vasm.) birtokán azt a könyvsajtót, amely 1541-ig állott fenn s ez idő alatt SYLVESTER János két munkáját hozta nyilvánosságra. A nyomdának ABÁDI Benedek volt a művezetője, aki Krakkóban egyetemi hallgató korában sajtátította el a könyvnyomtatás mesterségét. Több évi szünet után, 1550-ben Kolozsvárt létesült egy nyomda, melynek ez évi termékén, a csinosan kiállított *Ritus explorandi veritatis*-on a nyomdász G. H. betűkkel jelöli magát. A monogramm alatt valószínűleg HOFGREFF György, egy külföldi szakképzett könyvnyomtató lappang, aki csakhamar HELTAI (HEALTH) Gáspárral, a jeles protestáns lelkésszel és íróval társult. A társak 1553-ban összekülönböztek s ettől az évtől 1559-ig HOFGREFF egy-

magában szerepel a sajtójából kikerült könyveken. Utóbb azután HELTAI magához váltotta a nyomdát s egész 1575-ben bekövetkezett haláláig üzemben tartotta. Sajtójának legszebb termékét, *Krónika a magyarok viselt dolgairól* című művét már özvegye fejezte be, aki hét évig bírta a vállalatot, mely azután fiára, majd leányunokájára szállott s leányágon tovább öröklődvén 1660-ig fennállt.

A sajtóképeni Magyarország területén az újszigeti nyomda megszűnte után, hosszabb ideig nem működött könyvsajtó. Csupán 1558-ban létesült egy igen rövid ideig fennállott officina Magyaróvárt, amelyet HUSZÁR Gál, a protestáns eszméknek fáradhatatlan terjesztője hozott magával Bécsből, ahol HOFHALTER Ráfaeltől eltanulta a könyvnyomtatás mesterségét, hogy két paptársra, HONTERUS és HELTAI mintájára necsak szóval és tollal, hanem sajtóval is szolgálja az új hitvallás ügyét. Miután Magyaróvárt nem volt maradása, 1560-ban Kassára ment hitszónoknak, majd a következő évben Debrecenben telepedett le, ahol 1563-ig mint könyvnyomtató működött, még pedig magyaróvári sajtójának fölszerelésével, melyet könyvnyomtató utódja, TÖRÖK Mihály szintén használt. A nyomda TÖRÖK kezéből KOMLÓS Andrásra s annak özvegyére, majd HOFHALTER Rudolfra, CSÁKTORNyai Jánosra, Lipsiai RHEDA Pálra s végül ennek Péter nevű fiára szállott, akinek 1630-ban bekövetkezett halála után a nyomdát Debrecen városa az elhunyt adóssága fejében lefoglalta s azóta mint városi tulajdont kezeli. Mint ilyen ma is fennáll, habár eredeti fölszereléséből semmi sem maradt reánk.

HUSZÁR Gál tanítómestere, HOFHALTER Rafael, miután forróvá lett lába alatt Bécsben a talaj, előbb Debrecenbe, majd 1565-ben Nagyváradra költözött s végül 1567-ben Gyulafehérvárt ütötte fel tanyáját, ahol, úgy látszik, 1568-ban érte utól a halál. Tipikus vándornyomdász volt, aki négy évi magyarországi tartózkodása alatt 3 városban működött s ezen idő folyamán 7 magyar és 4 latin könyvet vetett piacra. Nyughatatlan véré fia, a már fentebb említett Rudolf is örökölte, aki 1568—87-ig Nagyváradon, Alsólendván, Nedeliscen, Debrecenben, majd ismét Váradon s végül

újra Debrecenben működött. Nevezetes vándorkönyvnyomtatók még e korból BORNEMISZA Péter református szuperintendens, aki 1574—82-ig Semptén, Detrekön és Rárbokon nyomtatta ki saját műveit és MANLIUS János, aki 1582—1602-ig Németújvárt, Monyorókeréken, Németkeresztúron és Sárvárt fordult meg sajtójával.

Magyar irodalmi szempontból nevezetes még MANTSKOVICS Bálint vizsolyi nyomdája, amelyből többi között KÁROLI Gáspár bibliafordításának első kiadása is kikerült.

Mindezek az állandó és vándornyomdák a protestánsok szolgálatában állottak. Katholikus részről az első sajtót TELEGDI Miklós állította fel 1577-ben Nagyszombatban s e célra megvette a jezsuiták bécsi nyomdáját. A nagyszombati nyomdát azután FORGÁCH Ferenc a jezsuitáknak adományozta s ez az 1635 óta akadémiai nyomda címet viselő, jól felszerelt műintézet állította elő a többi között PÁZMÁNY Péter legtöbb munkáját. A nagyszombati nyomda, melybe 1644-ben a FORGÁCH által 1604-ben létesített pozsonyi nyomda is beolvadt, a jezsuita rend eltörléte után 1773-ban az egyetem tulajdonává lett s ezzel együtt 1777-ben Budára került, ahol mint m. kir. egyetemi nyomda ma is fennáll s legkiválóbb műintézeteink egyike.

Bártfán 1578-ban, Kassán 1610-ben, Lőcsén 1617-ben létesült az első nyomda. Gyulafehérvárt 1620-ban BETHLEN Gábor felállította a fejedelmi nyomdát, mely 1636-ban hollandi munkások segítségével nyomtatta ki az *Öreg Graduál* című protestáns énekeskönyvet. A második fejedelmi nyomdát LORÁNTFFY Zsuzsanna állította fel 1650-ben Sárospatakon, de ezt az intézetet 1671-ben a jezsuiták megszüntették.

Íróink a hazai nyomdák mellett a XVII. század folyamán is sűrűn vették igénybe a külföldi könyvsajtókat. Így Szenczi MOLNÁR Albert magyar és latin szótárát Nürnbergben (1604), Hanauban (1611) és Heidelbergben (1621), zsoltárfordításait Herbornban (1607), posztilláit Oppenheimben (1617), Apáczai CSERI János *Enciklopédiáját* Utrechtben (1653), ZRINYI Miklós *Szigeti veszedelmét* és LISTIUS *Magyar Mársát* Bécsben (1651, illetve 1653) állíttatták elő.

A század legkiválóbb hazai nyomdászai: Szenczi KERTÉSZ Ábrahám, aki 1640—80. Nagyváradon, majd Kolozsvárt és végül Nagyszebenben működött, TÖLTÉSI István, aki előbb 1683—86-ig a debreceni városi nyomdát vezette s utóbb Komáromban létesített könyvsajtót s Misztótfalusi Kis Miklós, aki eredetileg papnak készült, de azután Amsterdamban a híres BLAEU-cégnél elsőrangú betűmetszővé és jeles könyvnyomtatóvá képezte ki magát, majd 1693-ban Kolozsvárt gazdag felszerelésű officinát nyitott, valamennyien Németalföldön nyerték kiképeztetésüket, ahol a mindenfelé erősen hanyatló könyvnyomtatás állandóan művészi színvonalon tartotta magát.

A XVIII. század folyamán a legnagyobb tevékenységet a jezsuiták vezetése alatt álló nagyszombati akadémiai nyomda fejtette ki, amely egymaga többet termelt, mint a többi hazai nyomda együttvéve. Jelentős szerepet játszott még e században a jezsuiták kassai nyomdája is, valamint a salzburgi származású ROYER János Pál pozsonyi nyomdája, mely 1715-ben létesült. Itt nyomtatták 1721/22-ben BÉL Mátyás *Nova Posoniensia* című lapját. E nyomda 1740-ben három sajtóval és 50 mázsa betűvel rendelkezett. Budán 1724-ben állította fel LANDERER János Sebestyén műhelyét, mely halála után özvegye kezével együtt NOTTENSTEIN János Györgyre szállt s csupán ennek, valamint másodszor is özvegygé lett feleségének halála után került vissza a LANDERER-család kezébe, hogy végül 1847-ben BAGÓ Márton tulajdonába jusson. Sopronban 1725 táján állította fel nyomdáját az osztrák származású STREIBIG József Antal, aki azután SINZENDORF püspök meghívására valószínűleg 1728-ban Győrre költözött át, ahol műhelye 1850-ig állt fenn a család tulajdonában. Nagyváradon 1741-ben létesült a róm. kath. szemináriumi könyvnyomda, mely 1804-ig állt fenn, Egerben pedig 1756-ban keletkezett a püspöki, utóbb érseki nyomda, mely ma is működik. Ugyanebben az évben létesítette az első pesti nyomdát a nagyszombati EITZENBERGER János György, egyelőre szabadalom nélkül, ami utóbb nagy kellemtlenségekbe sodorta, úgy hogy 1763-ban már-már elkobozák nyomdai felszerelését. Kolozsvárt a Misztótfalusi Kis Miklós fel-

szerelésével bővült ref. főiskolai nyomda mellett a jezsuiták 1737-ben alapított könyvsajtója fejtett ki nagyobb munkásságot. Erdélyben 1772-ben a kolozsvári két nyomdán kívül még Balázsfalván, Besztercén, Csiksomlyón, Medgyesen és Nagyszebenben működött egy-egy műintézet, Brassóban meg épen kettő.

II. RUDOLF 1584-ben azzal a légből kapott indokolással, hogy Magyarországon a könyvnyomdai szabadalom királyi jog, elrendelte, hogy valamennyi ilyen szabadalom nélkül működő nyomda megszüntessék. Azonban erre nem került a sor. Sőt a XVIII. században is, amikor a Habsburgok uralma Magyarország egész területén megszilárdult s a nyomdák nyitása szabadalomhoz volt kötve, ez a rendelkezés inkább csak papiroson volt meg. A legtöbb nyomda szabadalom nélkül működött. Szabadalomlevél szerzésére leginkább csak akkor került a sor, ha rosszindulatú följelentés következtében komoly veszedelem fenyegette valamely nyomda létét. Nagyobb értékük volt az ú. n. kirekesztő szabadalmaknak (privilegia exclusiva), melyek pl. naptárak, tankönyvek, prot. énekeskönyvek s több efféle kizárólagos kiadási jogát biztosították határozott vagy meg nem határozott időre egy-egy cégnek s amelyek a később kialakult kiadói jog csiráinul tekintendők. Azonban ezeket a szabadalmakat sem tartották mindig tiszteletben az egymással versengő könyvnyomtatók. Így a XVIII. század folyamán STREIBIG János Gergely győri nyomdásznak a pozsonyi SPAISER Ferencsel és LANDERER Mihállyal, a soproni SISS Gergely Jánossal és a budai LANDERER Lipót Ferencsel voltak rá nézve változóan szerencsés kimenetelű pererei, jórészt a kalendáriumok kinyomatása körül.

E régi nyomdáink belső életéről s főszereléséről vajmi keveset tudunk. A XVI. század vándor-könyvnyomtatói egymaguk szedték, javították és nyomtatták ki legfeljebb egy-kétszáz példányban könyveiket, melyeknek nem ritkán ők maguk voltak a szerzői vagy fordítói is. Hogy azonban a betűk öntéséhez szolgáló formákat is maguk metszették volna, azt nem mernők állítani. Nyomtatási technikájukat s főszerelésüket mindedig senki sem vette szakszerű vizsgálat alá: itt a módszeres kutatásnak még tág tere van. Nagyobb műhelyekben szakképzett segédek: szóciusok

működtek, akik többnyire idegenből vándoroltak be. Így RHEDA Péter debreceni tipográfus, Melotai NYILAS István 1622-ben kiadott *Speculum trinitatis* című magyar művének sajtóhibáit azzal mentetgeti, hogy legényei nagyrészt idegenek «kik magyar nyelven igen keveset, vagy semmit sem értettek».

Érdekes bepillantást nyújt egy nagyobb nyomda fölszerelésébe az a leltár, amely 1774-ben készült a kolozsvári jezsuitanyomdáról. Eszerint ez a nyomda három könyv- és két képanyomtatásra szolgáló sajtóval, 5 betűszedő vassal, 46 betűtartó szekrénnel, 22 kolumnák alá való deszkával, egy olvasztó kemencével, 2 festéktörő márványlappal és 104 mázsa 82 font betűkészlettel birt, hogy az apróbb fölszerelési tárgyakat és kellékeket ne is említsük. Az egész nyomdai fölszerelést a leltározók 808 forint 34 krajcárra, a betűanyagot pedig 1331 forintra értékelték. Az is érdekes, hogy a nyomdának hétféle nagyságban készült betűi voltak petittől duplex médiáig s hogy antiqua betűkön kívül kurziv, kétféle gót, (ú. m. fraktur s ennél kerekesebb Schwabacher) és görög típusokkal is fel volt szerelve. Kapronczai NYERGES Ádámnak (1744—86), aki Bécsben tanulta a betűmetszést s előbb Kolozsvárt, majd Marosvásárhelyt volt könyvnyomtató, néhány betűmintája (matric) s kézi öntőkészüléke ránk maradt. Ezekből meg volt állapítható, hogy betűinek magassága 64,5 pont (ez a betűméretek egysége) lehetett.

A szedés kijavítását, a korrekurát rendszerint a szerzők maguk, vagy az ő távollétükben a nyomdák vezetői végezték, akik között még a XVIII. században is nem egy tollforgató ember akadt. Annak, hogy miként a jelesebb külföldi tipografusok, a mi könyvnyomtatóink is képzett korrektorokat, sokszor jeles filológusokat alkalmaztak volna, nincsen semmi nyoma. Épen ezért szerzőink igen gyakran azzal mentetgetik a «kegyes olvasó» előtt a sajtóhibákat, hogy távol voltak a nyomdától a mű kiszedése alatt. Az író és a könyvnyomtató szoros együttműködése, vagy amint ez nálunk főleg a XVI. században gyakori, azonossága nem ritkán bizonyos szedésváltozatokat eredményezett, amelyeket egész a legújabb időkig bibliografusaink hajlandók voltak külön kiadások-

nak minősíteni. Tudunkkal nálunk TRÓCSÁNYI Zoltán volt az első, aki az egymástól némiképp eltérő példányokban nem látott külön kiadásokat, hanem pusztá változatokat s ezzel, a külföldi ily irányú kutatásoktól függetlenül, helyes útra terelte a kérdést. A német reformáció bibliografusai közül J. K. F. KNAAKE volt az első, aki rendszeresen megfigyelte ezeket a szövegbeli eltéréseket. Ezek az eltérések úgy keletkeztek, hogy a szerzők, akik a nyomtatás folyamán is ellenőrizték a szöveget, nem csupán sajtóhibákat igazítottak ki, hanem szükség esetén ténybeli változtatásokat is eszközöltek, még pedig azután, hogy az ívek egy része már végleg kinyomatott. Így támadtak az ikernyomatványok, amelyek MILCHSACK meghatározása szerint oly kiadások, melyeknek egyes példányai, noha általában azonosak, a részletekben sokban különböznek. Ez eltérések úgy állottak elő, hogy a nyomtatás közben javításokat eszközöltek az álló szedésen, vagy pedig úgy, hogy egyes lapokat vagy íveket egészen újra szedtek. Ily változatok esetén annak megállapítása, hogy új szedéssel vagy pedig pusztán sajtókorrektúrával van-e dolgunk, igen könnyű MILCHSACK módszerének alkalmazásával, aki abból a tényből kiindulva, hogy a formába zárt szedésről készült levonatok hajszálnyi pontossággal egybevágunk, a változatokat tartalmazó lapok első sorának közepe táján valamelyik betűt az utolsó sor egyik betűjével egyenes vonallal kötött össze. Ha a vonal a közbüleső sorok egy-egy betűjét ugyanazon a ponton metszi a megvizsgált levonatokon, úgy a kisebb szövegbeli eltérések dacára is azonos szedésről nyert levonatokkal van dolgunk, míg ha az egybekötő vonal az egybevetett példányokon más-más betűre esik, úgy két külön szedéssel állunk szemben még akkor is ha a két szöveg betűről-betűre azonos s ha mindjárt a sorok kezdete és végződése is teljesen egybevág. A régi magyar nyomtatványok különböző példányainak e módszerrel való egybevetése kétségkívül igen meg fogja szaporítani az eddig ismert ikernyomatok számát, amelyek behatóbb tanulmányozása nemcsak nyomdatörténeti, hanem értékes irodalom- és kulturtörténeti tanúságokat is napfényre fog hozni.

3. Kiadói viszonyok.

Az egyes kiadványok átlagos példányszámát illetőleg nem igen vagyunk tájékoztatva. A biblia, a tankönyvek, ájtatossági iratok, naptárak és ponyvatermékek, mint különös kelendőségre számítható cikkek több ezer példányszámban készültek. Így tudjuk, hogy Misztótfalusi Kis Miklós 1689-ben 3500 teljes bibliával, 4200 Újtestamentommal s ugyanannyi zsoltárkönyvvel indult haza Amsterdamból s hogy a debreceni ref. egyház 1715-ben a Komáromi Csipkés-féle bibliát 4000 példányban rendelte meg Leydenben. Viski Pál 1728-ban a debreceni városi nyomdában az egész Énekeskönyvet 3000, a deák ábécét s az álmoskönyvet 5—5 ezer példányban állította elő. A *Vaticinum Sibyllinum* című pozsonyi naptárt 1771-ben 5000 példányban nyomatta ki LANDERER Lipót Ferenc özvegye — vagy legalább is ennyit kobzott el belőle a helytartótanács. A komolyabb irányú munkákból azonban — mint azt LISZNYAI Pál debreceni scholamesternek egy 1685-ben kelt leveléből következtethetjük — 200 példánynál aligha készítettek többet. Ezen nem is csodálkozhatunk, hiszen a tömegfogyasztásra szánt könyvek is lassan keltek. Misztótfalusi Kis Miklósnak előbb említett könyveivel Debrecenben olyan kevés szerencséje volt, hogy alig vett be többet eladásukból, mint amennyi élelemre kellett. Viski pedig 1728-ban az egész Énekeskönyvből mindössze 299 példányon, a deák ábécéből 1424 példányon s az álmoskönyvből, amin nincs mit busulnunk, pláne csak 70 példányon tudott túladni, pedig az Énekeskönyvet 1 forintjával, az ábécét 4 s az álmoskönyvet 6 dénárjával árúsította.

Írói tiszteletdíjról ebben a korszakban még szó sem lehetett. A tehetősebb szerzők a maguk költségén nyomtatták ki könyveiket, a szegények pedig egy-egy főúr vagy főpap támogatásával. Az erdélyi fejedelmek is sokat áldoztak könyvek kiadására. A mecénások legtöbbször azonban nem az irodalom önzetlen szeretete, hanem a könyvek útján kifejezhető agitáció sarkalta. Az érdeklődés homlokterében a vallásos irodalom állott. A biblia terjesztését pl. oly fontosnak tartották, hogy a katolikus KÁLDY

György bibliafordításának megjelenését PÁZMÁNY bőkezűsége mellett a protestáns BETHLEN Gábor is előmozdította. Az egyéni hiúság tette lehetővé GYÖNGYÖSINEK, hogy *Murányi Vénusa* megjelenjék. A költségeket u. i. az éposz hőse, WESSELÉNYI Ferenc viselte. De már KOHÁRY István, akinek GYÖNGYÖSI *Csalárd Kupidó*-ját ajánlotta, nem állott kötélnek s így ez a költemény jó sokáig kéziratban forgott. TINÓDY Sebestyén 1554-ben megjelent *Cronica* című művét I. FERDINÁND-nak ajánlotta, de ezért a királytól mindössze 50 forintot kapott. Viszont ő volt az első magyar író, akit irodalmi érdemekért emeltek nemesi sorba (1553). Irodalmi stárumok, amint ez pl. a francia udvarnál főleg XIV. Lajos óta divatozott, nálunk nem voltak. BERGER Illést ugyan MÁTYÁS Főherceg 1604-ben kinevezte udvari historiografussá s ezzel a címmel együtt évi járadék is járt, csakhogy ezt elég rendetlenül folyósította a kamara. 1619—21-ig pl. BERGER egy fillért sem kapott s a legnagyobb nyomorba jutott.

4. *A cenzura.*

A könyvnyomtatás hozta létre a cenzurát, vagyis a kiadásra kerülő könyvek vallási, majd állami szempontból való előzetes elbírálásának intézményes kialakulását. Úgy mellette, mint ellene sokat lehetne felhozni, de az kétségtelen, hogy igazi erkölcsi alapja csakis a római katolikus egyházban van, mint amely magát Krisztus tanainak egyedül illetékes magyarázója gyanánt tekinti. A cenzura eleinte az egyházi hatóságok helyi intézkedése volt. Így a mainzi püspök már 1486-ban elrendelte, hogy a könyvnyomtatóknak egyházmegyéje egész területén a kinyomtatandó könyveket elbírálás végett előzetesen be kell neki mutatniok s egyúttal az ez ellen vétők bírságát 100 aranyforintban szabta meg. Franciaországban a párisi egyetem gyakorolta a király megbízásából a cenzurát; a kölni egyetemet pedig 1479-ben a pápa hatalmazta fel erre. 1501-ben azután a későbbi VI. SÁNDOR pápa az egész egyházra nézve egyetemes érvényű cenzuraszabályzatot dolgozott ki, amelyet az 1515. évi lateráni zsinat véglegesen megszövegezett. A tiltott könyvek első jegyzékét *Index librorum*

prohibitorum címen 1564-ben állította egybe a tridenti zsinat. A reformáció, amely a szabad bibliaértelmezés jelszavát írta fel zászlajára, e jelszóval szöges ellentétben, nemcsak, hogy nem törölte el a cenzurát, hanem teljességében fenntartotta. A protestáns Angliában pl. a parlament 1637-ben végleg rendezte s a legelőkelőbb közjogi méltóságok viselőire bízta a különböző szakcsoportokra osztott könyvek előzetes felülvizsgálását.

Hazánkban a XVI—XVII. század folyamán ott, ahol a Habsburgok voltak az urak, az 1533. évi országgyűlés ez ügyben tanúsított ellenkezése dacára, lehetőleg gyakorolták a katolikus szellemű cenzurát, sőt MIKSA király 1574-ben rendeletileg életbe is léptette, de hogy kik voltak e rendelet intézményes végrehajtói, az eddigelé nincsen kiderítve. Valószínű azonban, hogy Ausztriához hasonlóan nálunk is a püspökök. SZELEPCSÉNYI György esztergomi érseknek, mint kir. helytartónak egy 1673-ban Kassa városához intézett rendeletéből kiderül, hogy ezidőben neki tartoztak előzetesen bemutatni a kinyomatandó vagy külföldről behozott könyveket. Felülvizsgálásukkal SZENTIVÁNYI Márton Jézustársasági atyát bízta meg, akit aztán I. LIPÓT 1688-ban állandó főcenzorrá nevezett ki. Ott viszont, ahol a protestánsok voltak az urak, protestáns cenzura működött. Világos példa erre Debrecen, melynek városi tanácsa 1633-ban FODORIK Menyhért könyvnyomtatóval szerződésre lépven, kiköti, hogy a könyvnyomtató «semminemű újítást az könyveknek kibocsátásában, sem valami hiábavaló pasquillust, de kiváltképen theológiát az városnak becsületes prédikátori és az becsületes tanács hire nélkül kibocsátani ne merészeljen». Sőt 1673-ban már a tiszántúli ref. egyházkerület superintendensének egészen szabályszerű approbatiójával került ki egy theológiai munka a debreceni sajtóból. Erdélyben pedig, ahol úgy látszik nem volt előzetes könyvbírálat, a szerzőt adandó esetben rákényszerítették az egy vagy más okból kellemetlen munka utólagos visszavonására és megsemmisítésére, amint ezt pl. 1698-ban Misztótfalusi Kis Miklóssal tették. De nemcsak a katolikusok és a protestánsok, hanem a szabadgondolkodók is szívesen éltek a cenzurával, amikor ellenfeleik elhallgattatásáról

volt szó. Így a francia «felvilágosultság» egyik vezéralakja, DIDEROT, nemcsak, hogy résztvett mint cenzor a XVIII. században már teljesen államivá lett francia cenzura működésében, hanem mindent elkövetett, hogy pl. MORELLET abbé egy nemzetgazdasági munkájának kinyomatását megghiusítsa. VOLTAIRE pedig, aki maga is annyit «szenvedett» a cenzurától, valóságos hajtóvadászatot rendeztetett irodalmi ellenfeleire.

Hogy a cenzura nélkül mennyire nem lehetett el ez a korszak, azt érdekesen illusztrálja II. RÁKÓCZI Ferenc esete. Eleinte a kuruc fenhatóság alatt álló területen ki-ki azt nyomathatta ki, amit akart. Minthogy azonban e szabadságból kifolyólag a fejedelmet és párthiveit támadó iratok is megjelentek, a szövetségi kormánytanács rozsnyói ülésén szépen visszaállította a cenzurát s annak gyakorlását vallási, erkölcsi, társadalmi műveknél, tankönyveknél s más eféléknél 2—2 szenátorra bízta, a tisztán politikai vagy katonai művek előzetes elbírálását a fejedelemnek és udvari kancellárjának, illetve BERCSÉNYI fővezérnek tartotta fenn.

III. KÁROLY király 1720-ban a könyvbírálat vezetését a nagyszombati egyetem kancellárjára bízta, de már 1726-ban megváltoztatta ezt az intézkedését s utasította a könyvnyomtatókat, hogy a hit- és erkölcstani műveket az egyházi (megyéspüspöki), a többieket pedig a világi (városi, illetve vármegyei) hatóságok előzetes jóváhagyásával nyomtassák ki és sajtótermékeikből félévenként 3—3 kötelespéldányt terjesszenek be a helytartótanácsához. Egy 1730-ban kelt rendelet ez intézkedéseken csupán annyit változtatott, hogy a politikai jellegű művek előzetes elbírálását a helytartótanácsnak tartotta fenn s emellett a külföldi kiadványok forgalombahozatalát a könyvvizsgálók kedvező véleményétől tette függővé. Mivel a megyéspüspököktől kirendelt revizorok igen késedelmeskedve végezték feladatukat, 1747-ben két, kizárólag ezzel foglalkozó jezsuita bízott meg a könyvek reviziójával és cenzurálásával, majd 1754-ben MÁRIA TERÉZIA Bécsbe akarta áttenni a magyarországi kiadványok cenzuráját is s erről csakis a nyomdászok költségeire való tekintetből mondott le. Azonban a magyar cenzura vezetőségének több ízben megküldte miheztartás végett

a bécsi cenzura szabályzatát, sőt 1767 végén elrendelte, hogy a bécsi szabályzat Magyarországon is minden tekintetben követendő. 1771-ben azután a magyar kir. kancellária maga kérte, hogy a pozsonyi revizorok munkáját Bécsben vizsgálják felül és intézzék el végérvényesen, úgy, hogy 1772-ben a magyar cenzura jóformán a bécsi könyvvizgálat expedíciós hivatalává süllyedt.

5. A könyvek forgalombahozatala.

A könyvek forgalombahozatalával elsősorban maguk a könyvnyomtatók, azután a könyvkötők s végül a könyvkereskedők foglalkoztak. Rendszeresen a vásárokat keresték fel árúikkal, melyek között külföldi kiadványok is akadtak. DUDLIG Kristóf bártfai könyvkereskedő pl. egy wittenbergai cégtől 1548-ban 110 frt értékű könyvet vett át hitelbe, de fizetési kötelezettségének még 1556-ban sem tett eleget. A felvidéki városok közül a XVI. században még Kassán és Eperjesen találkozunk több könyvkereskedővel, akiknek sorából az 1583-ban Kassán elhalt GALLEN Jánost említjük, mint akinek könyvkészletéről felvett hagyatéki leltár szerencsésen ránk maradt. A leltárban főleg latin- és németnyelvű kiadványok szerepelnek, de néhány magyarnyelvű könyv is akad. Debrecenben a XVII. század folyamán a városi tanács rendeletben gondoskodott afelől, hogy a rendes vásárok alkalmával az ottani tipográfusnak versenytársa ne legyen. Budán és Pesten csak a XVIII. század elején találkozunk könyvkereskedők nevével. 1710-ben jelent meg az első eddig ismert magyar könyvkiadói jegyzék, mely a nagyszombati nyomda 390 kiadványát sorolja föl. Az árak 10 frt és 2 dénár közt váltakoznak. 1733-ban a budai NOTTENSTEIN János György adta ki kiadványai jegyzékét. Ebben BALASSI-RIMAI *Istenes énekei* 13 dénárral, GYÖNGYÖSI *Charikleája* 40, *Murányi Vénusa* 10, *Kemény Jánosa* pedig 13 dénárral szerepel. A kiadók, úgy látszik, minden árendedmény nélkül árúsították kiadványaikat a terjesztésükkel foglalkozó könyvkötőknek. Legalább NOTTENSTEIN zalonyi NAGY János nagyváradi könyvkötőnek 1733-ban 50 drb *Murányi Vénust* 5 frtért szállított. A könyvvarúsok azután a körülményekhez képest szabták meg a vásárokon az eladási árat. Élel-

mes kereskedők rendszeresen nagyobb árt kértek könyveikért, mint amennyire valójában számítottak, «mert ez a nemzet — mint Misztótfalusi Kis Miklós *Mentségé*-ben panaszolja — semminek limitált árához nem szokván, nem állhatja, hogy mégis el ne kunyoráljon benne. Úgy, hogy ha a Bibliát két pénzen tartanám, mégis a magyar egy pénzen kérné». Vándor-könyvkereskedőink egyébiránt korántsem szorítkoztak könyvek eladására. Egy Márton nevű könyvkereskedő, aki a XVI. század 30-as és 40-es éveiben Kassán és Eperjesen fordult meg, utóbbi helyen több fűszert adott el, mint könyvet s hogy ez az állapot a XVIII. században sem változott, azt ékesszólóan bizonyítja az a leltár, melyet valami SCHWARTZ János vándor-könyvkereskedő hagyatékáról vettek fel Budán 1729-ben bekövetkezett hirtelen halála alkalmával. A hagyaték csak részben állott könyvekből, nagyobb részét kegyeleti cikkek, kések s egyéb apróságok tették. Mai értelemben vett könyvesboltokkal csupán a század közepe felé találkozunk.

Könyvkereskedelmünk szervezetlen volta igen megnehezítette a könyvek gyűjtését. GYULAFY Lestár egyik levele szerint Erdélyben a XVI. század második felében még a legkitünőbb klasszikus írók munkáihoz is csak úgy lehetett hozzájutni, ha Németországból hazajövő diákok hozták magukkal. I. RÁKÓCZI György, aki lelkes könyvbarát volt, az újabb kiadványokat szintén a külföldi egyetemeket járó protestáns ifjakkal meg az ország határán kívül is megforduló kereskedelmi ügynökeivel vásároltatta. A XVIII. század folyamán BOD Péter és gróf RÁDAY Gedeon egymás számára kölcsönösen vásároltak könyveket. BOD a gróf erdélyi ügynöke volt s ügyfele érdekében még a mágnás asszonyokat is megmozgatta. Így gróf TELEKI Józsefné 1755-ben hét kötetet vásárolt RÁDAY-nak. Viszont RÁDAY magyarországi könyvek beszerzésénél járt BOD Péter kezére.

6. A könyvkötészet.

A könyvek részben nyers ívekben, részben kötve kerültek forgalomba. A könyvek bekötését vagy a nyomdákkal kapcsolatos műhelyekben, vagy önálló könyvkötőiparosok végezték. Az

1583-ban Kassán elhunyt GALLEN János bibliopola egyúttal jól felszerelt könyvkötéssel is rendelkezett. Hagyatéki leltára két fűzőállványt, 11 sajtót és két gyalut, sárgarézbe, ónba és fába vésett bélyegzőket, görgetőket, simítóvasakat, egy vasból metszett ABC-készletet és számos apróbb kelléket sorol fel. Az ugyancsak kassai GEVERS Bálint 1642-ben két legényt is foglalkoztatott s készítményeivel a tokaji meg debreceni vásárokat is fölkereste. Míg a könyvnyomtatók és könyvárúsok, amennyiben utóbbiak nem voltak egyúttal könyvkötők is, nem állottak céhbe, addig a könyvkötők, habár meglehetősen későn, de mégis céhekbe tömörültek. A legrégebb eddig ismert céhszabályzat 1646-ban kelt s a pesti kompaktorok számára készült. Az első királyi megerősítést nyert céhlevelet a kassai könyvkötők vívták ki maguknak 1699-ben. Az ő szabályait vették át a debreceni könyvkötők, amikor 1705-ben szintén céhbe állottak. A legények felszabadulásuk után rendszeren néhány évet külföldi vándoruton töltöttek, hogy az ottani mestereknél tökéletesítsék magukat. Az egyik ilyen könyvkötőlegény, SEINHÜBL György, aki 1653-ban Nagyszombatban szabadult fel s végül mint mester Lőcsén telepedett le, németországi útjáról érdekes naplót vezetett, amely jelenleg a M. N. Múzeum tulajdona. A hazai könyvkötészet legfontosabb csomópontjai ebben a korszakban Nagyszombat, Debrecen és Kolozsvár voltak. A nagyszombati kötések, az ú. n. jezsuita-kötés bécsi és gráci termékeinek hatása alatt készültek. Virágkoruk a XVII. század, míg a XVIII. században úgy technikai kivitel, mint a feldolgozott anyag minősége tekintetében némi visszaesés tapasztalható. A kolozsvári és debreceni kötések viszont a protestáns Észak-Németország és Hollandia befolyása alatt állottak. Kolozsvárt főleg a XVII. század 70-es és 80-as éveiben állt művészi színvonalon a könyvkötészet. Különösen a legyeződiszú — ú. n. pávafarkas — kötések híresek. A XVIII. század derekán honosodott meg hazánkban a fehér hártýából készült, gazdag festéssel és aranyozással ellátott ú. n. hamburgi kötés, melynek legszebb példányai debreceni és kolozsvári mesterek remekei. Az egyszerűbb, könyvtári kötések a XVI—XVII. században disznó- és borjúbórból

készültek s fedeleik, német mintára, görgetőkkel vakon préselt fonadékkal, bibliai jeleneteket vagy arcképeket ábrázoló medaillonokkal voltak díszítve. Emellett az egészen sima pergamentkötések, az ú. n. hollandi kötések is igen elterjedtek, amelyek sarkára tintával írták fel a könyv rövid címét. A XVIII. században a márványozott borjúbőr- s a sarkán színes bőropaizskával ellátott pergamentkötések mellett a félbőr- vagy félpergamentkötések is felbukkantak, majd a század vége felé a papirkötések is meghonosodtak. A kötések árát illetőleg érdekes adatokat tartalmaz a lipcsei származású Johann Ehrenfriedt Hermann kolozsvári könyvkötő egy 1711-ben kelt ajánlata, amely szerint Pápai PÁRIZ Ferenc *Pax crucis*-át kordoványba kapoccsal négy sustákért, szattyánba vagy borjúbőrbe pedig három sustákért volt hajlandó bekötöni.

7. Az újkori közkönyvtárak kialakulása.

A könyvnyomtatás elterjedése és a reformáció két hatalmas tényező volt az újkori könyvtárak kialakulásában. Az első a könyvek tömeges előállításával kapcsolatban azok árát is kellőképp leszállította s így oly egyének számára is lehetővé tette nagyobb könyvtárak összegyűjtését, akiknek az előző korszakban maguknak kellett lemásolniok azokat az írásműveket, amelyek bírására súlyt helyeztek. A reformáció pedig azzal, hogy a szent iratok és hagyományok tanulmányozását hiveinek egyik legfőbb feladatává tette, erősen fokozta a könyvszükségletet. Már maga LUTHER arra buzdította a tehetősebb nagy városokat, hogy «szorgalmat s költséget nem kímélve» létesítsenek városi könyvtárakat. Ezt az intézményt a reformációnak meghódoló városaink is megfogadták s többnyire igen kényelmesen intézték el. A plébániákkal kapcsolatos templomi könyvgyűjteményeket egyszerűen városi könyvtárrá nyilvánították s az új hitnek megfelelő könyvekkel egészítették ki, még pedig — mint a bártfai számadásokból kitetszik — többnyire a katolikus korszakból fenmaradt misealapítványok terhére. Így lett a kőszegi, eperjesi és kassai plébániái könyvtár is városi könyvtárrá s valószínűleg tovább is a papok meg a tanítók szolgálatában állott. A könyvtár illetén kettős rendeltetését leg-

alább Bártfára nézve igazolja az a körülmény, hogy 1596-ban SONTAG György bártfai kántor távozni kényszerülván a városból, mint a könyvtár kezelője a gyűjtemény egy-egy katalógusát a plébánosnak és az iskolamesternek adta át. Ugyanilyen kettős rendeltetésre vall az eperjesi egyház könyveinek 1606. évi lajstroma, mely 175 művet sorol fel 224 kötetben. Az anyag túlnyomórészt latin és theologiai jellegű, de azért a történelem, csillagászat, földrajz, orvostudomány, mennyiség- és mértan, továbbá a klasszikus, a nyelvtani és a szótáriródalom is képviselve van, még pedig javarészt tankönyvek alakjában. A könyvek közt világosan két réteget különböztethetünk meg, egy reformáció előtti és utáni. Egészen hasonló jellegű a Kőszeg város tulajdonában lévő könyvek 1614-ben fölvetett leltára, mely 134 kötetet sorol fel. E leltárak valószínűleg abból az alkalomból készültek, hogy a templomot a lutheránusoknak vissza kellett szolgáltatniok a katolikusoknak. Legalább a kassai Szent Erzsébet egyház könyveinek 1604. évi leltára kifejezetten ily alkalom szülötte. Utóbbiban nyoma sincs a heretikus könyveknek, pedig ilyenek még 1763-ban is nagy számmal találhattak a székesegyház könyvtárában, amikor a katolikus jellegű anyagot átvitték a parochiára. Hogy mi történt e protestáns iratokkal, eddigelé nincsen kiderítve, de lehet, hogy később a püspöki könyvtárba kerültek, amely lutheránus művekben meglepően gazdag. A Sopronban 1557-ben a város kegyurasága alatt létesült protestáns latin iskola könyvtára valószínűleg szintén katolikus egyházi eredetre ment vissza s ebben leli magyarázatát, hogy 1674-ben az iskolával együtt a katolikusok javára elkobozták, míg az evangélikus gimnázium 1651-ben közadakozásból létesült könyvtárát nem bántották, noha ezt az iskolát is bezárták. A pozsonyi evangélikus lyceum első könyvtára, mely 1672-ben a jezsuiták kezére jutott, bizonyára szintén középkori eredetű volt. Az 1555-ben létesült nagyszombati evangélikus gimnáziumi könyvtárról pedig kétségtelen, hogy a dominikánusok gyűjteménye volt az alapja, amelyet aztán bőven kiegészítettek humanista és reformáció korabeli kiadványokkal. A brassói evangélikus iskola nagyhirű könyvtárát HONTERUS János a helybeli

templomi és kolostori könyvtárak felhasználásával létesítette, amint ezt a könyvtár 1575. katalógusában szereplő nagyszámú katolikus munka bizonyítja. E jegyzék szerint a könyvtár 600 kötetből, közte 70 kéziratból állott. Állítólag a kifosztott Korvinából is került ide néhány kötet. A kolozsvári unitáriusok a XVI. század folyamán, úgy látszik, két könyvtárt tartottak fenn, egy nagyobbat a piaci templom sekrestyéjében s egy kisebbet az óvári iskola egyik helyiségében, amazt a tanárok és papok, emezt az ifjúság számára. Mindkettő valószínűleg középkori gyűjteményekben gyökeredzik. A nagybányai református iskola, a Schola Rivulina 1547-ben keletkezett s ugyanekkor a parochia könyvvállományát is birtokba vette. A sárospataki és debreceni református főiskolák könyvtárának eredetét teljes homály fedi, csak annyi valószínű, hogy mindkettő az iskola alapításával egyidőben, tehát 1531-ben, illetve 1551 táján keletkezett. A gyulafejevári református főiskolát alapítója, a tudományt kedvelő BETHLEN Gábor erdélyi fejedelem látta el jól felszerelt bibliothekával, mely SZALÁRDI becslése szerint sok ezer tallérba kerülhetett. Gróf BETHLEN János, a székelyudvarhelyi református gimnázium megalapítója már jóval szűkösebben gondoskodott 1670-ben az intézet könyvszükségletéről: mindössze 26 drb könyvet adományozott, amit azután APAFI fejedelem még a maga részéről is megtoldott 18 kötettel. Nagykőrösön a református eklézsia 1667-ben mondotta ki, hogy papjai és rektorai használatára a szükséges segédkönyveket megveszi s ezek azután az iskolai könyvtár tulajdonába mentek át. A lőcsei evangélikus iskola könyvtárának 1710-ben HAIN Miklós hagyatékával vetették meg az alapját.

A katolikusok könyvtári viszonyai a XVI. században hihetetlenül lezültek. Egyrészt a török hordák pusztítása — így pl. a pálosok budamelléki Szent Lőrinc kolostorában 1526-ban 1000 forint értékű könyv égett benn — másrészt az egyházi fegyelem meglazulása s ezzel karöltve a parochiák és rendházak elnéptelenedése az ebek harmincadjára juttatta eleink nagy fáradtsággal összehordott szellemi kincseit. A leleszi konvent egy XVI. századbeli jegyzéke pl. mindössze 26 könyvet sorol fel s

ezek közt is 13 misekönyv. S ahol megmaradtak is a könyvek, a lezüllött papság nem törődött velük. OLÁH Miklós nagyszombati könyvtárát azzal a megokolással tagadta meg egyházmegyéjétől, hogy annak úgy is van könyve elég, de a kanonokok nemcsak hogy nem olvassák őket, hanem még arra sem gondolnak, hogy legalább néhanapján leveressék róluk a port. Csak kevés gyűjteménynek jutott az a szerencse, hogy a templomokkal együtt az új hit követői kezére került, akik, mint azt a bártfai, eperjesi, kassai, kőszegi, brassai és nagyszebeni jegyzékek bizonyítják, nem egyszer dicséretreméltó kegyelettel őrizték meg a rájuk nézve immár hasznavehetetlenné vált örökséget. Sőt arra is akadt eset, hogy a város letétbe vette és közel másfél századig hiven megőrizte azokat a könyveket, amelyek a területéről távozó szerzetesek után ottmaradtak, hogy azután visszatértükkor ismét kiszolgáltassa őket nekik. Így jártak a kassai domonkosok, akik 1556-ban, miután a tűzvész rendházukat és templomukat elhamvasztotta, elhagyták a várost és csak 1699-ben tértek vissza, amikor a magisztrátus nem csupán a könyvtáruk jegyzékébe felvett 52 kötetet szolgáltatatta ki nekik, hanem azt a 31 kötetet is, mely a lajstromban nem szerepelt, de amelyet egyéb ingóságaikkal együtt távozásuk idején őrizetbe vett.

A katolikus könyvtárügy fellendítésében nagy részük volt a jezsuitáknak, akik 1587-től a rend feloszlataásáig számos telepet és virágzó kollégiumot, három akadémiát és két főiskolát: a nagyszombati és kassai egyetemet tartottak fenn. Könyvtárak alapítására mindenütt kiváló súlyt helyeznek. Besztercebányán, ahol 1648-ban telepedtek le, 1676-ban állandó használatra kölcsönvették a város könyveit, melyeket tulajdonosuk a rend feloszlataásakor visszakövetelt. Pozsonyban, az ottani telep első főnöke, MALLI Gáspár 1625-ben azzal a kéréssel fordult II. FERDINÁND-hoz, hogy adományozza házuknak a veszprémvölgyi apácák jószágait, mert meg szeretnék venni KETSKÉS János könyvtárát. Kérélmében azonban nem járt eredménnyel s így a pozsonyi kollégiumi könyvtár alapját azon a 200 frton vetették meg, amely FÜGGENSCHUH Ferenc 1629-ben kelt végrendeletében «pro instauracione biblio-

thecae» a telepnek hagyományozott 600 frtból tényleg befolyt. Míg azonban a protestáns iskolákkal kapcsolatos gyűjtemények főleg a tanulóifjúságra voltak tekintettel, addig «a jezsuiták gazdag könyvtárai — mint JURKOVICH helyesen megjegyzi — sehol sem szolgálták elsősorban az iskola céljait, mert az ott előforduló művek kevés kivétellel mind túlszárnyalták az iskola igényeit vagy semminemű viszonyban nem állottak vele». Így beszerzésbányai kollégiumuk fennmaradt könyvjegyzékeiben néhány történeti munkán és klasszikus írón kívül csupa theologiai vagy theológiával rokon munka szerepel. Túlnyomó volt a theologia pozsonyi kollégiumuk könyvtárában is, habár ennek 1639 körül készült jegyzékében felsorolt 1733 mű között a bölcsészet és matematika 139 művel, a szépróza (Oratores) 46 művel, a költészet 149 művel, az orvostudomány 251 művel és a gyógyszerészet 42 művel volt képviselve. Legnagyobb könyvtárunk Nagyszombatban volt, amely már 1690-ben, a fennmaradt katalógus tanúsága szerint, körülbelül 5000 kötetre rugott s abban az időben hazánk legtekintélyesebb gyűjteménye volt. A debreceni református főiskola könyvtára például 1706-ban, az ekkorról fennmaradt legrégebbi jegyzéke szerint, csupán 1813 kötetből állott, tehát félszázezer évvel ezelőtt sem volt, mint a nagyszombati. A rend feloszlatakor a könyvtár mintegy 15.000 kötetet számlált, de csupán $\frac{1}{3}$ -a került az egyetemmel Budára, míg $\frac{1}{3}$ -a Pozsonyba jutott az akadémiával s ismét $\frac{1}{3}$ -a a plébániák és szerzetesek közt osztatott szét. A XVII. század közepe táján telepedtek meg hazánkban a kegyesrendiek, akiknek nagyszámú rendházaival és iskoláival kapcsolatban szintén létesültek többé-kevésbé jelentékeny könyvgyűjtemények. Az alapvetésben világiak is kezükre jártak. Így a nagykárolyi házikönyvtár alapját 1727-ben gróf KÁROLYI Sándor vette meg 39 mű 48 kötetével.

8. A közkönyvtárak elhelyezése.

A könyvtárak belső életére vonatkozó, eddig fölszínre került adatokat a következőkben csoportosítjuk: A könyvtárak vagy középkori mintára a templomokban, rendházakban és paplakokban,

vagy az iskolákban voltak elhelyezve. A nyitraegyházmegyei könyvtár részére gróf ERDŐDY László Ádám a XVIII. század második tizedében a székesegyház előcsarnoka fölötti II. emeleten két tágas és világos, csinos állványokkal felszerelt szobát juttatott. A kalocsai káptalani könyvtár pedig, amely a törökök kiűzése után új életre kelt, a székesegyházban a káptalani levéltárral közös helyiséget bírt. Kőszeg város könyveit 1614-ben a parochián őrizték. A soproni evangélikus gyülekezet 1666-ban keletkezett könyvtára, az úgynevezett konventi könyvtár, szintén a lelkész lakásán volt elhelyezve, jóllehet azt nem csupán a papok, hanem a gimnázium tanárai, sőt felsőbb osztályú növendékei is használhatták. A brassói könyvtár részére az 1547-ben épült «nagy iskolában» a rektor lakása fölötti nagy termet rendezték be, amelyet filozófusok és tudósok arcképeivel díszítettek. Az építkezés márc. 11-én vette kezdetét és aug. 29-én nyert befejezést. Költségei kerek számban 465 frtra rúgtak. Debrecenben a könyvek valószínűleg az iskola nagy termében, az auditoriumban voltak elhelyezve. 1744—49 között SZILÁGYI Sámuel könyvtári felügyelősége alatt a gyűjtemény új tágas helyiséget nyert, melynek állványai és polcai SZILÁGYI méretei szerint készültek. A kassai jezsuiták könyvtára a SZAPÁRY-KÁROLYI Anna grófné által a rendnek hagyott épület egy tágas termében volt elszállásolva. A besztercebányaiakét pedig az épület III. emeletén a terciáriusok közös nappali terme töszomszédságában lévő helyiségben őrizték aranyos ékítményekkel és faragványokkal ékesített, fényezett fából készült tömör szekrényekben, amelyek még 1895-ben is megvoltak. A könyvtári helyiséget gyakran egyéb tárgyak elraktározására is felhasználták. Így a jezsuiták nagybányai társházának egyik kisebb méretű emeleti kamrája nem csupán a könyvek, hanem a hangszerek megőrzésére is szolgált. A székelyudvarhelyi református kollégium 1682. évi törvényei pedig eltiltják a könyvtárost, hogy a könyvtárszobában a kényelem kedvéért ágyat is tartson s elrendelik, hogy csupán olyan tárgyakat őrizzen ott, amikre ritkábban van szükség.

9. A közkönyvtárak állománya és gyarapodása.

Úgy a katolikus, mint a protestáns jellegű könyvtárak főleg hittudományi s túlnyomórészt latin nyelvű könyvekből állottak. A jezsuiták pozsonyi könyvtárában 1641 táján 2191 mű között mindössze 26 magyar mű szerepelt. Debrecenben 1706-ban összesen 85 hungarikum volt, de sorukban a magyat szép- és ponyvairodalomnak nyoma sincs, ami ebből a fajtából van most a könyvtárban, az GÉRESI megállapítása szerint, mind újabb szerzemény. A nagykőrösi református iskola 1712. évi könyvjegyzéke 130 művet sorol fel s ezek közt mindössze 7 magyar nyelvű szerepel. A nagybányai jezsuiták egy ismeretlen korból való könyv-lajstroma 703 művet tartalmaz s ezek közül csupán 26 a magyar nyelvű, viszont 266 mű hazai nyomda terméke. Ugyane jegyzékben 17 német, 9—9 francia és olasz, 6 görög, 2 ruthén és 1 arab mű szerepel. A komáromi jezsuiták könyvtárának 1774-ben készült jegyzéke 2854 művet foglal magában; ebből mindössze 82 magyar, 37 francia és olasz s 511 német.

E korabeli könyvtáraink főleg adományokból és hagyományokból gyarapodtak s csak kisebb részben vásárlás útján, amint ez egyébiránt az egykorú külföldi könyvtáraknál is kevés kivétellel tapasztalható. A marosvásárhelyi református particula igen szerény, mindössze 20 kötetből álló gyűjteményét 1650-ben CSULAI György református püspök 10 iskolai kézikönyv 35 példányával, ifj. Szőcs Márton pedig 1653-ban, a vizsga alkalmával, 18 kötettel gyarapította. A székelyudvarhelyi református kollégium TOLNAI István adományából 1680 körül 69 kötettel, JENEI Sámuel ajándékából pedig 1719-ben 57 kötettel gazdagodott. ROZGONYI Anna 1713 június 22-én elhalt férje, KAPOSI Sándor gyulafehérvári kollégiumi tanár emlékének fönntartása végett még az év augusztus 1-én az iskola könyvtárának adományozta a megboldogult könyveit. A nagyszombati jezsuiták PÁZMÁNY jóvoltából 1636-ban a THURZÓ-család semptei könyvtárának összes eretnek könyvei birtokába jutottak. A városi tanácsok is megajándékozták könyvekkel a területükön működő iskolák könyvtárait. Így a

brassai könyvtár részére BENCKNER bíró a törökök által elpusztított görögországi könyvtárakból több nyomtatványt és kéziratot vásároltatott konstantinápolyi kereskedők közvetítésével, a szebeni tanács AENEAS SYLVIUS műveit hozatta meg az ifjúság használatára, a debreceni városi tanács pedig 1702-ben 40 drb héber bibliát és 1738-ban Belgiumból 130 kötetet, javarészt görög és latin klasszikusokat, hozatott a református főiskola könyvtárának. A református főiskolákat a külföldi egyetemekről visszatérő ifjak is rendszerint megajándékozták hálájuk és kegyeletük jeléül egy-egy kötettel. Debrecenben azokat az ifjakat, akik gazdagabb adománnyal járultak az iskolai könyvtár gyarapításához, ebédrel vendégelte meg a senior. Ugyanitt az 1740. január 21. professzori ülés egyenesen kötelezővé tette, hogy az intézetről külföldi akadémiaakra kerülő ifjak, bizonyos, a tanárok által kijelölt művet hozzanak magukkal a könyvtár részére. Bőséges gyarapodási forrásul szolgáltak a könyvhagyományok is. Így a pozsonyi evangélikus lyceum könyvtára szinte kizárólag hagyományokból került ki; a legjelentékenyebb hagyomány az 1734-ben elhunyt MARTH Mátyásé, az iskola egykori rektoráé volt, aki 445 kötetet hagyott az iskolára. A református papok is rendszerint az iskolára hagyták könyveiket. Így SZEPESI György kutyfalvi pap 1680 körül 43 kötetet testált a marosvásárhelyi iskolára. Debrecenben régi szokás volt, hogy az elhalt papok özvegyei férjük könyvtárát beszolgáltatták a főiskolának, amely azután a maga gyűjteménye részére kiválasztotta a szükséges köteteket, míg a fölösleget a család javára elárvereztette. Ez a szokás más főiskolákon is divatozhatott: legalább erre vall az a körülmény, hogy a marosvásárhelyi kollégium 1765-ben Nagyszebenben és Nagyenyeden, 1767-ben pedig Kolozsvártt szerzett be könyvtára részére aukciókon könyveket. Katholikus részről a papi tulajdonban lévő könyvek sorsát szinte intézményesen biztosítja az 1611. évi nagyszombati zsinat, amely elrendelte, hogy necsak a püspökök hagyományozzák könyveiket egyházmegyéiknek, hanem a plébánosok is arra a parochiára hagyják könyveiket, amelyen legutóljára működtek. Ezt az intézkedést az 1633. zsinat odamódosította, hogy a végrendelet nélkül elhunyt

plébánosok könyvei azontúl a plébániát illetik. Persze ez még nem jelent sokat, mivel a legtöbb papnak alig voltak könyvei. ZLATINAY György báthai apát és nyitrai főesperes 1627-ben kelt végrendeletében pl. mindössze 2 kötet szerepel: egy római missale és egy ezüstkapcsos breviarium. Egyébiránt a protestáns papok közt is akadtak úgy a XVI., mint a XVII. században olyanok, akiknek még csak bibliájuk sem volt. Az 1563. évi szász zsinat pl. 5 frt büntetés terhe alatt kötelezte papjait, hogy szerezzék meg a bibliát s ezt a zsinati határozatot az egyik szász esperesség 1664-ben kénytelen volt megújítani. MONOSZLAI Gábor pozsonyi kanonok könyvei egy részét 1603-ban kelt végrendeletében a káptalannak és a pozsonyi ferenceseknek hagyományozta. SZENT-GYÖRGYI Ferenc váci püspök 1657-iki végrendeletében könyveit a Szent István-szeminárium és a nagyszombati ferencesek közt osztotta meg. A legnagyobb szabású hagyomány mindenesetre PÁZMÁNY Péteré volt, aki könyveit a pozsonyi jezsuita kollégiumra testálta, amely azonban, sajnos, nem vette birtokba örökét. De nemcsak egyháziak, hanem világiak is szívesen fölkeresték hagyományaikkal a könyvtárakat. A tragikus végű GYULAY Pál 1592-ben kelt végrendeletében deák és görög könyveit a brassai könyvtárra hagyta. A németujvári ferencesek könyvtárának alapját gróf BATTHYÁNY Ádám 1649-ben az 1590-ben elhunyt BATTHYÁNY III. Boldizsár gazdag hagyatékával vetette meg. Szinte párját ritkítja e korban az a hagyomány, mely a sárospataki református főiskolára szállt a korán elköltözött RÁKÓCZI Zsigmond halálával (1652), aki atyjától, I. RÁKÓCZI Györgytől örökölt s a maga részéről is derekasan fejlesztett könyvgyűjteményét testálta az intézetre. Az iskola csupán 1658—60 táján jutott a becses örökség birtokába s az átszállításkor felvett leltár mai töredékes állapotában is 821 kötet tüntet fel.

Azonban bármily értékesek is lettek légyen az ilyen adományok és hagyományok, a könyvtárak céltudatos fejlesztése csakis vásárlások útján volt megvalósítható. A nagyszombati evangélikus gimnázium vezetősége már 1557-ben 100 frt ára könyvet hozatott Németországból könyvtára számára. A debreceni refor-

mátus főiskolai könyvtár fennállását tanúsító első ránk maradt pozitív adat egy 1592. évi könyvbejegyzés, melyből kitűnik, hogy az illető könyvet akkor vették, az intézet egy, sajnos, elolvashatatlan nevű jötevőjének hagyományából. Igen rendszeresen vásároltak könyveket a nagyszombati jezsuiták, akiknek lajstromaiba egy-egy fontosabb külföldi munka még a megjelenés évében vagy nem sokkal azután belekerült. Így AQUINOI Szent Tamás híres 1645-iki velencei kiadását már 1646-ban elkönyvelik. ESPARZANAK *De actibus humanis* című Rómában 1638-ban megjelent művét pedig még abban az esztendőben megszerzik. A jezsuiták könyvtáraik rendszeres gyarapítását pénzbeli alapítványokkal igyekeztek biztosítani. Így HEVENESSY Gábor provinciális 1713-ban 1000 frt-ot tett le a beszercebányai jezsuita könyvtár gyarapítására. CsÉCSI Ferenc rendtag 1739-ben 300 frt-os alapítványt létesített a pozsonyi jezsuita könyvtár javára. A kassai jezsuiták könyvtáruk gyarapítására 1755 óta évi 100 frt-ot fordítottak ANDRÁSSY József báró alapítványából. POCK Mátyás S. J. pozsonyi rektor (1762—64) 2000 frt-os alapítványt tett le hitvitázó iratok kiadására és beszerzésére. A nagybányai jezsuiták könyvtáruk fejlesztésére 1714—33-ig a fennmaradt eredeti számadások szerint 937 frt 18 kr-t költöttek; a legtöbbet — 245 frt 16 kr-t — 1730-ban, a legkevesebbet — 1 frt 36 kr-t — 1719-ben. A szokolcai ferencesek 1668—1754-ig 219 munkát vásároltak, a legtöbbet: 30 művet 1744-ben. SOMOGYI Dániel 1768-ban pannonhalmi főapáttá történt kinevezetésekor királyi utasításul kapta, hogy a monostor igen lezüllött könyvtárát fokozatosan kiváló, értékes és hasznos művekkel egészítse ki s az új apát e célra a rend feloszlatásáig évente 700 forintot áldozott. Áldozatkészségének meg is volt a magáeredménye: a pannonhalmi könyvtár 1768—86-ig 1801 kötetről 4249 kötetre szaporodott fel. Nagykőrösön a református egyház 1751 óta évenként bizonyos összeggel járult az iskolai könyvtár gyarapításához s az iskolai növendékek által gyűjtött szupplikációs pénz nagy részét is a könyvtárra fordította. A marosvásárhelyi református főiskola könyvtára részére 1765 körül teremtettek meg közadakozásból külön pénzalapot. A legnagyobb ala-

pítványt, 2000 magyar forintot gróf TELEKI Józsefné tette. Az alapítványok kamatait azonban hosszú ideig felemésztették az építkezési költségek s így az iskola 1765—95-ig évenként alig 80—100 magyar forintot fordíthatott könyvek vásárlására, habár az alapítványok kamatain kívül e célra egyéb jövedelmei is voltak. Az iskola egyes jötevői ugyanis a könyvtár céljaira természetbeni adományokkal is kedveskedtek. Így gróf TELEKI Lajosné BETHLEN Kata 1768-ban 23 véka buzát, 60 véka elegy buzát és 12 veder bort küldött a könyvtárnak, amiből könyvek vásárlására 41 magyar forint 76 dénár folyt be. Emellett a könyvtáros papirost is árult a könyvtár javára.

10. *A közkönyvtárak katalogizálása.*

A könyveket jobbra szakok szerint csoportosítva állították fel, még pedig immár álló helyzetben a nyitott állványok vagy zárható szekrények polcaira. Vajjon odaláncolták-e őket, amint ez a külföldön még a XVII. század folyamán is gyakori jelenség, erre biztos feleletet adni nincs módunkban. Csupán annyi kétségtelen, hogy a kassai Szent Erzsébet székesegyház 1604. évi könyv-lajstromában még 4 drb láncos kötet szerepel. A fennmaradt katalogusok a könyvek számának megfelelően több-kevesebb szakra oszlanak s a szakokon belül a könyvek néha rétnagyságuk szerint is el vannak különítve. A brassai könyvtár 1625. évi jegyzéke 10 szakot különböztet meg. Ezek: Jogtudomány (libri utriusque juris); Matematika, Földrajz, Csillagászat és Számтан; Orvostudomány; Bölcsészet; Költészet; Nyelvtudomány (libri grammatici et lexicographici); Széppróza (oratores); Történettudomány; Hit-tudomány; s végül Hitszónoklat. A nagyszombati jezsuita könyvtár 1690. évi jegyzéke viszont már 21 szakcsoportba sorolja anyagát. Ezek: Szentírás és egyházatyák; Skolasztikus theologia; Theologiai erkölctan; Kánonjog; Polgári jog; Bölcsészet; Orvostudomány; Mennyeségтан; Hitszónoklat; Kathekézis; Hitvitázók; Apologetika; Történelem; Politika; Ó- és Újkori latin és görög irodalom (Humanistae); Hitbuzgalmi művek (Spirituales); Életrajzok; Görög és héber könyvek (graeci jelöléssel); Magyar, cseh és tót köny-

vek; Német könyvek; Olasz, francia és spanyol könyvek. Mint látni való a 21 csoport közül csupán 17 nevezhető tudományos szaknak, míg az utolsó négy nyelvek szerint osztályozza a nem latin nyelvű irodalmat. A tudományszakok és nyelvek szerinti csoportosításnak ez a vegyüléke a XVII. és XVIII. századbeli katalógusokban rendes jelenség. Így a jezsuiták pozsonyi könyvtárának 1639 körül készült jegyzéke 15 tárgyi és két nyelvi csoportot, a szakolcai ferencesek régibb (a XVII. század második feléből való) katalógusa 23 tárgyi és 7 nyelvi csoportot, újabb (1754—72. vezetett) lajstroma pedig 21 tárgyi és 6 nyelvi csoportot különböztet meg. A komáromi jezsuiták könyvtáráról 1774-ben készült leltárban is csupán a latin könyvek vannak szakok szerint csoportosítva (16 szakban), míg a német, magyar és olasz-francia könyvek nyelvek szerint különítették el. A jegyzékben még egy utolsó érdekes csoport is van, mely *libri haeretici miscallanei* címen 140 protestáns kiadványt sorol fel. A heretikus művek ilyenétől elkülönítése pápai rendeleteken nyugszik. Így 1764-ben XIV. BENEDEK pápa a kapucinusok rendfőnökének előterjesztésére megengedte, hogy a szerzet könyvtárában ilyen műveket is tartsanak, azonban csakis a többiektől szigorúan elkülönítve és csupán oly egyének számára hozzáférhető módon, akiknek mint gyónatatóknak, hitszónokoknak, hittérítőknak és theologiai tanároknak szükségük van rájuk. A szakcsoportosítás tisztára empirikus jellegű volt s a szakok száma a könyvtár méreteihez és jellegéhez igazodott. A theologiai irodalom túltengéséből önként következik, hogy a leggazdagabban a vallásos jellegű irodalom tagozódik. Sőt pl. a nagyszombati katalógus látszólag világi jellegű szakja, a történelem és az életrajzok is, túlnyomó részben vallásos könyvekből állottak, mivel amabban a szent történelem, emebben a hagiographia is helyet foglal.

A katalógusok címléírásai általában sok kívánni valót hagynak maguk után. A sárospataki református kollégium könyvtárának 1623. évi jegyzékében például a szakcsoportokon belül a könyvek közelebbi címléírását egészen mellőzték és beérték a szerzők nevének, meg a könyvek rétnagyságának a feltüntetésével.

A debreceni református főiskola 1706. jegyzékében az angolnyelvű könyvek nem címük szerint, hanem «liber anglicus» megjelöléssel szerepelnek. A szakolcai ferencesek XVII. századbeli katalógusa közöl ugyan könyvcímeket, de jobbra igen hiányosan s emellett csupán a formátumot, no meg elvéve a kötetszámot tünteti fel. A szakolcaiak XVIII. századbeli jegyzéke, amely a könyveket alakjuk szerint egymástól elkülönítve vezette az egyes szakcsoportokba, a kötetszámot már rendszerint kiteszi, s egy újabb rovatban a megjelenés helyét is feltünteti. A jezsuiták, bár bibliografailag pontos címléírásról náluk sincs szó, már sokkal több részletre kiterjeszkednek. Így pozsonyi könyvtárunk 1639. évi jegyzéke nem kevesebb mint hét rovattal bír, a következő adatok befogadására: auctor (szerző neve); materia (mű címe vagy tárgya); quantitas (rétnagysága); locus (megjelenési helye); tempus (ideje); typographus (nyomtatója); copertura (kötés minősége). Besztercebányai könyvtárunk 1713. évi jegyzéke viszont csupán 6 rovattal bír; mellőzi a könyvnyomtatók nevét s a kiadási helyet, ellenben feltünteti a beszerzés idejét, ami a könyvtár fejlődésének megítélésénél bír jelentőséggel. A debreceni református főiskola 1737/8. évi katalógusában viszont szintén hét rovat van, amelyek a következő felírásokkal bírnak: Nomen auctoris; materia tractatus; quantitas; qualitas; ubi editus; anno s végül: theca, ordo, liber. Ez utóbbi adja a könyvek helyi jelzetét, amelynek elemei a szekrény, könyvpolc s a polcon elfoglalt sorszám.

II. A könyvtárak kezelési módja és használata.

Az első díjazott könyvtárossal a gyulafehérvári református főiskola dicsekedhetik. SZALÁRDI szerint a könyvtár gondozását BETHLEN GÁBOR fejedelem a fejevári káptalan egyik tagjára bízta, aki a könyveket jegyzékbe foglalta, kikölcsönzésüket meg beszerzésüket lebonyolította s ezért a fáradozásáért fizetést is húzott. A protestáns iskolák könyvtárai egyébiránt a coetus scholasticus, vagyis a tanulóifjúság egyetemének tulajdonát tették s a felsőbb osztályú növendékek sorából évenként e célra megválasztott tisztviselő kezelése alatt állottak, még pedig a rektor, vagy valamelyik

professzor ellenőrző felügyelete mellett. Brassóban ezt a tisztséget az oeconomus töltötte be, aki jutalmul a könyvtárhelyiségben lakhatott (!). Debrecenben 1658-ig a seniorok vezették a könyvtárt, de azontúl a coetus külön könyvtárost, sőt 1744 óta alkönyvtárost is választott. Ugyanebben az évben lépett életbe Debrecenben a könyvtárigazgatói (bibliothecae praefectus) tisztség is, melyet egy 1749-ben kelt, de a gyakorlatban nem mindig megtartott, tanári határozat szerint évenként felváltva a két rangban legfiatalabb professzor töltött be. Ugy a könyvtárigazgatói, mint a könyvtárosi és alkönyvtárosi állás tiszteletbeli volt. A marosvásárhelyi református főiskolán azonban a könyvtár javára árusított papiros árából befolyó tiszta jövedelem egy ötöde a könyvtárost illette. A jezsuitáknál úgy a könyvtárak katalogizálása, mint kezelése a tanár-rendtagok feladatai közé tartozott. Pozsonyban rendszerint valamelyik tudós és irodalmilag működő rendtag volt a könyvtár kezelője, így a XVIII. század folyamán FALUDI Ferenc és PRAY György. A városi könyvtárak kezelési módjáról nem sokat tudunk. Azt már említettük, hogy Bártfán 1596-ban ezt a tisztséget a pap és a tanító ellenőrzése mellett a kántor töltötte be.

A sárospataki református főiskola 1621-ből ránkmaradt könyvtárosi szabályzata és eskümintája szerint a könyvtáros a könyveket az iskola polgárainak személyválogatás nélkül tartozott kiszolgáltatni az erre kitűzött időben. A kikölcsönzés időtartama 15 napban volt megállapítva, de ez a határidő meg volt újítható, feltéve, hogy a künnlévő könyvre időközben más jelentkező nem akadt. Idegenek, bármily rendűek és rangúak voltak is, csakis a tanárok esetről-esetre megadott engedélye alapján kaphattak ki könyvet, még pedig zálog ellenében, amely középkori szokás szerint ugyanabban a szekrényben volt elhelyezendő, amelyben eredetileg a kölcsönvett munka állott. A székelyudvarhelyi 1682. évi szabályzat a zálogadást már nem ismeri, de itt a könyvtáros a tanárokon és tanulókon kívül csakis a református lelkészeknek adhatott ki kölcsön könyvet a professzor felmentő engedelmeivel, s még ezeknek is csupán akkor, ha nemcsak írásos elismervényt állítanak ki a könyvekről, hanem ezenfelül még kézadással is

kötelezik magukat, hogy határozott időre visszaszolgáltadják őket. Az iskolán kívül állókkal szemben még szűkkeblűbb a debreceni református főiskola 1744 táján készült szabályzata, melynek 4. pontja szerint a könyvtárosnak az idegeneket és vendégeket, «különösen pedig a nem felekezetünkbelieket» még csak be sem volt szabad engednie a könyvtárhelyiségbe s azokat, akik mégis be akartak jutni, engedélyért a könyvtár igazgatásával megbízott tanárhoz kellett utasítania. Nagyszébenben a rektor saját belátása szerint adhatott ki kölcsön könyveket, de csakis a város határain belül s természetesen csupán elismervény ellenében. A jezsuiták úgylátszik meglehetősen szabadelvűen jártak el a renchez nem tartozó olvasókkal. Legalább erre vall az a körülmény, hogy a rend feloszlásakor foganatosított leltározás alkalmával Besztercebányán a térítvények alapján kiderült, hogy 256 kötet volt a környékbeli lakosságnál kikölcsönözve. Ez a tekintélyes szám bizonyára évek hosszú sora alatt halmozódott fel, mivel a kölcsönzés határidejét abban az időben még kevésbé tartották be, mint napjainkban. Így a rostocki egyetemi könyvtárban a XVII. század második felében elvileg egy negyedévben volt megszabva a kölcsönzés időtartama, de a legtöbb könyvet csak igen hosszú idő elteltével, néhányat például húsz év múlva szolgáltattak vissza. Arra, hogy idegenbe is kölcsönöztek ki könyvtáraink könyveket, csupán egy adatunk van: 1531-ben Smigrodi STADNICZKY András «succamerarius premysliensis» küldi vissza Bártfa város tanácsának a *Statutum Regni Ungariae* c. könyvet, melyet azután a következő esztendőben újból kölcsönkér. A becsesebb könyvanyag kikölcsönzését még jobban megnehezítették. Így a debreceni szabályzat az értékesebb vagy ritkább könyvek kiadását az igazgató külön engedélyétől teszi függővé. A sárospataki szabályzat szerint pedig a kódexeket az iskola falain kívül semmi szín alatt, még biztosíték ellenében sem lehetett használni.

A kölcsönzők nyilvántartása Székelyudvarhelyt úgy történt, hogy a könyvtáros előbb felírta a jelentkezők nevét, azután a jelentkezés sorrendjében szolgált ki őket, feljegyezvén a napot is, amelyen a kikölcsönzés történt. Úgy itt, mint Debrecenben a

szabályok a könyvtárosnak azt is lelkére kötik, hogy a jelentkezőknek ne adjon ki bármiféle könyvet, hanem csakis olyant, amely az olvasó életkorával, értelmiségével vagy tanulmányaival összhangban áll. Debrecenben egy 1702. évi rendelkezés szerint a könyvtáros a künt lévő könyveket évnegyedenként egyszer be- kérte és a tanárok meg a kurátorok jelenlétében pontosan megvizsgálta, hogy minő állapotban vannak. Székelyudvarhelyt a szün- idő közeledtével az összes kikölcsönzött könyveket bekérték s a maguk helyére beállították.

A könyvtári órák számát illetőleg Brassó és Nagyszeben vezetett. Mindkét helyen a könyvtár naponta d. u. 5-től 6-ig állt nyitva. Debrecenben a XVIII. század közepe táján hetenként két- szer: szerdán és szombaton d. u. 1—3-ig volt nyitva a könyvtár. Mai szemmel nézve ugyan szűkreszabottnak látszik ez a nyitási idő, de a maga korában rendes jelenség volt. Párisban pl. nagy vívmányként üdvözölték a királynak azt az intézkedését, hogy 1735-ben hetenként kétszer a délelőtti órákban megnyitotta könyv- tárát a tudósok előtt. A könyvtárak használatának mértékéről nincsenek adataink, de hogy milyen kevéssé vették igénybe még az aránylag látogatott főiskolák könyvgyűjteményét is, arra érdekes világot vet a rostocki egyetemi könyvtár fennmaradt kölcsönzési naplója. Eszerint Rostockon az 1640—90-ig eltelt negyven esz- tendő alatt évi átlagos 300 egyetemi személy jelenléte dacára mindössze 707 munkát kölcsönöztek ki, tehát évenként 17—18 művet. Jellemző, hogy az egyetemen ez idő alatt szereplő 71 tanár közül 31 egyáltalán nem fordult elő a kölcsönzők között s a többi negyven is mindössze 390 munkát használt.

A brassai, sárospataki és debreceni szabályok a könyvtár tisztántartásáról is megemlékeznek. Brassóban HONTERUS elrendelte, hogy az oeconomus havonként egyszer leporolja a könyveket. Sárospatakon a könyvtáros kötelessége volt, hogy a könyveket a molyoktól és a pizsoktól megóvja. Debrecenben pedig a segéd- könyvtárosra várt a feladat, hogy a könyvtárszoba tisztaságára fel- ügyeljen és a könyvespolcokról a port lesöpörge.

Mind e könyvtárak távolról sem maradtak érintetlenül

korunkra. A brassói könyvtár a hazai tudományosság örök kárára 1689-ben a várost elhamvasztó tűzvész áldozata lett. A kolozsvári unitáriusok könyvtárát 1602-ben dúlták fel BASTA hajdui, a gyulafehérvári BETHLEN-könyvtárt 1658-ban perzselte fel az Erdélyre zúdított tatár horda. A nyitrai káptalan könyveit is gyakran megdézsmálták a városon átvonuló csapatok. Így az egyik könyvet, a benne olvasható bejegyzés szerint, 1610-ben szerezték vissza a BOCSKAY-zsákmányból, egy másikat pedig 1663-ban a török zsákmányból. A sárospataki kollégium és könyvtára 1671—82-ig és 1687—703-ig a jezsuiták kezére került s ezektől a könyveket csak némi veszteséggel kapta vissza a kollégium. De a legnagyobb veszteséget a jezsuiták szenvedték, akiknek rendje 1774-ben feloszlátván, könyvtáraik is, erősen megtizedelve, idegen kézre kerültek.

12. *A fontosabb magángyűjtemények.*

Befejezésül még néhány szót a magánkönyvtárakról. Az erdélyi fejedelmek közül főleg a tragikus véget ért BATHORY András bibornok († 1599.), BETHLEN Gábor († 1629.) és I. RÁKÓCZI György váltak ki bibliofil hajlamaikkal. BATHORY András könyveinek egy részét, mintegy 400 kötetet, 1608-ban árverezték el s az ekkor készült hevenyészett jegyzék azt mutatja, hogy főleg az egyházatyák, jogtudósok, görög, latin és humanista írók érdekelték. Néhány könyve is mindmáig fennmaradt. Ezekből ismerjük címeres exlibrisét és superexlibrisét. BETHLEN Gáborról följegyezték, hogy még hadjárataira is magával vitte könyveit és kocsijában menetközben is olvasott. Csakis így érthető, hogy államférfiúi elfoglaltsága dacára is ideje volt 42-szer elolvasni a Szentírást. Felesége, BRANDENBURGI Katalin osztotta nemes szenvedélyét. 1629—30-ban külön könyvtárost is tartott BARSÍ Mihály személyében, aki ezért évi 100 forint fizetést húzott. I. RÁKÓCZI György főleg a vallási és politikai újdonságok iránt érdeklődött. Udvari könyvtára Sárospatakon, valószínűleg a Perényi-szárny egyik földszinti termében volt elhelyezve. Kezelője TOLNAI István udvari, majd sárospataki pap volt, aki katalogizálta a sokszor hordószámra érkező könyveket és nyilvántartotta a kikölcsönzéseket, mivel a fejedelem

szívesen nyitotta meg gyűjteményét a tanárok és papok előtt. RÁKÓCZI lépéseket tett a Korvina budai maradványainak megszerzésére is, de a tárgyalások nem vezettek eredményre, mivel a budai pasa látatlanban 5000 tallért kívánt a könyvkészletért. Egyébiránt, SZALÁRDI szerint, BETHLEN Gábor is gondolt MÁTYÁS király budai könyvtárának megszerzésére, úgyszintén — későbbi hagyomány szerint — PÁZMÁNY Péter is. Sajnos, egyikük sem valósíthatta meg tervét, s így a Korvina szegényes maradványai 1686-ban, Buda visszavételekor, javarészt a bécsi császári gyűjteménybe vándoroltak. Végül fennmaradt öreg APAFI Mihály, az utolsó erdélyi fejedelem könyvtárának, helyesebben könyvtára egy részének, emléke abban a jegyzékben, amely 1714-ben a fejedelem ingóságairól készült. A lajstrom 116 művet sorol fel 187 kötetben és a könyvek valódi értékének távolról sem megfelelő hivatalos becslés szerint 1133 forint 74 krajcár értékben. Még itt is túlteng a theológia, de azért a többi tudományszak, különösen a földleírás, is elég szépen képviselve van. Gyűjteményének gyöngye a MÁTYÁS király könyvtárából származó CATULLUS-TIBULLUS-PROPERTIUS-kódex volt, amelyre a bécsi császári könyvtár tette rá a kezét.

A könyvgyűjtő katolikus főpapok sorában a XVI. század folyamán elsősorban OLÁH Miklós érsek említendő, aki bécsi könyvtárát LYSTI Jánosra s ennek hasonló nevű fiára hagyta. E hagyatékból 13 kötet ma is megvan a kismartoni ferencesek zárdájában. E könyvek kettejének födelére van aranybetűkkel rányomva egykori tulajdonosuk neve, míg a többi 11 származását az őrlapjukon lévő sajátkezű aláírás alapján állapították meg. Lapszéli jegyzetei arról tanuskodnak, hogy az érsek nemcsak olvasgatta könyveit, hanem megjegyzésekkel is kísérte az olvasottakat. Elég tekintélyes könyvtárral: 272 kötettel bírt TELEGDY Miklós pécsi püspök, aki könyvtára zömét a nagyszombati jezsuitákra hagyta. Az igazán nagyszabású főpapi gyűjtemények azonban a XVIII. század második felében keletkeztek. Ilyenek gróf ESTERHÁZY Károly egri püspöké, mely 20.293 kötetet számlált és PATACHICH Ádám kalocsai érseké, mely 17.000 kötetre rügött.

A protestáns papok könyvtárai közül megemlítjük WEBER

Bálint modori ev. lelkész 50, szinte kizárólag teológiai munkából álló gyűjteményét, melyet 1608-ban leltároztak és DEMÉTEI András eperjesi ref. predikátorét, akinek hasonló jellegű könyvtára az 1657-ben készült leltár szerint 70 mű 83 kötetéből állt, 74 tallér, 50 forint és 86 dénár értékben. A protestáns papok könyveik zömét külföldi iskoláztatásuk idején szerezték. Így Geleji KATONA István maga írta össze Heidelbergben s egyebütt vásárolt könyveit, mindössze 109 kötetet, amelyek sorában a Szentírás és teológiai művek mellett a görög és latin klasszikusok is helyet foglalnak. Talán a legszenvedélyesebb könyvgyűjtő sorukban az 1769-ben elhalt BOD Péter magyarigeni lelkész volt, akinek könyvtára 1770-ben került dobra Nagyenyeden. Az ebből az alkalomból készült katalógus 888 művet sorol fel, köztük 58 kéziratot, 1151 magyar forint és 63 dénár értékben. Az árverésen a debreceni kollégium is képviseltette magát két tanárával, akik a főiskolai könyvtár részére 61, nagyobb részt külföldi teológiai, könyvet vásároltak.

Világi főuraink és főhivatalnokaink sorában is nem egy bibliofilre akadunk. Így az 1586-ban Augsburgban elhalt Bethlenfalvi THURZÓ Szaniszló, Szepes vármegye volt főispánjának hagyatéki leltára 71 művet sorol fel 111 kötetben. Magyar vonatkozású ugyan mindössze 4 szerepel a leltárban, viszont a latin klasszikusok igen szépen vannak képviselve, sőt még az olasz irodalom is szóhoz jut benne PETRARCA, BOCCACCIO és ARIOSTO műveivel. Az 1656-ban elhunyt RÉVAY Ferenc kir. tan., turócmegyei főispán könyvtára 273 munkából, az 1742-ben elhalálozott REVICZKY János udvari kancelláriai tanácsos és előadó könyvtára pedig 439 műből állott. Mindkét könyvtár zöme latinnyelvű, de RÉVAY gyűjteményében német és magyar, REVICZKYÉBAN pedig egypár német, francia és lengyel könyvvel is találkozunk. A tragikus véget ért gróf NÁDASDI Ferenc, aki maga is forgatta a tollat, rendkívül gazdag könyvtárt gyűjtött össze pottendorfi kastélyában. Egy része a sopronmegyei lorettói szervitákhoz, majd innen a kolostor feloszlata (1787) után az orsz. levéltárba került, míg az értékesebbik részét a bécsi moloch, a császári könyvtár nyelte el. A Bécsbe került könyvek-

ről 1672-ben felvett leltár 239 mű 441 kötetét, közte több latin és keleti kéziratot, sorol fel. E könyvek túlnyomórészt teológiaiak. KEMPIS híres könyve *Krisztus követéséről* nemcsak magyar, hanem francia és spanyol fordításban is megvolt könyvtárában. BETHLEN Elek, a keresdi nyomda létesítője, szintén lelkes pártfogója volt az irodalomnak. Könyvtárának 1683-ból fennmaradt leltára 166 könyvet sorol fel, jobbra magyarnyelvű hittudományi és hitvitázó munkákat, míg «az nagy fejr ládában az nyerges házban» inkább történeti könyveit tartotta. Hadvezéreink sorából is kerültek ki könyvkedvelők. Így ZRINYI Miklós, a költő és hadvezér, akinek irodalomtörténetünk szempontjából nagybecsű könyvtára a múlt század 90-es éveiben vétel útján a zágrábi egyetemi könyvtárba került. Az eredetileg Csáktornyán volt könyvtár jegyzéke ZRINYI saját kezeírásában maradt fenn s ennek alapján megállapítható, hogy 249 olyan munka van a gyűjteményben, amely minden kétségen felül a költő tulajdona volt. Szenvedélyes könyvbuvár volt gróf BERCSÉNYI Miklós, a kuruc hadak fővezére is, aki még tábori sátraiba is egy láda könyvet hurcolt magával. Egy 1701-ben készült leltárból megtudjuk, hogy nyári palotája egyik szegletszobájában 100 latin, magyar és német munkát, írószobájában pedig egy aranyozott, vörösre fényezett könyvszekrényben 96 kötetet, főleg hadászati, építészeti és földrajzi műveket: hihetőleg a leghasználtabb kézikönyveket tartogatott. Érdekes, hogy a lajstrom megemlíti, miszerint több könyve a leltár fölvétele alkalmával ki volt kölcsönözve a jezsuitáknak.

Főrangú asszonyaink között a korán özvegységre jutott gróf TELEKI Józsefné BETHLEN Kata volt a legkiválóbb könyvgyűjtő. Főleg a magyarnyelvű vallásos irodalom érdekelte, s mint BOD Péter zengi róla, «jó magyar könyveket valahol kaphata, nagy áron magának mindjárt felvágata». A könyvtárról ugyanő, mint udvari papja 1747-ben kimerítő katalógust készített, amelyben 332 mű 337 kötete szerepel. A könyveket a nagyenyedi kollégiumra hagyta, melynek könyvtárával együtt 1848-ban elpusztultak.

Tudósaink sorában a legnagyobb szabású könyvgyűjtő

ZSÁMBOKI János (1531—84) volt, aki már 26 éves korában a bolognai egyetem tanára volt, majd pedig Bécsben működött mint udvari orvos. Könyvtárának legbecsesebb részét: 530 válogatott kéziratot — közte több Korvin-kódexet is — még 1578-ban felajánlotta vételre a császári könyvtárnak, míg a hagyatékában maradt 2618 kötetet hasonló fiára testálta. A császár a felajánlott kéziratok vételére és ZSÁMBOKI éveken át elmaradt illetményei fejében 6200 rénes forintot utalt ki, mely összeg 3 évi részletben lett volna fizetendő a nagyszombati és galgóci harmincad jövedelméből, de ZSÁMBOKI haláláig ez összegnek alig egyharmada volt letörlesztve, s az özvegy meg árvái csak szesszió útján jutottak hozzá követelésük egy részéhez. Mindazonáltal 1587. április 13-án a tudós hagyatékában maradt könyveket is átvette az udvari könyvtár s így a magyarságnak ebből a tekintélyes gyűjteményből sem volt semmi kulturális haszna.

Ehhez fogható magánkönyvtárral egyetlen tudósunk sem rendelkezett. Aránylag legtöbb könyvvel a tanítók és tanárok hagyatékában találkozunk. Így HENSELIUS János kassai segédtanító, utóbb harangozó 1580. évi hagyatéki leltárában 40 mű 54 kötete szerepel, túlnyomórészt görög és latin klasszikusok, továbbá LUTHER és MELANCHTON munkái. Nem ismerjük a Szepességről Eperjesre származott FABINUS Lukács iskolamester könyvtárának összetételét, de hogy szép gyűjteménnyel rendelkezhetett, az kitűnik abból a levélből, amelyben fia Dániel 1592-ben Késmárkról bekéri a hagyatéki leltárt. Végül, főleg iskolai könyvekben igen gazdag könyvtár maradt az 1595-ben Selmecbányán elhunyt sziléziai származású HAUNOLT János után is, aki mint a selmeci iskola rektora kezdette meg pályáját és mint várkapitány fejezte be azt.

De a tehetősebb polgárok sem szűkölködtek könyvek hiányában. Így FEYNER Gergely eperjesi polgár 1552. évi hagyatéki leltárában 22 jobbra vallásos tartalmú kötet, ÖTVÖS Pál nagybányai polgár 1629. évi hagyatékában 9 kötet, köztük a vizsolyi biblia, HELTAI Krónikája és egy magyar füveskönyv, KEIFFEL János eperjesi polgár 1645-ben felvett inventáriumában pedig 38 jobbra német vallásos irat 42 kötete szerepel. Méltóképen zárja le a sort

a Nagykőrösön elhalt BALLA Gergely, aki 1772-ben 2000 kötetes könyvtárt hagyott maga után.

Irodalom. Az I. fejezetben felsoroltakon kívül: a könyvnyomtatás feltalálását illetőleg: FAULMANN K. *Illustrierte Geschichte der Buchdruckerkunst*. Wien, 1882. — *Festschrift zum 500 jährigen Geburtstage J. Gutenbergs*. Leipzig, 1910. — MEISNER és LUTHER: *Erfindung der Buchdruckerei*. Bielefeld, 1900. — POLLARD A. W.: *Fine books*. London, 1912. — MORI G.: *Was hat Gutenberg erfunden?* Mainz, 1921. — ZEDLER G.: *Von Coster zu Gutenberg*. Leipzig, 1921. — Hazai könyvnyomtatás és könyvkereskedelem története: *Tudományos Gyűjtemény*. 1817. XI. (NÉMETH J.: *A magyarországi és erdélyi könyvnyomtatók-nak nevei és a helyek, ahol és az idő, ameddig nyomtattak.*) — U. o. 1818. V. (HORVÁTH István: *Eperjesi, abrudbányai és varasdi könyvnyomtató műhelyekről a XVI. században.*) — *Századok*, 1868. (EÖTVÖS Lajos: *A pápai nyomda története.*) — KARCSU A. Arzén: *A váci könyvnyomdászati története*, Vác, 1875. — BALLAGI Aladár: *A magyar nyomdászati történeti fejlődésének vázlata*. Budapest, 1878. — KONCZ József: *A marosvásárhelyi ref. kollégium könyvnyomdájának százéves története*. Marosvásárhely, 1887. — KOVÁTS S. János: *A könyvnyomtatás története Vasmegyében*. Szombathely, 1891. — FERENCZI Zoltán: *A kolozsvári nyomdászati története*. Kolozsvár, 1896. — FRAKNÓI Vilmos: *Karai László*. Budapest, 1898. — DÉZSI Lajos: *Magyar író és könyvnyomtató a XVII. században*. Budapest, 1899. — PUSZTAI Ferenc: *Nyomdászati encyklopédia*. Budapest, 1902. — SEBESTYÉN Józsa: *Gyulafy Lestár történeti maradványainak művelődéstörténeti vonatkozásai*. Budapest, 1905. — BEÖTHY-BADICS: *Magyar irodalomtörténet*. 3. kiadás Budapest, 1906. I. kötet. (HELLEBRANT Árpád: *A könyvnyomtatás kezdete Magyarországon.*) — CSÜRÖS Ferenc: *A debreceni városi nyomda története*. Debrecen, 1911. — *Erdélyi Múzeum*. 1913. (CZÓBEL Ernő: *A Hellai-nyomda alapítási éve.*) — BARANYAY József: *A komáromi nyomdászati és a komáromi sajtó története*. Budapest, 1914. — *Közlemények Szepes vármegye multjából*. 1914. (HAJNÓCI Iván: *A háromszáz éves löcsei nyomda.*) — PITROFF Pál: *A győri sajtó története*. Győr, 1915. — STEINHOFER Károly: *A könyv története*. I. *A magyar könyvnyomtatás és könyvkereskedelem rövid története*. Budapest, 1915. — GÁRDONYI Albert: *Magyarországi könyvnyomdászati és könyvkereskedelmi a XVIII. században, különös tekintettel Budára és Pestre*. Budapest, 1917. — *Akadémiai Értesítő*. 1918. (TRÓCSÁNYI Zoltán: *Régi magyar nyomtatványok változatai.*) — Cenzura: HILGERS Joseph: *Das Index der verbotenen Bücher*. Freiburg im Breisgau, 1904. — MOLNÁR Imre: *A cenzúra története Magyarországon 1600-ig*. Budapest, 1912. — *A pannonhalmi főapátsági főiskola évkönyve 1912/3. tanévre*. Pannonhalma, 1913. (SCHERMANN Egyed: *Az egyházi könyvtárolom és könyvbírálat magyarázata.*) — GÉCZY József: *Az egyházi könyvtárolom és könyvbírálat*. Nagyvárad, 1915. — *Szent István Akadémia Értesítője*, 1918. (SCHERMANN Egyed: *Adalékok az áll. könyvcenzúra történetéhez Magyarországon Mária Terézia haláláig.*) — *Könyvtárak: Keresztény Magvető*, 1877. (SIMÉN Domokos: *Az unitáriusok kolozsvári főiskolájának könyvtára.*) — VÁGNER József: *A nyitrai egyházmegyei könyvtár kéziratai és régi nyomtat-*

ványai. Nyitra, 1880. — *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*. 1883. (Fr. TEUTSCH: *Geschichte des ev. Gymnasiums A. B. in Hermannstadt*.) — SZINYEI Gerzson: *A sárospataki főiskolai könyvtár története*. Sárospatak, 1884. — *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*. 1887. (JULIUS GROSS: *Zur ältesten Geschichte der Kronstädter Gymnasial-Bibliothek*.) — KENDE S.: *Bibliotheca Zrinyiana, Die Bibliothek des Dichters Nikolaus Zrinyi*. Wien, 1893. — *Debreceni ref. főgimnázium 1894/5. Értésítője*. Debrecen, 1895. (GÉRESI KÁLMÁN: *A főkönyvtár története*.) — GÖNCZI János: *A székelyudvarhelyi ref. kollégium múltja és jelene*. Székelyudvarhely, 1895. — JURKOVICH Emil: *A besztercebányai kir. kath. főgimnázium története*. Besztercebánya, 1895. — *A komáromi kath. gimn. története*. 1776—1812. Komárom, 1895. — MÁRKUSOFSZKY Sámuel: *A pozsonyi ág. h. ev. lyceum története*. Pozsony, 1896. — *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenbürgen*. Brassó, 1896. III. kötet. — SCHÖNWITZKY Bertalan: *A pozsonyi kir. kath. főgimn. története*. Pozsony, 1896. — *Magyar Minerva*. A magyarországi múzeumok és könyvtárak évkönyve. Budapest, 1900—15. I—V. — BALOGH Margit: *Oldh Miklós Hungáridja mint művelődés-történeti kútfő*. Budapest, 1903. — *Erdélyi Múzeum*, 1904. (LUKINICH Imre: *Egy erdélyi főúr könyvtára a XVII. században*.) — THURZÓ Ferenc: *A nagybányai ref. főiskola története*. Nagybánya, 1905. — KOCH István: *Az erdélyi száz iskola a nemzeti fejedelmek korában*. Budapest, 1906. — *Erdélyi Múzeum*, 1907. (LUKINICH Imre és KÖBLÖS Zoltán: *Gróf Bethlen Kata könyveinek katalógusa*.) — *A pannonhalmi főpátság története*. Budapest, 1907. V. kötet. — STIMÁKOVITS László: *Erdély művelődése Bethlen Gábor korában*. Budapest, 1910. — ZÁKONYI Mihály: *A Buda melletti Szent Lőrinc pálos kolostor története*. Budapest, 1911. — SIKLÓSSY László: *Műkincseink vándorútja Bécsbe*. Budapest, 1919.

GULYÁS PÁL.

KÖNYVTÁROS- ÉS LEVELTÁROSKÉPZÉS.

A Múzeumi és Könyvtári Értesítő 1917. évi folyamában GULYÁS Pál «Könyvtári problémák» címmel becses tanulmány-sorozatot bocsátott közre, amelyben a legterjedelmesebb és sorban a legelső a könyvtárosképzéssel foglalkozott. Szerző bizonyára ezzel is hangsúlyozni akarta azt, hogy könyvtárügyünk, «tudományos és közművelődési életünk ezen egyik legfontosabb szerve» felvirágoztatásának alapvető munkája ezen sarkallik s csak innen indulhat ki.

Hogy ez alapos tanulmány után mi most ismét ezzel a kérdéssel akarunk foglalkozni, annak több oka van. Az első az, hogy mindaddig, míg az kellőképp rendezve s megoldva nincs, állandóan szőnyegen kell tartani s nem lehet elégszer felhívni rá a figyelmet; emellett azonban a levéltárosképzéssel együtt aktuálissá is vált most, amennyiben az O. M. Gyűjteményegyetem létesítéséről szóló 1922: XIX. t.-c. az elméleti minősítésen kívül még gyakorlati tanfolyamok hallgatását és szakvizsga letételét is megkívánja a könyvtári, levéltári és múzeumi tisztviselőktől (6. §.), sőt felveti a tudományos és műszaki segédszemélyzet elméleti kiképzésének lehetőségét is; részletesebben azonban egyikről sem szól, hanem ez utóbbi rendezését a szervezeti szabályoknak tartja fenn (4. §. 3. pont), a tudományos tisztviselők részére rendezendő szaktanfolyamok és vizsga kérdésének rendezését pedig a vallás-és közoktatásügyi miniszter hatáskörébe utalja.

A szakvizsga eddig sem volt nálunk teljesen ismeretlen, a Nemzeti Múzeumban elvben megvolt (*colloquium*; I. A. M. N. Múzeum szerv. és szolg. szab. 9. §.), azonban már hosszú idő óta teljesen eltekintettek ettől az összes tárakban; a gyakornoki idő ugyanis, sajnos, igen gyakran oly hosszúra nyúlt, hogy a 4—5, sőt még többéves múzeumgyakornoknak amúgy is nehéz hely-

zetét nem akarták még ezzel is súlyosbítani. Kezelői, illetve fogalmazói vizsga szerepel az Országos Levéltárban is a levéltári személyzet minősítését szabályozó 1883:I. t.-c. óta (13. §.), de egyfelől abból ép egyik legfontosabb tárgy: a levéltárban, teljesen hiányzik, másfelől nem elég vizsgát kívánni s annak anyagát körvonalazni, módot is kell nyújtani, hogy a levéltárosi pályára készülők a szükséges elméleti és gyakorlati ismereteket meg is szerezhessék.¹

Nem lesz talán egészen felesleges, ha a következőkben azt fogjuk röviden vizsgálni, vajjon a mi mostani viszonyaink között mikép lehet e tudományos és közművelődési szempontból egyaránt igen fontos kérdést a legkisebb áldozat mellett a legeredményesebben megoldani.

Hogy a könyv- és levéltáros *non fit, sed nascitur*, az csak részben igaz; kell ugyan kétségtelenül bizonyos hivatottság e szép, de nehéz pályához,² kell különös buzgalom — *le feu sacré*³ — kell sok olyan nélkülözhetetlen tulajdonság — rendszeretet, pontosság, szolgálatkészség stb. — amelyek nélkül jó könyv- illetve levéltáros el sem képzelhető s amelyeknek úgyszólván a vérükben kell lenniök — de azokat a speciális ismereteket, amelyek ez a pálya megkíván, csak hosszas elméleti és gyakorlati foglalkozás, képzés után szerezhetik meg.

A kérdés tehát az, hogy 1. mit öleljen fel ez a kiképzés, vagyis melyek azok a speciális ismeretek, amelyekre a könyv- és

¹ Ugyanez volt a helyzet pl. Belgiumban is. Az 1910-iki brüsszeli nemzetközi könyv- és levéltárosi kongresszuson GROJEAN, aki «La préparation scientifique des bibliothécaires belges»-ról tartott előadást, az ehhez fűződő vita folyamán panaszosan említette, hogy vizsga elő van ugyan írva, de «il n'existe chez nous ni école de bibliothécaires, ni cours de bibliothéconomie. Le stagiaire... est utilisé pour tous les services;... quant à sa préparation, elle se fait au petit bonheur.» (Actes du Congrès, 697. l.)

² Bücherei ist der dankbarste Beruf für den Berufenen — der Bibliothekar ist jedermanns Gläubiger und niemandes Schuldner. — Ohne volles Opfer der eigenen Interessen für die anderer Leute kein Bibliothekar. (LADEWIG: Katechismus der Bücherei. Leipzig, 1914. 18—19. l.)

³ «... je dirai que la première condition, c'est d'avoir *le feu sacré*!» (POLAIN felszólalása a brüsszeli kongresszuson. Actes, 702. l.)

levéltárosoknak szükségük van és 2. hogy mi módon szerezhetik meg ezeket a legjobban.

Az alábbiakban külön-külön fogjuk ezekre a kérdésekre a feleletet keresni, először a könyv-, azután a levéltárosokat illetőleg. Nem az a célunk, hogy a legkisebb részletekig kidolgozott programot nyujtsunk, hanem csak azokra az általános alapelvekre akarunk rámutatni, amelyeket szem előtt tartva szerény véleményünk szerint, eredményesen lehetne könyv- és levéltáros képzésünket megoldani.

I.

Előre bocsátjuk, hogy a különféle könyvtár-típusok közül csak a *tudományos* közkönyvtárakkal foglalkozunk; ezeknek személyzete két külön kategóriára osztassék: 1. *tudományos* tisztviselői kar és 2. *tudományos segédszemélyzet*.

E könyvtárak, mint nevük is mutatja, elsősorban a tudomány szolgálatában állanak; ebből világosan következik, hogy azok, akik ott a tudományos munka előmozdítása érdekében dolgoznak, csak tudományosan képzett tisztviselők lehetnek: «Tiefe Kenntnisse auf irgend einem Wissensgebiete sind [dem Bibliothekar notwendig; ohne Einsicht in die Art und die Wege wissenschaftlicher Forschung ist der Bibliothekar ein untergeordneter Registrator.»¹

Kérdés azonban, hogy vajjon elég-e az, hogy a könyvtáros alapos szaktudós legyen. Erre a feleletet nagyon szabatosan megadta már a könyvtártudomány egyik alapvető munkása, SCHRETTINGER több mint száz évvel ezelőtt megjelent *Lehrbuch der Bibliothek-Wissenschaft*-jában: ... «*dass nicht jeder litterarisch gebildete Mann ohne weiteres für eine Bibliothekarstelle geschickt sei, sondern dass auch der gründlichste Gelehrte, ja sogar ein Polyhistor, erst nach hierzu eines besonderen Studiums und einer ebenso langwierigen als unerlässlichen Praxis bedürfe.*» Ezt hangsúlyozta száz évvel később SCHNORR v. CAROLSFELD (München) is a *Vierte Bibliothekarversammlung*-on «Die Vorbildung zum biblio-

¹ Karl SCHULTZ: (Zentralblatt für Bibliothekswesen I. k. 490. l.)

thekarischen Beruf» címmel tartott előadásában,¹ de inkább azt emelve ki, hogy egy tudományszakban való alapos kiképzés nélkül «eine besondere Bibliotheksschulung nicht möglich ist.»

Ezt azután nem szabad szem elől téveszteni a könyvtárosnak később sem, foglalkoznia kell tudományszakjával, ennek mindenkor hasznát fogja látni könyvtári munkája is. Nagyon helytelen tehát TEDDER-nek az az álláspontja, hogy «The librarian who writes is lost», de viszont vigyáznia kell arra, hogy irodalmi s tudományos munkássága ne legyen oly nagyarányú, hogy az könyvtári munkássága rovására menjen.²

Meglévén a tudományos alapképzettség, ezt követi s kiegészíti a speciális elméleti és gyakorlati könyvtári kiképzés. Ez utóbbi, természetét tekintve, csak könyvtárban mehet végbe s a könyvtár vezetőjének ügyelnie kell arra, hogy a jelöltet úgy foglalkoztassák, hogy az minden irányban jól kiképezhesse magát. Ezzel párhuzamosan kell folynia az elméleti képzésnek is, amely vagy külön könyvtári iskolákban, vagy kurzusokon folyik. Külön könyvtári iskolák (library schools) vannak pl. Amerikában,³ külön könyvtárosi kurzusok Angliában, Németországban.⁴ Bajorországban például évente 150 órás tanfolyamot tartanak a müncheni könyvtárosok. 1886 óta Göttingában külön könyvtártani tanszék állt fenn az egyetemen s a berlini kir. könyvtár s az egyetemi könyvtárak részére kiadott rendelet szerint a két évi gyakorlati időből a jelöltnek egy évet ott kellett eltöltenie, vagy pedig egy tanfolyamon kellett résztvennie.⁵

Külön szakiskola felállításáról ma nálunk szó sem lehet; kérdés tehát, hogy vajjon kurzusok tartása eredményesnek ígérkeznek-e.

¹ Zentralblatt für Bibliothekswesen, 1904.

² GARDTHAUSEN: Handbuch der wissenschaftl. Bibliothekskunde. Leipzig, 1920. II. k. 80—81. l.

³ James J. WYER: Conditions for Entrance to the service of American Libraries. (Actes du Congrès de Bruxelles, 21. l.), GARDTHAUSEN: i. m. 81. l.

⁴ Ernest A. BAKER: Education in Librarianship in Great Britain. (U. o. 99. l.) — GRAESEL: Handbuch der Bibliothekslehre. Leipzig, 1902. 457. l.

⁵ Zentralblatt f. Bibl. 1912. 75. l. Ez a rendes tanszék 1921-ben Berlinbe helyeztetett át. (M. Könyvszemle, 1922. 236. l.)

Ilyen tanfolyamot csak nagyobb időközökben, esetleg csak 4—5 évenként lehetne tartani, mert kisszámú jelöltért egész előadói kart mozgósítani nem volna gazdaságos. Arra sem gondolhatunk, hogy az illető könyvtár tartson külön kurzust jelöltjeinek, mert ezeknek száma még legnagyobb könyvtárainkban sem oly nagy, hogy ez megérné az ezzel járó nagy fáradságot és költségeket. Hogy pedig mennyire nem helyes csak vizsgát követelni, a kiképzést pedig teljesen az illető magánszorgalmára bízni, azt fentebb, Belgium példájára hivatkozva, már érintettük.

Azt gondoljuk tehát, hogy legcélszerűbb az volna, ha a budapesti tudományegyetemen felállítatnék egy könyvtártani tanszék; így már az egyetemi tanulmányok alatt alkalmuk nyílnék azoknak, akik e pályára kedvet s hivatottságot éreznek magukban, könyvtártani ismereteket szerezni s ha nem is lépnek később esetleg könyvtári szolgálatba, mint a tanári könyvtárak gondozói, értékesíthetik ezirányú tanulmányaikat. Mint GULYÁS is javasolta, e célból az összes nyelv- és történetszakos tanárjelölteket kötelezni kellene két féleven át könyvtártani előadások hallgatására. E tanszéknek, főképp az idevágó történeti irányú előadásoknak nagy hasznát vehetik az összes klasszika-filologusok és történészek is.

Így azután az illető könyvtárosjelölt vagy gyakornok már bizonyos elméleti ismeretekkel felszerelve kezdheti meg előkészítő szolgálatát a könyvtárban. Ez a szolgálat legkevesebb két esztendőig tartson¹ s a rendes könyvtári szolgálat mellett köteles legyen a gyakornok az egyetemi könyvtártani előadásokra eljárni s résztvenni a szemináriumi gyakorlatokban. Tekintettel arra, hogy legtöbb könyvtárunknak van kisebb-nagyobb kézirat- (esetleg oklevél-) gyűjteménye is, kötelezőleg kellene kimondani a bevezető paleografiai és diplomatikai előadásoknak hallgatását is. Ezeket a gyakorlati éveket a jelölt vagy az Egyetemi Könyvtárban, vagy pedig a M. N. Múzeum Könyvtárában tartozik eltölteni.

¹ Azoknak, akik egyetemi éveik alatt szorgalmasan hallgatták a könyvtártani előadásokat, egy év elengedhető volna.

A gyakorlóévek után a jelölt államvizsgára bocsáttatik, amely írásbeli és szóbeli részből áll. Ezzel most részletesen nem foglalkozunk; GULYÁS említett tanulmányában a jól bevált külföldi minták nyomán bemutat egy szakvizsgatervezetet, ennek alapján lehetne azt megállapítani.

A gyakorlat alatt természetesen az illető könyvtár egyes osztályainak vezetői állandóan figyelemmel kísérik a jelölteket, felvilágosításokkal, útmutatásokkal szolgálnak nekik, mindemellett nagyon kívánatos és fontos, hogy az egyes könyvtártani disciplinákra megfelelő jó kis kézikönyvek álljanak rendelkezésükre.¹

A tudományos tisztviselők kiképzésének helyes rendezésével azonban még nincs megoldva teljesen a könyvtári személyzet előkészítésének feladata. A legutóbbi két évtizedben ugyanis a tudományos tisztviselők — wissenschaftliche Bibliotheksdienst — és a szolgák — unterer Bibliotheksdienst — közt egy új réteg helyeződött el: a *tudományos segéd-tisztviselők* — mittlerer Bibliotheksdienst.² Ezt az elhelyezkedési folyamatot a könyvtári feladatoknak s a könyvtári munka különféle természetének helyes felismerése indította meg s oly eredményekkel járt, hogy csakhamar általánossá lett ily segéd-tisztviselők alkalmazása.

A könyvtári munka ugyanis jórésztben annyira mechanikus, hogy felesleges arra minden fázisában a tudományos tisztviselő drága és értékes munkaerejét felhasználni, hanem sokkal gazdaságosabb, ha ezt kisebb képesítésű tisztviselő végzi s az csak felülvizsgálja ennek munkáját. Így a tudományos tisztviselő, tehermentesítve egyszerű s különösebb szakértelmet nem kívánó sablonos munkáktól, erejét és idejét oly feladatoknak szentelheti, amelyek

¹ SCHWENKE (Zentralblatt für Bibl. 1904. 26. l.) a Library Series-t ajánlja mintául.

² Délnémetországi (München, Stuttgart) könyvtárakban próbálkoztak velük először; Poroszországban 1906-ban léptették életbe ez új könyvtári tisztviselőtipust (Bibliothekssekretäre). (K. GERHARD: Die Vorbildung der wissenschaftl. Bibliotheksbeamten in Deutschland. Actes du Congrès de Bruxelles, 588. l.).

a könyvtár szempontjából hasznosabbak s ambícióját is jobban kielégítik, amit szintén nem szabad figyelmen kívül hagyni.¹

Nagy örömmel láttuk, hogy az O. M. Gyűjteményegyetem létesítéséről szóló törvény bevezeti nálunk is ezt a tisztviselő-típust; kétségtelen, hogy helyes felhasználásuk és foglalkoztatásuk nagyban emelni fogja könyvtáraink használhatóságát. Tiszteletreméltó ugyan nemes indokainál fogva az a felfogás is, hogy nálunk, ahol a tudományokkal foglalkozóknak oly kevés elhelyezkedési lehetőségük van, csak tudományos tisztviselők foglaljanak el minden helyet tudományos könyvtárainkban, de ez nem számol azokkal a nagy követelményekkel, amelyekkel a modern könyvtár-politika a tudós és olvasóközönség érdekében a könyvtárakkal szemben joggal fellép, azonkívül végeredményében ép ezek a segéderők teszik lehetővé a tudományos tisztviselőknek azt, hogy nyugodtabban foglalkozhassanak azokkal a tudományos feladatokkal, amilyeneket nagy számban ró rájuk a mai fejlett könyvtárigazgatás

Bármennyire mechanikus is azonban legnagyobbbrészt az a munka, amelyet e segédszemélyzet végez, mégis könyvtári munka, amelynek pontos elvégzése nagyon fontos, így tehát ezeknek is bizonyos előképzettséggel és könyvtárosi iskolázottsággal kell birniok. Egyiknek részletes megállapítása sem lehet most feladatunk, csak általánosságban annyit jegyzünk meg, hogy az elsőt illetőleg középiskolai végzettséget (nyolc osztályt, esetleg érettségi nélkül is), tanítói vagy tanítónői oklevelet s megfelelő nyelvismeretet és jártasságot a gépírásban kellene megkívánni, a szak-képzettséget pedig egyévi gyakorlathoz és szakvizsgához kellene kötni. Az oktatást magában az illető könyvtárban nyernék a jelöltek s ezek számára is gondoskodni kellene megfelelő tan-könyvekről.²

¹ «Wenn ich zwanzig Jahre lang Bücher ausgabe und einstelle — mondta HOTTINGER (Berlin) a Vierte Bibliotheksversammlung-on — so ist das kein erstrebenswertes Ziel. Da muss eine Entlastung der oberen Karriere durch einen mittleren Dienst, der eine Menge Schreibwerk abnimmt, angestrebt werden.» (Zentralblatt f. Bibl. 1904. 21. l.)

² A porosz vizsgaszabályzatot 1909- és 1916-ból s a szászországit 1918-ból l. Zentralblatt 1909. 456., 1916. 103. és 1918. 73. l.

Nem szabad azonban megfeledeznünk, ha a könyvtári személyzet kiképzéséről beszélünk, a *könyvtári szolgálokról* — altisztekről — sem. «*Ein guter Diener ist für die Bibliothek ein grosser Gewinn*» — mondja GRAESEL¹ s minden könyvtáros és kutató, olvasó jól tudja, hogy mily nagy érték egy szolgálatkész, rendszerető, a könyvtárban jártas szolgál. Jótulajdonságai egy részét magával kell ugyan hogy hozza már, de a könyvtári ismereteknek abba a körébe, amelyre munkájában szüksége van, be kell őt vezetni. Tudomásunk szerint egyedül a hamburgi városi könyvtár az, amely erre különös gondot fordít s 1914 óta három évi gyakorlat után külön vizsgát követel meg a könyvtári szolgálaktól.²

Hogy azonban e szolgálatra és vizsgára kellően előkészülhessenek, foglalkozni kell velük. SCHWENKE azt ajánlja, hogy katechismus formájában tankönyveket kell számukra iratni;³ emellett azonban szükséges volna az is, hogy a könyvtár egy vagy két tisztviselője néhány héten át foglalkozzék velük s figyelemmel kísérje úgy elméleti, mint gyakorlati munkájukat. SCHWENKE nem a végleges alkalmazás előtt kívánná meg a vizsgát, hanem akkor, amikor magasabb kategóriába való átlépés előtt állanak, mert ez ambíciójukat is sarkalná s lelkiismeretesebben iparkodnának megfelelő jártasságot szerezni az ő munkakörükbe vágó könyvtári szakismeretekben.

II.

Felesleges volna az eddig mondottak után hosszasan bizonyítanunk, hogy amint a könyvtárosi, úgy a levéltárosi pályához is bizonyos előkészületre van szükség, amely megadja azt a különös kiképzést, amelyet a levéltárosi munkának speciális természetéé megkíván.

Vajjon elég-e az, ha a levéltáros tudományosan képzett történész? Erre a kérdésre határozottan nemmel kell felelnünk, mert

¹ I. m. 174. l.

² F. RÄUBER: Zur Frage des unteren Bibliotheksdienstes. (Zentralblatt f. Bibl. 1919. 170—173. l.)

³ Zentralblatt für Bibl. 1919. 174—175. l.

először is a történelmi ismereteknek az a köre, amelyet a levéltárosi munka megkíván, sokkal tágabb, mint az, amit az általános történelmi kiképzés nyújt, — de még ez sem elég, mert alapos jogi ismereteknek kell azt kiegészíteniök. Akármelyik meghatározását nézzük is az okleveleknek, a hangsúly ezekben a jogi tartalomra, a jogi bizonyító erőre esik, a levéltáros tehát nem lehet el a jogi alapfogalmak, a jogtörténet ismerete nélkül s ép annyira szüksége van a közigazgatástörténet részletekbe menő ismeretére is, mert a levéltár az egyes hatóságok működésének írásbeli lecsapódása s így tisztában kell lennie a legapróbb részletekig azoknak szervezetével, működésével. Mindezekben felül azonban még nemcsak az ú. n. történelmi segédtudományok — diplomatika, paleografia, kronologia, heraldika stb. — nagy csoportjában kell alapos jártassággal bírnia, hanem tudnia kell elméletileg és gyakorlatilag az oklevelek kezelésének, rendezésének, regesták, inventáriumok szerkesztésének szabályait is. (Archivkunde, archiv-économie, archivistica.)

Hogy azonban ez a *speciális* kiképzés megindulhasson és eredményes legyen, ahhoz bizonyos *tudományos alapképzettség* kell; ezt az egyetem adja meg s mint egyetemi gradus, a doktori oklevél bizonyítja.

A további kérdés már most azután az, hogy *vajjon a bölcsészeti (történelmi) vagy jogi doktorátus felel-e meg jobban a levéltárosnak.*

Ez a kérdés régóta foglalkoztatja már a szakköröket s az 1910-iki brüsszeli nemzetközi könyv- és levéltárosi kongresszuson is élénk vita tárgya volt CUVELIER-nek, a brüsszeli kir. levéltár kiváló igazgatójának előadásával kapcsolatban, mely a levéltárosok kiképzésével foglalkozott (*La préparation des archivistes*).¹

CUVELIER abból indult ki, hogy az egyetemi oktatásnak rendjétől függ, hogy melyik doktorátusnak adjuk az előnyt s így ez csak államonként volna eldönthető, nem pedig generálisan; az ideális mindamelllett az volna, hogy a levéltáros bölcsészeti és

¹ Actes du Congrès de Bruxelles 1910. 301—306. l.

jogi doktor is legyen. A belga viszonyokat vizsgálva, habozás nélkül a bölcsészeti (történeti csoport) doktorátusnak adta az előnyt, de nem feltétlenül, mert szükségesnek tartotta azt kiegészíteni bizonyos jogi tantárgyakkal és levéltártannal.

Az a nagy vita, amely CUVELIER előadása fölött megindult, mutatja, mily lényegbevágóan fontosnak találta a kongresszus e kérdést.

MULLER, az utrechti kir. levéltár igazgatója, a közismert kitűnő hollandi levéltártani kézikönyv egyik szerzője, is abból indult ki felszólalásában, hogy az volna a leghelyesebb ugyan, ha a levéltáros kettős doktor volna, de mivel ezt megkövetelni nem lehet, ő a jogi doktorátust tenné kötelezővé. Megokolása pedig az volt, hogy ha a levéltárosnak a legcsekélyebb fogalma sincs a jogról, nem tud a régi és modern joggal szoros kapcsolatban levő oklevelekkel eredményesen foglalkozni. Szükséges azonban — folytatta —, hogy ez a jogi doktor történész is legyen; ezeket az ismereteket azonban maga is megszerezheti s különben is nem lehet valaki jogász (juris consulte) anélkül, hogy történész is ne lenne.

BAILLEN, porosz levéltári igazgató szerint nem okvetlen szükséges a jogi doktorátus, mert amikor a levéltáros valami adminisztratív kérdéstről készít jelentést, nem a jogi szempontot vizsgálja, hanem egyszerűen a tényeket adja elő.

DES MAREZ, Brüsszel város levéltárosa, szintén a történeti kiképzés mellett történeti tudását, hangsúlyozva, hogy hosszas levéltári működése alatt a történeti ismeretei voltak mindig rá nézve hasznosabbak s ezekre volt nagyobb szüksége. Sietett azonban hozzátenni és erősen hangsúlyozni, hogy nagyon kívánatos, hogy a levéltáros jogi ismeretekkel is bírjon: «qu'il ait certaines connaissances de droit, mais des connaissances appropriées à son métier d'archiviste». Csak egy az ő számára létesített speciális, részben gyakorlati kurzusnak vehetné hasznát, nem pedig a jogi fakultás előadásai hallgatásának. S mikor utána valaki újra a jogi doktorátus szükségessége mellett szólalt fel, még annak is ellene volt, hogy ez, mint képesítés, a bölcsészeti doktorátussal egyenrangú legyen.

A kongresszus nagy szótöbbséggel azt határozta: «*Que les connaissances historiques doivent dominer*», de egyhangúlag kimondta azt is, hogy ezeket ki kell egészíteni jogtörténeti, közigazgatásjogi és levéltártani ismeretekkel.¹

Legújabban G. VITANI, a milánói állami levéltár igazgatója s az ottani Scuola di Paleografia, Diplomatica e Archivistica egyik előadója foglalkozott behatóan e kérdéssel «*La formazione dell' Archivistica*» c. tanulmányában.² Ő is hangsúlyozza azt, hogy a levéltári munkához mind a két irányú ismeretekre szükség van³ s bár az irodalmi és történeti tanulmányoknak igen sok előnyük van, ő nem zárná ki egészen a jogi doktorokat sem, mert végeredményében is «un archivio... dopo tutto è un deposito di *atti giuridici*.»

Áttekintve most már az eddig mondottakat, MULLERnek a kiindulópontja hibás, mert hisz' olyan levéltáros, akinek «halvány fogalma sincs a jogról» nincs, mert valami vizsgát mindenütt megkívánnak s ezen — mint nálunk is a fogalmazói vizsgán — szerepelnek jogi tárgyak is s hogy valaki az alapfogalmakkal tisztában legyen, ahhoz még nem kell jogi doktorátus. Hogy pedig a jogász maga kiképezheti magát historikussá, az nehezen volna igazolható, inkább fordítva, mert sokkal könnyebb a módszeresen képzett történésznek a jogot megtanulnia, mint viszont, főképp ha tekintetbe vesszük azt, hogy itt nem speciális jogi kiképzésről van szó, hanem csak a jogi alapfogalmak megismerése mellett a jogász gondolkodás bizonyos fokú elsajátításáról. «D'ailleurs on ne peut être *jurisconsulte* sans être en même temps historien» fejezte be felszólalását MULLER. Ebben teljesen igaza volt, de tévedett abban, hogy a jogi doktor *jurisconsulte*; a kettő között — azt hiszem, ezt felesleges volna bizonyítani — igen nagy a különbség.

Vizsont BAILLEN érvelése sem állja meg a helyét, mert «expo-

¹ «Il est indispensable de compléter les connaissances historiques par des connaissances d'histoire du droit, de droit administratif et d'archivéconomie lors que ces cours n'existent pas encore.»

² Különnyomat az «*Annuario dell'Archivio di Stato di Milano*» 1917. évi kötetéből.

³ «*tutti i lavori archivistici richiedono insieme... le due culture.*»

ser les faits» nem olyan egyszerű dolog s ha a levéltáros nem tud jogászilag gondolkodni, nem látja meg a lényegest s vakon elmegy a probléma mellett.

Próbáljuk meg már most a mi viszonyainkra vonatkozólag levonni e vita eredményeit.

A mi jogi fakultásaink tanítási rendje is, ép úgy, mint a belgáké, olyan, hogy a levéltárosi követelményeket nem elégítheti ki; erre is áll jórészt az, amit DES MAREZ a belga egyetemekre mondott említett felszólalásában: «l'enseignement de nos facultés de droit est un enseignement purement professionnel, destiné à former des avocats et rien que des avocats.» Jogtörténet csak az első évben szerepel s oly keretek közt, hogy az nem lehet elégséges a levéltárosi munkához.

A helyes megoldás tehát csak az lehet, ha a bölcsészeti (történeti) doktorátust követeljük meg (legalább is elsősorban!) mint tudományos alapképzettséget a levéltárosi pályára készülőkötől, de úgy, hogy módot nyújtunk nekik arra, hogy már egyetemi tanulmányaik alatt megszerezhessék a szükséges jogtörténeti és elméleti levéltártani ismereteket. Ennek a jogtörténeti *cours approprié*-nek azonban szintén a bölcsészeti fakultáson volna a helye s e jogtörténeti tanszéknek betöltője tarthatná meg a szükséges levéltártani előadásokat is.¹ Nem mondjuk, hogy a jogi fakultáson is nem volna helye egy olyan jogtörténeti tanszéknek, mint pl. a párisi egyetemen a második jogtörténeti tanszék, mely a *cours de doctorat*-t szolgálja s a magánjog történetével foglalkozik, de egyfelől ennek ismét más volna a feladata s így nem szolgálná megfelelően a levéltárosképzést, másfelől a bölcsészeti fakultáson felállított jogtörténeti tanszék szükséges kiegészítője volna a magyar történeti és diplomatikai kiképzésnek is. A levéltártani előadásoknak és gyakorlatoknak nagy hasznát vennék azok a történettel foglalkozó hallgatók is, akik nem készülnek ép a levéltárosi pályára.²

¹ «Un cours d'archivéconomie qui n'existe pas encore dans nos universités qui est une grande lacune» — mondja CUVELIER.

² Ezt kiemeli SEELIGER is WIEGAND-nak a strassburgi levéltári kongresszu-

Ha így a szükséges tudományos alapképzettséget az illető megszerezte, módot kell nyújtani neki arra, hogy szakszerűen előkészülhessen a levéltárosi pályára.

Ez a nyugati államokban többféle módon történik.

Franciaországban az École des chartes szolgálja immár száz év óta a levéltáros-képzést,¹ ahova érettségi és felvételi vizsga után veszik fel a hallgatókat, — *Olaszországban* az egyetemi vizsgákkal bíró jelentkezők felvételi vizsgát tesznek s azután két évig tanulnak az egyes nagyobb levéltárak mellett létesített speciális levéltárosi iskolákban,² — *Hollandiában* 1919 óta szintén külön levéltárosi iskola működik,³ — *Ausztriában* az École des chartes mintájára szervezett Institut für österreichische Geschichtsforschungban szerzik meg a szükséges kiképzést, — *Bajorországban* az egyetem elvégzése után a jelölt három évi előkészítő szolgálatra (Vorbereitungsdienst) van kötelezve, amely alatt nemcsak a kellő gyakorlati ismereteket szerzi meg, hanem köteles elméleti képzését is folytatni,⁴ utána vizsgát tenni; — *Poroszországban*

son felolvasott s alább ismertetendő tanulmányáról szóló bírálatában. (Hist. Viertelj. III. 1900. 299.)

¹ A tanfolyam három éves s a következő tárgyakat öleli fel az I. évben: Paléographie, Philologie romane, Bibliographie et service des bibliothèques; a II. évben: Diplomatique, Histoire des institutions politiques, administratives et judiciaires de la France, Sources de l'histoire de France, Service des archives; a III. évben: Histoire du droit civil et du droit canonique, Archéologie du moyen âge, Sources de l'histoire de France. (Notice sur l'École des chartes, Paris, 1921.)

² Regolamento per gli archivi di stato. Roma, 1911. Capo V. Art. 58—64. Scuole di paleografia e dottrina archivistica. — A firenzei R. Istituto di Studi Superiori Pratici di Perfezionamento-n is van egy Scuola di paleografia, amely hároméves s amelynek elvégzése után archivista-paleografo oklevelet kap az illető. (Regolamento per la Scuola di paleografia di Firenze. 1904.)

³ A királyi rendelet 1919. október 28-ikán kelt. (Nederlandsche Staatscourant, 3. November 1919. No. 233.) — Az iskola első két évi működéséről szóló jelentések részletesen tájékoztatnak az archiefschool tanrendjéről s az egyes előadások vázlatát is bemutatják. (Verslag van den staat der archiefschool en van hare lotgevallen in het studienjaar 1920., 1920—21. 'S Gravenhage, 1920. 1922.)

⁴ Az 1882. márc. 3-iki törvény szabályozza. (Löher: Archivlehre, Paderborn, 1890. 427—432.)

két év a gyakorlat s ezalatt a gyakorlati munka mellett nemcsak az egyetemen hallgatnak jogi és történeti kollégiumokat, hanem a levéltár főnöke is tart nekik levéltártani előadásokat. *Belgium*-ban a levéltári tisztviselőktől vizsgálat letevését kívánja meg az 1895-ben kiadott királyi rendelet.¹

A mi mai viszonyaink mellett külön iskola felállítására nem is gondolhatunk; tanfolyamok szervezése sem szolgálná jól a levéltáros-képzést, mert minden évben nem lehetne ilyet tartani, nem volna elég jelentkező, 2—3 hallgató kedvéért pedig költséges dolog volna 4—5 előadó tiszteletdíját fizetni. Legmegfelelőbbnek tartanók tehát a német gyakorlat követését, amely, mint láttuk, az egyetemi tanulmányok elvégzése után bizonyos időre előkészítő szolgálatra kötelezi a jelöltet, amely alatt elméleti képzését folytathatja s megszerezheti a szükséges gyakorlati ismereteket és jártasságot s annak eltelte után vizsgával igazolja kellő előképzettségét.

Ez az előkészítő szolgálat egy évnél rövidebb semmiesetre se lehet s a jelöltek ezt az Országos Levéltárban vagy a M. N. Múzeum levéltárában tartoznak eltölteni. Ez időt a jelöltek tartoznak arra is felhasználni, hogy az egyetemen jogtörténeti és levéltártani, esetleg diplomatikai előadásokat is hallgassanak, amennyiben ezt egyetemi éveik alatt a kellő mértékben nem tették vagy nem teheték volna meg. Mindenkép kötelezni kellene azonban őket két félévén át közigazgatási jog hallgatására. Ez elengedhetetlenül szükséges úgy az Országos Levéltár tisztviselőinek, mint a vármegyei levéltárosoknak, de csak hasznára vállhat a múzeumi levéltár tisztviselőinek s a nagyobb egyházi vagy családi levéltárak kezelőinek is. Amikor az 1900-as évek elején Franciaországban megalakult az Association des Archivistes, első dolga volt az addigi tapasztalatok alapján azt szorgalmazni, hogy az École des chartes-on iktassák be a tárgyak közé a közigazgatási jogot is.² Ez ugyan nem történt meg, de a harmadik

¹ (*Actes*, 302—303. l.)

² STEIN említette felszólalásában az 1910-iki brüsszeli kongresszuson. *Actes*, 675. l.

év hallgatói a belügyminisztériumi levéltár vezetőjétől hallgatnak közigazgatásjogi előadásokat s az ő vezetése alatt tanulmányozzák a Seine-et-Oise département levéltárát.¹ Nálunk Pestvármegye levéltárát lehetne e cél szolgálatába állítani.

Az egy évi gyakorlat után a jelöltek természetesen vizsgát tartoznak letenni egy bizottság előtt, amelynek főtárgyai levéltár-tan, diplomatika és jogtörténet volnának; ez utóbbi a legtágabb értelemben, magában foglalva az egyház-, közigazgatás- és alkotmánytörténetet is. Ez írásbeli és szóbeli vizsgálat részletezése azonban most nem lehet feladatunk.

Wilhelm WIEGAND a levéltárosképzésről tartott előadásában² oly módon gondolta azt helyesen megoldhatónak, ha az teljesen egységes formában történik az egyetemeken és levéltárakban s egy levéltárosi doktorátus zárja be. Az 1904-i francia költségvetés tárgyalásánál az előadó, SIMYAN, bár elismerte az École des chartes nagy tudományos szolgálatait, erős kritikában részesítette, mint könyv- és levéltárosképző intézményt s azt javasolta, hogy egy «École nationale professionnelle des archivistes et des bibliothécaires français»-t csináljanak belőle.³

Mindkét gondolat igen veszedelmes irányt jelentene; a levéltárosi munka nem olyan, hogy egyszerű szakképzés vagy szakiskola arra megfelelő módon előkészíthetne. Nagyon helyesen mutatott rá CUVELIER, a többször említett kitünő belga levéltári igazgató, SIMYAN javaslatát bírálva arra, hogy a francia levéltárosok általánosan elismert értékének ép az a forrása, hogy kiképzésük nem *csak* szakszerű, hanem egyszersmind tudományos is. Ezért helyezkedtünk mi is arra az alapra, hogy mindenekelőtt alapos egyetemi, azaz tudományos kiképzést kell a levéltárosjelölteknek szerezniök s ezután következhet csak a szakképzés a gyakorlati levéltári munkával kapcsolatban.

Nagyon természetes, hogy ezt kell megkövetelnünk a vár-

¹ École Nationale des Chartes. Livre du centenaire. I. Paris, 1921. p. LXI.

² Die wissenschaftliche Vorbildung des Archivars. Berlin, 1899., előadta a strassburgi Archivtag-on.

³ Livret de l'École, LXIV. 1.

megyei levéltárosoktól is. Sajnos, a vármegyei levéltárakat eddig nagyon elhanyagoltuk, pedig az a rendkívül gazdag s főképp újabbkori történetünkre vonatkozó anyag, amelyet azok őriznek, nagyobb megbecsülést érdemelne.

Tudományosan és szakszerűen képzett s megfelelően ellátott levéltárosi kart kellene megteremteni, akiket azonban mentesíteni kellene minden oly munkától (útlevélkiállítás, stb.), amely nem vág szorosán a levéltár keretébe. Az ilyen levéltárosi kar munkája nemcsak a levéltár szakszerű rendezésében s a helytörténet intenzivebb művelésében teremné meg értékes gyümölcsseit, hanem a vidéki történeti és régészeti társulatok és közművelődési intézmények oly tudományos munkaerőket nyernének bennük, akik igen sokat tehetnének a történeti érzék ébrentartása, nemzeti múltunk s emlékeinek megismerttetése és megbecsülése érdekében.

HOLUB JÓZSEF.

RAKODCZAY PÁL IRODALMI HAGYATÉKA A NEMZETI MÚZEUM KÖNYVTÁRÁBAN.

Vándorszínész korában RAKODCZAY egyszer KELEMEN László sírja mellett halad el s ekkor ráeszmél arra, hogy milyen közös a sorsuk. «Te nagy szellem, te megértesz! Midőn száz év előtt kudarcokat vívtál, azt akartad, hogy száz év múlva is legyen ember, aki nem ijed meg a harctól, a piszkos démonoktól; látod, van itt egy utódod, kinek nem a siker, a harc jut csupán, de a zászlót nem ejti ki kezéből soha.» — írja¹. És igaza volt; ő a KELEMEN Lászlók, a nagy rajongók fajtájából való. Ekkor még nem tudta, hogy rövidesen ő is kiejti kezéből a zászlót és mint tanító végzi életét, épen úgy, mint KELEMEN László. De KELEMENnek legalább halála után kijutott a méltatás. RAKODCZAY egy századdal elvétette születése dátumát. Akkor kellett volna jönnie, mikor hőskorát élte a magyar színészet s ő ott lett volna a zászlóvivők közt. De ő későn jött, a konzolidáció korában s azok közül való, akik sohasem tudnak elhelyezkedni. Harcai bizonyára nem kisebbek a KELEMEN Lászlókénál; mert a harcok harca, mikor nálunk vidéken akar valaki SHAKESPEARET, KATONÁT és MADÁCHOT játszani, ma, mikor a nagyváros jelent minden kulturát és szív fel minden értéket és erőt.

Tragikus sors a RAKODCZAYÉ; színpadi hősből tanító lesz; «Lear királynak elég kis állás» — írja a *Pesti Hírlap*. De mégsem egészen tragédia ez az élet; a végén még mindig tudott bízni ez a szegény, mindenütt csalódott ember, a bukott színész, tönkrement színigazgató, lekicsinyelt tudós. Az a tette bizonyítja ezt, mikor utoljára rendbeszedi írásait és kemény betűvel rájuk írja: a *Nemzeti Múzeum* tulajdona. Ez a tett a magabizásé; tiltakozás

¹ *Színészi pályám lez elekkben.* (Kézirat a N. M. könyvtárában.) 1892. IX. 8.

a jelen ellen és bizalom a jövőben; lázadó kiáltás, hogy nem az életben elért siker az egyetlen értékmérő.

A kéziratos hagyatékban a legnagyobb érték az a négy kötet, a mellé RAKODCZAY első feleségéhez írott leveleit foglalta;¹ ez a 428 levél — 1882-től 1908-ig — hű tükre tragikus pályájának s RAKODCZAY legjobb irodalmi alkotása. Tudományos műveiben méltán rótták fel neki szubjektivitását; mert menetüket állandó kitérések zavarják az író saját ügyeiről, multjáról és polémiák meg újra polémiák; haragszik mindenkire, aki képzelete szerint megbántotta őt vagy hőseit, akikkel teljesen azonosítja magát. De itt a levelekben nem bánt ez. És vonzók is ezek a levelek, mert RAKODCZAY is azok közül való, akiknek a lelkükbe kell látni, hogy az ember megszeresse őket; kifelé érdekessé tette a sok szenvedés. Értékesek azért is, mert sok kortörténeti érdekességet tartalmaznak: a vidéki színészet képét a mult század végén.

Ezt a címet viselhetné ez a négy kötet: Egy SHAKESPEARE-rajongó kálváriája; és mint ilyen is érdekes művelődéstörténeti emlék. SHAKESPEARE volt RAKODCZAY végzete. Mióta tizenhétéves korában MOLNÁR Györgyöt látta ötvenkrajcáros állóhelyéről Lear királyban: ez a fantom üldözi. A sziniiskolába akar jutni, de itt kis, jelentéktelen alakja és gyenge hangja miatt nem veszik fel. Ő, mint SHAKESPEARE hősei, dacolni akar sorsával és sohasem szakít ábrándjával, feledve, hogy a színésznek a teste a hangszere. Ez a visszautasíttatás későbbi pesszimizmusának és gyanakvó érzékenységének egyik forrása. Ő, az autodidakta színész, mindig gyűlölettel néz a «sziniiskolások»-ra.

Mindig is maradt belőle valami kedves hőséből, Lear királyból; az az érzékenység, büszkeség, a felháborodás, amit benne a legkisebb, sokszor csak képzelt sértés kelt. Így aztán nehéz az életben valamire vinni. Öregkorára tragikomikussá lett.

1882-ben elmegy MOLNÁR Györgyöt látogatni, aki Székelyudvarhelyen vándorszínészkedett; itt mint műkedvelő eljátssza Edgart a *Lear királyban*. Már itt is a csonkítatlan SHAKESPEARE

¹ *Színészi pályám levelekben.*

harcosa; azt kéri MOLNÁRTÓL, hogy kihagyás és sugó nélkül adhassa Edgar gyönyörű fellépő monológiát. Még fogadkozik anyjának és feleségének: «Azért mégsem leszek színész». De álmai világa továbbra is a színpad marad. Egyszer MITTERWURZERT látja a színpadon és előadás után ezt írja feleségének: «Én nem vagyok álmos, akár eljátszanám az egész Leart . . . Mily gúnyja a sorsnak, hogy egy szegény tanítócskának adja ez alkalmatlan, bolondos eszméket. . . Eljátszom-e én életemben egyszer Leart? Oh, csak egyszer, egyszer!» (1884. II. 5.) Úgy sóvárog rá, mint a szerelmes az első csókra nem sejtve, hogy csak további szomjú-ság forrása lesz.

Végre 1885-ben beteljesül vágya; Keszthelyen fellép, mint műkedvelő Lear király szerepében. Itt is, mint mindenütt, az ő kedvéért adják ezt a darabot. Két próbával megy, pedig a legtöbb szereplő még szerepének nevét sem tudja. «Nem csoda, a szerencsétlenek mindennap új darabot adnak elő.» (Keszthely, 1885. VII. 11.) Edgart az operettbuffó játssza.

Háromévi műkedvelősködés után, 1888 telén Miskolcon találjuk, mint hivatásos színészt és rendezőt; a rendezésért és ruhatári darabjai átengedéseért már kap 2 és 3 forintokat, de gázsiról bizony még itt sincs szó. Nem is igen volna az igazgatónak, VESZPRÉMY Jenőnek, miből fizetni. De a kálvária kezdődik már. A színügyi választmány elnöke panaszkodik az igazgatónak, hogy RAKODCZAY veszedelmes irányba fog, «shakéspearezik». A társaságnak rosszul kezd menni. S a kegyelemdőfést — igen jellemző adat — az adja meg, hogy a katonaságot eltiltják a színpadi szerepléstől; így hát nem lehet több operettelőadás. A társulat tagjai közt iszonyú a nyomor. Őt még csak az a vágy tartja ott, hogy egyszer eljátszhassa Jágót. A színlapokon egy ideig hirdetik a görögtüzet és a nagy dobot — aztán szétoszlik a társaság.

Debrecenben sem kell a klasszikus. *Julius Caesar*ban üres a ház. A kaszinóban nagy a panasz, hogy sok a kothurnusos darab. Roppant deficit van; a kóristákat sem tudják kielégíteni. Kassán az alügyész megfenyegeti az egyik színészt, hogy lelövi, ha

Phaedra színrekerül. Igazi magyar vidéki kulturkép. (1892, XII. 11.) Jászberényben ingyen játssza Shylockot és Mephistót. Nem is fogadna el semmit, látva a társaság nyomorát. Neki elég, ha alkalmat adnak rá, hogy kedves hőseit alakíthassa. «Mi minden helyre viheti el az embert a névtelen démoni ambíció, annak egyik ténye, hogy idekerültem» — írja feleségének Csongrádról. (1890. VIII. 9.) «Szent Isten, itt látnál ám csak díszleteket! Egy zsák, rajta elszórtan zöld és vörös gombócok, keresztben felfelé valamikor barna sávok: ezt erdőnek hívják (hangulat szerint kertnek).» Shylockját persze kis közönség nézi végig, «de itt a nagy EGRESSY is üres padok előtt játszott» — írja vígasztalásul. (1890. VIII. 12.) Losoncon három díszlet van össze-vissza. Antonio egy faluban alkuszik Shylockkal. Öltöző egyáltalában nincs s a *Velencei kalmár* próba és sugó nélkül megy. Lőcsén úgy adják az *Ember tragédiáját*, hogy kihagyják belőle a falansztert és a jeges vidéket. «Ez a számár VESZPRÉMY pár lécs miatt nem mert a jeges vidékbe belevágni.» (1891. I. 6.) A zsfolt házakat nem a darabok klasszikus híre hozza; Besztercebányán *Francillonra* azért tódul a közönség, mert az a híre fut, hogy erkölcstelen. A klasszikusoknak a diákság az igazi publikuma. Nagyenyeden 164 diákjegy kel el a *Lear király* előadására s nincs nap, hogy százat el ne adjanak s ez a körülmény még növeli RAKODCZAY vidéki szereplésének jelentőségét. «Ha ezeket magával vihetné az igazgató. — írja — És az édes, bolond lelkesedés; ifjúság, ifjúság, te eszmék, ideálok melegágya te!» (1899. IV. 13.).

Közben lelki küzdelmek gyötrik; feleségét magára hagyta a színészkedés miatt, vagyona fogy, de őt csak ragadja tovább a szenvedély. Soká nem maradhat egy helyen; ha egyszer végigjátszotta SHAKESPEARE-műsorát és hozzá *Faustot*, *Bánkbánt* és *Az Ember tragédiáját* aztán Molièret, *A fősvényt* vagy *Tartuffeöt* — megy tovább, hogy másutt újra játszhassa; mert egy magyar vidéki városban legfeljebb egyszer lehet ilyennel előhozakodni. Megy, hogy tovább játszhassa szerepeit, jobban beléjük fúrja magát, részletekig kidolgozza őket. S a levelek, mint valami óriási film, pergetik le előttünk RAKODCZAY szemléletes stílusában a legkülön-

bőzőbb magyar városok képét.¹ Kis helyeket kell választania, mert nagy színpadon nem győzi hanggal. Aradon, mikor a *Lear király*-ban túl kell kiáltania a mennydörgést, elcsuklik hangja.

Mikor aztán már sehohsem kap meghívást vendégszereplésre az annyira rosszul jövedelmező klasszikusokban, maga csap fel színigazgatónak. Ez számára nem üzleti vállalkozás, csak lehetőség arra, hogy klasszikusokat játsszék és rendezzen. Ő most már jobb kiállításban hozza őket, de rá is költi egész vagyonát a színházigazgatásra. Célja a dráma pártolása, elsősorban a klasszikusé. Ebben teljesen BAJZA tanítványa, s mint ő, az operában és főképp az operettben látja a színművészet súlyedését és a színház nemzeti jellegének vesztét. Mikor már vagyona fogytán és anyagi okokból operetteket kénytelen adni, mint Óbudán, lelke ellenére teszi. «Roppant operettkirályá kezdem magam kinőni. Eléggé utálom magam.» (1893. VII. 31.) De a klasszikus esték aztán minden nyomorúságot feledtetnek vele: «Én oly kimondhatatlanul boldog voltam, oly boldog! A makói bódé eltűnt s én MOLIÈRE bájos eszmei kertjében hittem magam. Szerepemet elfeledve élveztem . . . azt a levegőt, melyet ma nem szabad szívunk, mert nem énekelnek operettet benne». (1892 X. 6.) Hogy a részvétlenségnek oka nem az előadás rosszasa, azt mezőturi esete is igazolja, amikor JÁSZAI Marit hívja meg vendégszereplésre. Az *Othon* előadása 112 forintot hoz, pedig a vendéggjáték díja 130 forint. A *Stuart Máriára* 24 forint jön be elővételben, mire JÁSZAI sietve elutazik. Egy hét múlva a *Gyurkovics lányok*-ban zsufolt a ház.

Anyagi bajai egyre nagyobbak. Mátészalkán a plébános ad neki gázsira valót; nem a vergődő művészt szánja, «de nem akar egy jó katolikust cserbenhagyni». Anyósa, felesége ostromolják,

¹ Mint színész és színigazgató a következő helyeken fordult meg: Abony, Arad, Balassagyarmat, Balatonfüred, Békéscsaba, Cegléd, Csongrád, Debrecen, Eger, Eperjes, Győr, Igló, Jászberény, Kassa, Kecskemét, Keszthely, Kolozsvár, Losonc, Lőcse, Makó, Mátészalka, Mezőtúr, Miskolc, Nagyenyed, Nagykanizsa, Nagykőrös, Nagyszőlős, Nyitra, Óbuda, Sátoraljaujhely, Sopron, Szabadka, Szarvas, Szatmár, Szekszárd, Szolnok, Szombathely, Torda, Újvidék.

hogy hagyjon fel az igazgatással. Ő megígéri, de megszegi szavát. Még egy utolsó kísérlet, futás az ábránd után: látja, hogy a vidéken nincs közönség klasszikusra s a Nemzeti Színház kapui zárvák előtte (meg sem próbál odajutni, mert büszke, mint a Shakespeare-hősök és élheterlen a végtelenségig s vár, hogy egyszer majd hívni fogják), német színész akar lenni. De hogy kezdte ezt is! Bécsben beiratkozik egy zugiskolába s az első sikertelenségtől megriadva hazafut.

Végre hosszú lelki vergődések után 1900 március 30-án Lucifer szerepében lelép a színpadról és elmegy tanítónak a szentpéteri polgári iskolához. «Olyan szám vagyok a falanszterben, mint a többi naplopó — írja innét — ... nem vagyok egyéb, mint tanító, zérus szám nélkül, mint hajdan bolondom mondta.» (1900. X. 13.)

De nem merül el a mindenről lemondott emberek apathiájába; csodálatos a temperamentuma, mely nem hagyja nyugodni s folyton alkotásra készíti. A tanításba is egész lélekkel veti magát bele. «Ha valamihez, hát a tanításhoz értek.» (1906. IX. 9.) Itt is a maga feje után indul, itt sem alkalmazkodik, itt is ellenségeket gyűjt; itt is el nem ismert újító, aki sokban megelőzi korát; pl. a latin nyelvet (amelyben autodidakta létére annyira vitte, hogy mint fakultatív tárgyat tanítani tudta) a ma már mind általánosabbá váló társalgási módszerrel tanította minden ellenzés és támadás ellenére.

Ebbe a világba aztán egyáltalában nem tud beleilleszkedni. «Nevetségesnek találom, mikor még arra is ki akarják 52 éves fejemet oktatni, mekkora betűket rajzoljak az osztálykönyv címlapjára.» (1907. IX. 6.) «Irtóztató ember ez — írja egyik igazgatójáról —, paragrafust reggelizik, tantervet ebédel, statisztikát vacsorál és miniszteri biztosságról álmodik. Majd megbolondulunk mellette a sok utasítás miatt és a legfontosabbat maga mellőzi... Úgy megyek mindennap az iskolába, mint gyermekkoromban az ovodába. Félek. Rettegek. Nem érzek talajt a lábam alatt.» (1907. IX. 9.) Milyen messze esett *Lear király* világától! «Túladtam parókáimon, hogy a moly meg ne egye őket. Most még csak Lear-koronám van meg, azt temessék el velem.» (1906. V. 22.)

Pedig energiája még teljes erejében buzog. Ez az ember még új célokat lát. A tanítás és a privátórák után görögül tanul és HOMEROSBA merül; az *Ember tragédiája* kedvéért eredetiben olvassa az *Elveszett paradicsomot*. És most kezdi nagyobb mértékben az irodalmi működést. Ennek a korszaknak a gyümölcse többek közt nagy EGRESSY-életrajza s azok a kéziratok is, amelyek a *Nemzeti Múzeum* könyvtárába kerültek.

De ez a pálya is minden hit és munka mellett csak töviseket hoz számára. Ekkor már felgyülemlett benne az elkeseredés, s még nagyobb kritikát nem tűrő érzékenysége s ezt leveleibe és irodalmi műveibe önti; a nagy igazságkeresés folytonos polémiába viszi, a tárgyalás menetét a düh kitörései szakítják meg. Érzékenységét fokozza az is, hogy mindenben mellőztetést sejt, aminek okát autodidakta voltában keresi; s ahogy egykor a színiiskolás színészeket, a Nemzeti Színház tagjait, a színészet elhelyezkedettjeit gyűlölte, úgy háborog most a tudományéi ellen: az egyetemi és középiskolai tanárok, az akadémikusok, a szerkesztők támadásának tárgyai. Ezek a kitérések okai a sok visszautasításnak és az elítélő kritikának, ami sokszor érte.

Ezt az önéletrajzi levélgyűjteményt szerepeinek jegyzéke rekeszti be. 868-szor lépett fel 234 szerepben. Akárhogy is játszott, az a puszta tény, hogy vidéki színpadokon 55-ször játszotta el Shylockot (legtöbbször minden magyar színész között), 43-szor Lucifert, 37-szer Mephistót és 31-szer Lear királyt — mindenesetre leszögezendő.¹

Érdekes tükre Don Quijote-harcának képzelt ellenségei ellen az a 328 levél, amelyet «RAKODCZAY Pál levelesládája — Irodalom» címmel két kötetbe foglalt. Főkép szerkesztők levelei a legkülönbözőbb hangnemből. Vagy mereven visszautasítók, mint GYULAI Pálé, akit aztán gyűlölt is egész életén át; vagy szelíden kérlelők, mentegetőzők, hogy cikkeiből törölni kellett egyet-mást, mert egy komoly tudományos folyóirat sem akar támadásokat

¹ Legtöbbet játszott szerepei ezen felül Biberach (21), III. Richard (20) Szulejmán (*Szigetvári vértanúk* 19), Macbeth (18), Cassius (18), Zrínyi Boldizsár (*II. Rákóczi Ferenc fogsága* 18), Könyves Kálmán (11).

közölni a tudományos élet jelesei vagy a németek és a kormány ellen. Mert RAKODCZAY, a 48-as honvéd fia, minden nyugati kulturrajongása ellenére is sovinszta magyar és temperamentumánál fogva mindenkor a szélsőbalon van. De ő nem enged cikkeiből törülni, inkább visszaveszi őket, még ha ki is szedték már. Akadnak aztán derűsebb lapok is. Itt van GÁRDONYI Géza levele, amelyben egy nyelvhelyességi kérdésben hozzá méltó magyaros nyelvérzékkel igazítja útba; vagy a kedves TÓTH Béláé, aki kérdésére közli vele, hogy darabjainak előadási joga az övé, de tekintettel arra a kulturális misszióra, amit RAKODCZAY Óbudán betölt, nem kíván tőle tantiémet. ABONYI Lajoséi (5 drb) BODNÁR Zsigmondéi (7) GAAL Mózeséi (51) az igazi barátság tükréi.

Levélgyűjteményének másik, 734 levelet magába foglaló három kötete, amely a «RAKODCZAY Pál levelesládája — Színeszet» címét viseli, nagyon vegyes tartalmú, mert RAKODCZAY sok olyat is eltett, amihez csak őt fűzte kedves emlék. De ez a gondos gyűjtés nagy történeti érzék jele. A kevésbbé ismertek leveleiben is van sok kortörténeti adat és sok nagyértékűt is fenntartott ez a gyűjtemény. A legvonzóbb MOLNÁR György 55 levele; ebben is egy vándorszínész-élet keserves képe van meg, de azzal a kedves, meleg, sokszor kesernyés humorral, amivel élénk ellentétet alkot RAKODCZAY fellobbanó lelkesedés és fanyar keserűség közt váltakozó, de humort nem ismerő stílusához. RAKODCZAY ezt a magasból bukott pályatársat a tanítvány rajongásával övezte körül, mert szeretni époly hevesen tudott, mint gyűlölni. Érdekes és jellemző tizenégy levél van itt JÁSZAI Maritól; csupa temperamentum, csupa élet és eredetiség mind. PRIELLE Kornélia kilencvenhét levele egymagában külön kis gyűjtemény. EGRESSY Ákossal való levelezése (61 drb) sok érdekes adatot tartalmaz EGRESSY Gáborra és családjára vonatkozólag, továbbá EGRESSY Ákostól származó helyreigazításokat RAKODCZAY EGRESSY-könyvéhez. Ebbe a gyűjteménybe foglalta színházi bevétel- és kiadásjegyzékeit is, aztán sok emléklapot, gyászjelentést, EGRESSY Gábor és MEGYERI Károly keresztleveleinek hiteles másolatát, az igazi gyűjtő mindent megőrző gondjával.

Külön két kötetbe foglalta nyomtatásban megjelent cikkeit; az első kötet a színészeti vonatkozásúakat, a második a többiekét (SHAKESPEARE, KATONA — *Vegyes — Paedagogia*) tartalmazza. 202 cikket sorol fel a tartalomjegyzék, néhány azonban hiányzik a gyűjteményből. Nagyértékű ez a két kötet a színészettörténet kutatójára nézve. Enélkül az összefoglalás nélkül a cikkek nagy része elveszett volna a kutatásra nézve, mert többnyire kis vidéki lapokban jelentek meg, ahol a kutatónak eszébe se jut bírálatokat és dramaturgiai tanulmányokat keresni. Pedig ez RAKODCZAY irodalmi termelésének legjava közül való. Legértékesebbek színi bírálatai, amelyekben erős történeti érzéke és színészi hozzáértése nyilvánul; nem bírálni akar, hanem rögzíteni azt a műalkotást, amely legveszendőbb s így őrizni meg az utókor számára.¹ Milyen szemléltető pl. a *Meiningeniek* játékáról adott leírása! (*Magyar Szemle*, 1882. 12. füz.) Ez alapján valóban jobban lehet rekonstruálni, mint akármilyen mély és nagyhorizontú kritikából, amely azonban feltételezi az előadás ismeretét. Dramaturgiai és módszertani dolgozataiban is sok az ötlet; sok a mély gondolat, s nem oly bántó a polémia.

Tudja, hogy a színészettörténet középpontja a színész és ebben és a rekonstruáló módszer alkalmazásában előfutárja a legmodernebb színészettörténeti módszernek.² S ép ezért megbecsül minden emléket, amely ennek a rekonstrukciónak eszköze lehet, így pl. a színészek kosztümképeit. Levelezését és cikkgyűjteményét teleragasztotta fényképekkel s ezek szintén nagy értéket képviselnek a jövő kutató számára annál is inkább, mert egyik közgyűjteményünk sem őrzi meg ezeket.

Kiadatlan tudományos műveinek kéziratai közül megőrzésre méltó mindaz, ami adatgyűjtemény. Különösen a színészek életrajzaira vonatkozó anyagot teszi becsessé minden kis adatnak, különösen a színhagyománynak az a végtelen megbecsülése, amely

¹ Ő ezt «leíró módszer»-nek nevezi és nagyon büszke arra, hogy először ő alkalmazta.

² V. ö. HERMANN, Max: *Forschungen zur deutschen Theatergeschichte des Mittelalters und der Renaissance*. Berlin, 1914.

fő jellemző sajátága; a színész művészetének elemzésénél fontosabb ez, mint bárhol, mert a színész az utolsó emberrel hal meg igazán, aki játszani látta. Aki valamikor felhasználja ezt az anyagot, meg fogja bizonyára rostálni, de sok olyat lel majd benne, amihez különben sose jutott volna hozzá. Nagy szeretettel gyűjtötte az anyagot JÁSZAI Mari életrajzához, mert hozzá különösen vonzódott; annak az eleven példáját látta benne, aminek igazolásáért annyit harcolt, hogy milyen művészi magaslatra juthat az autodidakta színész. Az életrajznak csak egyes részeit dolgozhatta ki, de megvan hozzá az egész anyaggyűjtemény sok érdekes és intim részlettel. Kidolgozottabb a «*Színészeink jellemrajzokban*» címet viselő kéziratcsomó, részlet a magyar színészet és drámairodalom tervezett történetéből; LENDVAYNÉ HIVATAL Anikó, TÓTH József, RÉTHY Mihály, TAMÁSSY József, HALMI Ferenc, SZIGETI József, ODRY Lehel, BLAHA Lujza, UJHÁZY Ede és NÁDAY Ferenc jellemrajzát adja itt. Nagyrészt kortársakról szól és sok jó megfigyelést őrzött meg így. Mert ritka és megbecsülendő dolog az, amit színész ír színésZRŐL. Kisebb jelentőségű az a kéziratcsomó, amely szintén töredék a már említett színészet és drámairodalom történetéhez, de a drámairodalmi részre vonatkozik vagy egykorú lapokból összehordott anyagot őriz meg.¹

Egyéb kéziratok munkái közül a legvaskosabb egy SHAKESPEARE-életrajz, terjedelmesebb, mint amilyen magyar nyelven valaha megjelent; mikor a színpadon már nem áldozhatott SHAKESPEARE szellemének, tollával tette.²

A gyűjteményt egy, a RAKODCZAY-családra vonatkozó levélcsomó (*Két 48-as honvéd, apám és nagybátyám levelezése.*) zárja

¹ Kidolgozott részek: Sorstragédia. GAAL József. *A magyar romantikus dráma.* SZIGLIGETI DEGRÉ. KÖVÉR. CSIKY. (*A Nagymama, Proletárok.*) HUGÓ K. (*Báró és Bankár.*) VERŐ György: *Kain.* TÓTH Lőrinc. (*Hunyadi László*) BALOGH István *naplójából.*

² Egyes részletei nyomtatásban is megjelentek. Egyéb irodalomtörténeti vonatkozású kéziratok: *Bánkban szépségei.* (Felolvasás az Urániában 1907.) *Az Ember tregédiája forrásaihoz.* ARANY és a népies közhely. Egy pár szépirodalmi kísérlete is maradt, köztük egy dráma, mely 1900-ban a Kisfaludy-Társaság Vigyzó-pályázatán viszonylag a legjobb volt, de nem nyert díjat.

be és egy színlapgyűjtemény RAKODCZAY igazgatósága idejéből (1894 III. 25—1897. IV. 11-ig); ennek az az érdekessége, hogy ritkán láthatni együtt ennyi magyar SHAKESPEARE-színlapot.

Nagyon szeretett mindent, amit egyszer megírt, mert egész lelkével írta és nem külső célokért. Ezért nem törült soha semmit s ez tette tönkre tudományos munkáit. Kéziratgyűjteményének is csak egy baja van: nem rostálta meg s a polyva sokszor elfedi a szemet. Nem minden értékes benne, de mégis jobb, hogy így is megőrizte, mintha a selejtessel a java is odaveszett volna. Végrendeleletével elismerést érdemlő értéket hagyott a köznek: levélgyűjteményében sok becses kéziratot s egy darab magyar művelődéstörténetet, egy küzdelmes élet megindító dokumentumát, kézírataiban használható anyaggyűjteményt. A színészt nem lehet rehabilitálni, annak egyetlen bírása mindenkori közönsége s az utókorhoz fellebbeznie nem adatott meg; de a kulturális munkás, a SHAKESPEARE-terjesztő érdemeinek minden balsiker ellenére is kijuthat a késő elismerés.

KÁDÁR JOLÁN.

PETŐFI A SZÉPIRODALOMBAN.

(Könyvészeti adatok a Petőfi-kultusz történetéhez.)

Első közlemény.

A lángelme nem holtfényű csillag, mely pusztán a szemet kápráztatja el ragyogásával, hanem csodás erőforrás egyszersmind, amely titokzatos hatásával nemzedékek lelkét zsendíti életre. Mélytűzű csillogása előbb a szívet és elmét ejti rabságba, hogy aztán varázsereje a képzeletet serkentsen lázas tevékenységre. A PETŐFI-kultusz emlékei pompás igazolásai e tapasztalatnak. Valóban meglepő jelenség, amit a Nemzeti dal és a János vitéz halhatatlan szerzőjének sorsával kapcsolatban látunk. Alighogy feltűnik az irodalmi porondon, bámulatos elevenség támad körülötte. Míg művészete üdeségével a tartalmasabb élvezet új forrásait nyitja meg, ugyanakkor egyénisége sajátjaival kortársai másirányú érdeklődését is foglalkoztatja. Azonban e két tényező: költészetének bűbája és a költő életregénye nem maradt csupán a szemlélődő gyönyörködés tárgya, hanem folyton erősödő indítékul szolgált az alkotásra fogékony képzeletnek. Így érthető meg, hogy már PETŐFI életében mutatkoznak nyomai annak az új tárgykörű költészetnek, melynek középpontjában a tüneményes pályafutású költő rokonszenves alakja áll.

Kezdetben (a XIX. század negyvenes éveiben és a szabadságharc idején) vegyes szólamok módjára jelentkeznek e költemények. Majd baráti üdvözlétet tolmácsolnak, vagy feleleteket a költő egyik-másik versére; majd annak a szellemi hullámverésnek visszhangját foglalják szavakba, mely irodalmunk bátor kezdeményezője nyomában támadt. Néha természetesen egy-egy rikoltó kiáltás is kisívit e folyton növekedő hangáradatból; különösen olyankor, mikor a forradalmi izgalmak éreztetésében PETŐFI sem mérsékelte önmagát.

Később a szabadságharc gyászos vége és a költő eltűnése után a halál mindent kiegyenlítő gondolata egységesebb színezetet ad a PETŐFIRE vonatkozó emlékezéseknek. Az egykori pályatársak lantján, mint valami láthatatlan, gyászoló zenekar hangszerén, borús fátyolozottsággal kezdődik meg az elvesztett bajtárs siratása. A szomorú dallamokba csak a dicsőítéssel járó lelkesedés vegyít némi tompított fényt. Itt-ott egy-egy álhír hatása alatt, a változhatatlanba megnyugodni nem tudó kétség is megszólal, hogy azután nemsokára helyet adjon a merengés egyensúlyozottabb kifejezésének.

Idővel az alkalmi ünneplések ismét változatosabbá teszik a hangot, míg végül kialakul a csodálat legmagasabb fokáig emelkedő magasztalás szólama, mely természetesen a százéves fordulókör éri el tetőpontját.

Madártávlatból nézve ilyen változatok figyelhetők meg abban a hihetetlen tömegű szépirodalmi termelésben, melynek könyvészeti tájékoztatóját nyújtja az alábbi egybeállítás. Teljességéhez — bár több mint két évtized gyűjtésének eredménye — egészen bizonyosan szó fér. Fogycégek azonban nem csupán az efféle vállalkozás természetéből vagy a jóakarát hiányából erednek, hanem a legutóbbi évtized súlyos gazdasági viszonyaiból is, melyek közgyűjteményeink megközelítését s anyagának tüzetes átkutatását igen megnehezítették.¹

Mindamellett kétségtelen, hogy a jegyzék mostani alakjában sincs minden tanulság híjával s a felsorakoztatott adatok nagy száma eléggé indokolja azt a megállapítást, hogy PETŐFI nem csupán irányt szabott költészetünknek, hanem életsorsa rendkívüliségével új tárgykört is szolgáltatott pályatársainak. Esményt jelentő alakja szellemi mágnes módjára fordítja maga felé — több mint hetven év óta — a nyelv kifejező eszközeivel kísérletezők képzeletét.

Ahogy régebben a múzsának ajánlott fohással, vagy később az ébredő vagy hervadó természet szépségeinek leírásával róttá le legalább egyszer a legtöbb verselő a maga szentnek vélt tartozását, úgy próbálták ki utóbbi félszázadbeli költészetünk fölkenntjei és

¹ Pl. a Petőfi-ház idetartozó gyűjteményének tanulmányozása is akadályokba ütközik.

műkedvelői ihletkészségüket egy-egy, PETŐFI emlékének hódoló kísérlettel. Érdekes, hogy e verses és prózai művek, melyek között majd minden költői ágra, műfajra, előadásbeli formára és hangulatárnyalatra találunk példát, mily különböző vonatkozások felhasználásával alakítják az ihletalapul kínálkozó gondolatbeli tartalmat. Előkerül itt minden, legyen bár történelem vagy monda, élményi vagy képzelt indíték, ami a költő személyével vagy művészetével összefüggésbe hozható. Így váltogatják egymást tarka szeszélyességgel a szabadságharc képei és a Csaba-monda, a költővel töltött idők emléke s a szibériai fogságáról szóló mesék stb. Megörökítik születése körülményeit, ifjúkori szenvedéseit, barátságát és szerelmeit, közéleti szereplését, ereklyéit, emberi gyöngéit és megdicsőülését; sőt akad olyan, aki képzelete varázsfényével túlvilági útjára is fényt szeretne deríteni.

Jellemző az a gyakoriság is, mellyel valamiféle közösség révén vele együtt lelki rokonait földézik. A levegőben ilyenkor világírodalmi nagyságok (SAPPHO, TYRTAEUS, ANAKREON, PETRARCA stb.) nevei röpködnek, míg máskor a hozzá közelebb állók közül CSOKONAI, VÖRÖSMARTY, ARANY és JÓKAI kerülnek szóba. Érzelmek és gondolataik szemléltetésére a különböző rendű, rangú, korú nemzetiségű és társadalmi állású szerzők kifejező készségük szertárából többnyire a legcsillogóbbakat szedik elő, de az ihletforrás nagy erejétől befolyásoltatva még így is csak ritkán tudják elkerülni a reminiscenciák fölbukkanását. (Leggyakrabban a *Talpra magyar, az Egy gondolat...* és a *Szeptember végén* szólamkincsének foszlányai szállidosnak a sorok fölött.) Hogy az alkalmi költészet jól ismert közhelyei is föl-föltünedeznek, ezen — az indíték azonosságára való tekintettel — nem volna méltányos megütközni. Természetesen akadnak dicséretes kivételek is, melyek úgy formai, mint felfogásbeli eredetiségükkel magasan kiválnak a középszerűség jegyében fogant kísérletek tömegéből.

Egyebekben az alábbi jegyzék valami bő tájékoztatásra nem szorul. Azoknak a legnagyobbbrészt magyar nyelvű szépirodalmi műveknek lehetőség szerint kimerítő könyvészeti felsorolását tartal-

mazza, melyeket napjainkig PETŐFIRŐL írtak. (Közülök a legrégebbről 1844-ből való, a legújabbak pedig 1923-ból.) Ahol az illető darab idegen nyelvű fordítása is kinyomozható volt, ez a körülmény meg van jelölve; valamint az is, ha egyszernél több ízben jelent meg nyomtatásban. A szerzők betürendjében sorakozó anyag könynyebb áttekintés végett a következő öt fejezetre különül:

I. Kisebb költemények. (242 szerző 393 verse.)

II. Szindarabok és dramatizált jelenetek. (22 szerző 25 műve.)

III. Regények, verses életrajzok és epizódok a költő életéből. (22 szerző 29 műve.)

IV. Oly verses és széprózai formába írt művek, melyek nem csupán PETŐFIRŐL szólnak, de amelyekben reávonatkozó nyílt vagy burkolt célzás található. (86 szerző 122 műve.)

V. Külföldi költők művei PETŐFIRŐL. (19 szerző 19 műve.)

Hozzávetőleg számítva, az alábbi egybeállítás kerekszámában négyszáz szerző hatszáz olyan szépirodalmi művét sorolja fel, melyek PETŐFIRE vonatkoznak.

Végül, bár az egyes adatok mellett kivétel nélkül mindenütt ott van az utalás a gyűjtés forrásaira, külön is meg kell említeni, hogy ez a PETŐFI-kultusz bámulatos méreteiről tanuskodó egybeállítás nem jöhetett volna létre BARÓTI Lajos, HALASI Aladár, FERENCZI Zoltán és SZINNYEI József érdemes előmunkálatai nélkül. Az anyag egyes részleteinek tüzetesebb ismertetésére nézve, a SZINNYEI-féle írói lexikonban említett néhány más dolgozaton kívül, a következő terjedelmesebb összefoglalások szolgálnak fölvilágosítással:

MELTZL Hugó: Petőfi pamphletistái és panegyristái. Kolozsvár, 1874.

BARÓTI Lajos: Petőfi a ponyván és a népirodalomban. Budapest, 1910. 1—78 l.

LENKEI H., KONT I., BARÓTI L., KÖRÖSI A., VIKÁR B. és Vera: Petőfi a világirodalomban. Budapest, 1911. 1—290 l.

BAROS Gyula: Arany János Petőfiről. Tanulók Lapja. 1897. (Hat közlemény.)

BAROS Gyula: Külföldi költők Petőfiről. Élet. 1923. 1—2. sz. (Két közlemény.)

I.

Kisebb költemények.¹

- ÁBRÁNYI EMIL: Petőfi Sándor. (1877. május 10. Mikor hire járt, hogy P. él Szibériában.) — 6×8. — Á. E.: Újabb költeményei. Bp., 1881. 132—4. l. — E.—B.: 69. l.
- P. (1882.) — 8×8. — Á. E.: Szabadság, haza. Bp., 1888. 72—4. l. — Egri Híradó. 1899. aug. 1.
- P. (A segesvári csatatéren.) — 8×2. — E.—B.: 177—8. l.
- Ha P. élne. — 3×4. — Hét. 1898. 11. sz.
- P. és Jókai. — 9×8. — Á. E. Márciusi dalok. Bp., 1890. 20. l. — Vajda Gyula: Ünnepi versek. II. kiad. Bp. 1907. — E.—B.: 97. l.
- P. S. (1898.) 2×4. — E.—B.: 93. l.
- P. 1899. júl. 30-án. (Főolvasztva a szerző a segesvári P.-ünnepélyen.) 46 sor. — Vas. Ujság. 1899. 31. sz. — Egyetértés. 1899. 208. sz. — Magyarország. 1899. júl. 30. — Bpesti Napló. 1899. júl. 30. — Ellenzék. (Kolozsvár.) 1899. júl. 29. — «Talpra Magyar!» Hazafias költemények nemzeti ünnepekre. Szeged, 1901. 29. l. — Vajda Gyula: Ünnepi versek. II. kiad. Bp., 1907. 236. l. — Közölve és bírálva: P. Irta: Ponori Thewrewk Árpád. Első füzet. Bp., 1900. 5. l. — Utolsó négy sora megjelent: Cz. Czakó Károly: P. album-jában. Bp., 1899. 4. l. — Utolsó tizenkét sorát közölte az Új Idők. 1903. II. 351. l. — Tizennyolc sornyi részlete olvasható: P.-Almanach. Bp., 1909. 139. l.
- AIXINGER LÁSZLÓ: P. (A pozsonyi Toldi-kör pályázatán dicsérettel kitüntetve.) 4×8. — Új Aurora. (Bratislava = Pozsony.) 1923. 64. l.
- AMARANTH: P. S. szobra előtt. (1882. évi okt. 15.) — 12×6. — A.: Felső rügyek. Költemények. Zombor, 1885. 27—30. l.
- ÁPRILY LAJOS: Áldozat. — 3×4. — P. Emléksorok. Marosvásárhely, 1923. 37. l.
- ARANY JÁNOS: Válasz P.-nek. (1847.) — 8×4. — Életképek. 1847. — A. J.: Összes munkái. — P. N. 281. l.
- Arany János P. S.-hoz. Szalonta, aug. 11. 1847. (Válaszul arra a levélre, melyet P. S. írt A.-nak Szatmárról, aug. 8-án 1847-ben s amely így kezdő-

¹ A rövidítésekre nézve álljon itt a következő tájékoztató: A címek után szorozójellel összekötött számok a verses mű terjedelmére utalnak. (Tehát: 6×8 = hat nyolcsoros szak.) Ahol szakozatlan a vers, ott külön meg van jelölve a sorok száma (kivéve azokat az eseteket, mikor a szöveg nem volt megszerzhető). A terjedelemre mutató számokat követi a könyvészeti megjelölés. Itt a kezdőbetűk a szerző nevét jelentik. Pl.: Á. E. = Ábrányi Emil. Ahol a versek címe előtt a szerző neve ismétlődne, ott csak egy vízszintes vonás (—) jelzi a szerző azonosságát. — Egyéb rövidítések: P. vagy Pet. = Petőfi; P. S. = Petőfi Sándor; E.—B. = Endrődi Sándor és Baros Gyula; Petőfi a magyar költők lantján. Budapest, 1910.; P. N. = Endrődi Sándor: Petőfi napjai. Budapest, 1911.; Bp. = Budapest; Pet. Múz. = Petőfi-Múzeum. Szerkesztették: Ferenczi Zoltán és Csernátóni Gyula. Kolozsvár, (1889.); Vas. Ujs. = Vasárnapi Ujság; Akad. Ért. = Akadémiai Értesítő; Pet. könyv. = Petőfi könyv. Szerkesztették: Császár Elemér és Ferenczi Zoltán. Bp., 1923.; O. J. = Olcsó Jókai; szerk. = szerkesztette; kiad. = kiadás; ford. = fordította; u. o. = ugyanott; c. = című; é. n. = évjelölés nélkül.

- dik: «Meghaltál-e vagy kezedet görcs bántja» stb.) 100 sor. — A. J.: Hátrahagyott Iratai. Bp., III. köt.
- Epistola P.-hez. Szalonta, február hó 6-án, 1848. — 50 sor. — (A költő jegyzete: «Jelen költemény méltó utóda igyekszik lenni: Didó panaszának, melyet még a boldog emlékü Magyar Kurir úgy dicsért fel 1796-ban, hogy annál egyenesebb *magyarsággal* írt verset nem igen olvasott az előtte ismeretes nyelveken») — A. J.: Hátrahagyott Iratai. Bp., III. köt.
- Emlények. 1851, 1855. — 56 sor. — Vas. Ujság. 1873. 1. sz. — A. J.: Kisebb költemények. 7. kiad. Bp., 1885. 348. l. — Németül: Hundertsechzig Dichtungen von A. Petőfi. Übersetzt von K. M. Kertbeny. Leipzig, 1866. 223. l. A fordítás címe: Erinnerungen an Alexander Petőfi von Johann Arany. Aus dem ungarischen metrisch übersetzt.
- Harminc év mulva. 1879. — 4×4. — A. J.: Kisebb költeményei. 7. kiad. Bp., 1885. 470. l.
- AMBROZOVICS DEZSŐ: P. — 23 sor. — P.-Almanach. Bp., 1909. 190 l.
- B.: P.-hez. — 8 sor. — Üstökös. 1897. aug. 1.
- B. B.: P. — 8×4. — Üstökös. 1897. aug. 8.
- B. J.: P. — 2×4. Üstökös. 1877. (E vers akkor jelent meg, mikor egy versenylovat neveztek el a költőről. A ló tulajdonosa később 20.000 koronát adott irodalmi célra, mintegy cáfolatul arra a vádra, hogy nem tiszteli a szellemi élet nagyjait.)
- BABITS MIHÁLY: Petőfi koszorú. — 6×4. — Nyugat. 1923. évf. 1. sz.
- BACON JÓZSEF: P. Segesvárott. — 5×8. (A szerző erdélyi száz prot. pap. Költeményének Tóth Lajos ref. lelkészől származó magyar fordítását Tesszatori Nóra szavalta az 1922. évi segesvári P.-ünnepen.) — V. ö. Magyarság. 1922. aug. 5. — Berde Máriától való 40 sorra terjedő verses magyar fordítását l. P.-Emléksorok. Marosvásárhely, 1923. 11–12. l.
- BALLA MIKLÓS: P. — 4×4. — B. M.: Költemények. Bp., 1901. 42–3. l.
- BÁNYAI JÓZSEF: P.-szobornál. (Segesvárt, 1904. okt. 29.) — 5×4. — B. J.: Ábránd és való. Hazafias és vegyes költemények. Bp., 1905. 98–9. l.
- BARABÁS ÁBEL: P. — 14 sor. — B. Á.: Harci szonettek és egyéb háborús történetek. Bp., 1915. 14. l.
- BÁRD MIKLÓS: P.-ről. — 7×4. — B. M.: Versek. Bp., 1901. 65. l. — E.—B.: 124. l.
- P. — 2×8. — P.-Almanach. Bp., 1909. 181. l.
- BARTÓK LAJOS: Óh P. . . (Eltünése 25-dik évfordulóján, 1874. aug. 2.) — 4×5. — B. L. (Don Pedró): Órtüzek. Költemények. Bp., 1877.
- Ha P. haza jönne . . . — 5×8. — Borsszem Jankó. 1877. május 20. — B. L. (Don Pedró): Órtüzek. Költemények. Bp., 1877.
- (Don Pedró): Tudjátok-e, mért kísért P.? — 6×4. — Üstökös. 1877. 25. sz.
- Nem halt meg a dalnok. — 4×8. — Vas. Ujság. 1877. (P. cím alatt.) — B. L. (Don Pedró): Órtüzek. Költemények. Bp., 1877. (P. cím alatt.) — P.-Album. Bp., 1898. (Szerk.: Bartók Lajos, Endrődi Sándor és Szana Tamás.)
- P. halála napján. (1878. július 31.) — 4×8. Don Pedró (B. L.): Rugott csillagok. Humoros költemények. Bp., 1879.

- P. szobra előtt. — 88 sor. — Pesti Hirlap. 1882. okt. 17. — Vas. Ujság. 1882. 662. l. — E.—B.: 74. l.
- Várjátok P.-t. (A szalkszentmártoni március 15-i P. ünnepre írta —) — 7×8. — Vas. Ujság. 1901. márc. 17. — B. L.: Remény, emlékezet. Bp., 1902. 156—8. l. — Vajda Gyula: Ünnepi versek. II. kiad. Bp., 1907. 115. l.
- Halott, akinek sírja nincs. (P. emlékezetének.) 6×7. — P.-Emléklap. Bp., 1899. (Szerk.: Gebhardt Károly és Hamvay Ödön.) — Vas. Ujság. 1899. júl. 30. — Magyar Állam. 1899. júl. 30. — Ellenzék. (Kolozsvár.) 1899. júl. 29. — Vajda Gyula: Ünnepi versek. II. kiad. Bp., 1907. 235 l. — E.—B.: 139. l.
- Költemények P. S. halálának 50-ik évfordulója alkalmából. Bp., 1899. 15 l.
- BÁTKY LAJOS: P.-hez. — 54 sor. — Magyar Szemle. 1890. 43. l.
- BENKE TIBOR: P. (1909.) — 35 sor. — B. T.: Versek. Bp., 1911. 45. l.
- BERDE MÁRIA: Térdhajtás. — 82 sor. — P.-Emléksorok. Marosvásárhely, 1923. 17—19. l.
- BERECZ LAJOS: P.-hez. — 18×4. — Cz. Czákó Károly: P.-Album. Bp., 1899. 10 l.
- BÉRI GYULA: P. — 7×8. — E.—B.: 167—9. l.
- BERNÁTH LAJOS: P. szülőházánál.¹ (1901. március 15.) — 44 sor. — E.—B. 155—6. l.
- BOLOND ISTÓK: P. monumentum. — 21×4. — Bolond Istók. 1882. 42. sz.
- BONYHAI BENJAMIN: P. karosszéke. — 12 sor. («Részlet azon verseslevélből, melynek kíséretében B. B. népies poéta 1885-ben a P.-Társaságnak elküldte azt a székét, melyen P. ült, mikor Orlai Petrics Soma festette.» Szana Tamás jegyzete.) P.-Album. Bp., 1898. (Szerk.: Bartók Lajos, Endrődi Sándor és Szana Tamás.)
- BORSODI BÉLA: P.-ről. — 15×4. — B. B.: Versek. Bp., 1880. 60—2. l.
- BORSODI LÁSZLÓ: P. emléke. — 7×6. — Egri Híradó. 1899. aug. 1. — P. — 5×4. — B. L.: Virágok és tövisek. Eger, 1898. 175—7. l.
- BRÓDY LÁSZLÓ: Kúnsági homok. — 8 sor. — Borsszem Jankó. 1923. 1. sz.
- BUDAI EMMA: P. — 2×4. — B. E.: Porszemek. Bp., 1905. 35. l. — P. álma. — 3×2. — B. E.: Porszemek. Bp., 1905. 36. l.
- BULCSU (KÁROLY): P. sírján. — 12×4. — Komáromi Lapok. 1849. 54. sz. — Pet. Múz. 1893. 82. l. (E költő családi neve: Paltsó. V. ö. Szinnyei J.: Magyar Írók.)
- CSÁKTORNyai LAJOS: P. szobra előtt. — 18×8. — Magyar Szalon. 1884. II. 605—6. l.
- CSALOMJAI (PAJOR ISTVÁN): P. — 4 sor. — Cs.: Költemények, Balassagyarmat, 1859. 100. l. Pet. Múz. 1892. 74. l.
- P. emlékezete. (Budapesti szobra leleplezésének első évfordulójára. 1883. október 10-én.) — 95 sor. — Cs.-Pajor István: Tarka bokréta. Régebb és újabb költői dolgozatok. (1860—1887.) Balassagyarmat, 1897. 23—26. l.

¹ Elszavalta a szerző Kiskőrösön (március 15-én), ahová több tanártársával együtt elzarándokoltak Halasról a ref. főgimn. felsőosztályú növendékei.

- CSÁSZÁR JÓZSEF: P. (Halálának 50 éves évfordulójára.) — 11×6. — Cs. J.: Bányfelhők. Költemények. Sátoraljauhely, 1899. 69—72. l.
- CSIZMADIA SÁNDOR: P. — 5×8. — Cs. S.: Küzdelem. Újabb versek. Bp., 1903. 95. l. — E.—B.: 125. l.
- CSUPOR GYULA: P. emlékezete. — 6×8. — Zombor és Vidéke. 1899. 63. sz.
- CZOBOR KORNÉLIA: P. (Arany Jánosnak.) — 7×4. — Nefelejts. 1863. 29. l.
- DALMADY GYÖZÖ: A P.-ház. — 6×4. — D. Gy.: Hazafias költemények. (1856—1894.) II. kiad. Bp., 1905. 112—3. l.
- Coppéának. (1885. aug. 2.) — 8×4. — Vas. Ujság. 1885. 542. l.
- P. szobra. — 5×6. — D. Gy.: Hazafias költemények. (1856—1894.) II. kiad. Bp., 1905. 256—7. l. — P.-Album. 1898. (Szerk.: Bartók Lajos, Endrődi Sándor és Szana Tamás.) — Vajda Gyula: Ünnepi versek. II. kiad. Bp., 1907. 56. l. — E.—B.: 82. l.
- DINGHA BÉLA: A felhők útja. — 96 sor. — Cz. Czákó Károly: P.-Album. Bp., 1899. 5. l.
- DÓCZI LAJOS: P. szobra. (A költő születése napján.) — 8×8. — Magyarország és a nagyvilág. 1872. 618. l. — E.—B.: 55. l.
- DRÁVAI JÁNOS: P. emlékezete. — 33×8. — Egri Egyházmegyei Közlöny. 1923. évf. 3. sz.
- ÉÖTVÖS KÁROLY: A feltámadt költő. — 13×8. — Vas. Ujság. 1861. — E.—B.: 51—54. l.
- EGRESSY GÁBOR: P. S. emlékkönyvébe. Pest, január 23. 1848. — 4×4. — Vas. Ujság. 1866. 454. l. — Pet. Múz. 1899. 347. l. — E.—B.: 36. l.
- EMŐDI (DÁNIEL): P. búcsuján. — 20 sor. — Pesti Divatlap. 1845. II. 53. l. (E költemény arra az alkalomra íratott, midőn P. 1845. márc. 31-én. barátaival búcsulakomát tartott s ápr. 1-én Felső-Magyarországra utazott. V. ö. P.: Utí jegyzetek és P. Múz. 1888. 30. l., továbbá Ferenczi Z. P. életrajza. II. 107. l.) P. N. 680.
- ENDRŐDI BÉLA: Megilletődés. (Március 15.) — 4×4. — E.—B.: 171. l.
- ENDRŐDI SÁNDOR: P. (Pályakoszorúzott óda. A bpesti P. szobor leleplezésekor szavalta Nagy Imre.) — 15×8. — Pesti Napló. 1882. okt. 15. — Nemzet. 1882. okt. 16. — P.-Naptár. 1884. 4. l. — E. S.: Összegyűjtött költeményei. Bp., 1898. III. 22—8. l. — Vajda Gyula: Ünnepi versek. II. kiad. Bp., 1907. 232. l. — E.—B.: 70. l. — Németül: Pester Lloyd. 1882. okt. 15. (Ford.: Neugebauer László.)
- P. születésének 70-dik évfordulója alkalmából. — 7×4. — Vas. Ujság. 1893. 1. sz. — Pet. Múz. 1893. 4. l.
- P. (Főolvaszt a szerző a segesvári P.-ünnepélyen.) — 96 sor. — Magyar Hírlap. 1899. 31. sz. — Vas. Ujság. 1899. 31. sz. — E. S.: Tarlóvirágok. Bp., 1904. — E.—B.: 108. l. — Egyes részletek belőle (Hozsánna címen): Ellenzék. (Kolozsvár.) 1899. júl. 29. — Budapest. 1899. 209. sz. — Friss Ujság. 1899. júl. 30. — Magyarország. 1899. júl. 30. — Budapesti Napló. 1899. júl. 30. — P.-Emléklap. Bp., 1899. (Szerk.: Ifj. Gebhardt Károly és Hamvay Ödön.) — Talpra magyar. Hazafias költemények nemzeti ünne-
- Magyar Könyvszemle. 1923. I—II. füzet.

- pekre. Szeged, 1901. 240 l. — Ponori Thewrewk Arpád: P. I. füzet. Bp., 1900. 11. l.
- ENDRÓDI SÁNDOR: P. — 4 sor. — Cz. Czákó Károly: P.-Album. Bp., 1899. 3. l. — A székesfehérvári P.-házra. — 2×4. — Akad. Ért. 1904. 576. l. — Az Ujság. 1904. XI. 8.
- P. botja. — 3×4. — P.-Almanach. Bp., 1909. 70. l.
- ERDÉLYI ZOLTÁN: P. — 10×8. — Pápai Lapok. 1899. 31. sz. — Veszprémmegye. 1899. 30. sz. — Ország-Világ. 1899. júl. 30. — Néplap. 1899. aug. 6. — E.-B.: 121. — P.-Almanach. Bp., 1909. 283. l.
- ERDŐS RENÉE: P. (A nagykőrösi P.-ünnepen szavalta maga a költő.) — 14×4. — Egyetértés. 1899. júl. 30.
- ERDŐSI DEZSŐ: P.-hez. — 7×8. — E. D.: Ész és szív. Esztergom, 1897. 132—5. l.
- ERŐDI DÁNIEL: P.-hez. — 10 sor. — E. D.: Költemények. Bp., 1888. 122. l. — Föltámadás. (A P.-szobor leleplezése alkalmából.) — 8 sor. — E. D.: Költemények. Bp., 1888. 123. l.
- EXNER GYÖZÖ: P. — 13×8. E. Gy.: Költemények. Bp., 1884. 16—19. l.
- FAJTH PÉTER: P. szobra. — 4 sor. — F. P.; Költemények. Bp., 1885. 199. l.
- FARAGÓ: P. S. — 12 sor. — Bolond Istók. 1899. 31. sz.
- FARKAS ANTAL: A P.-szobor leleplezése után. 1897. aug. 2. — 6×8. — F. A. Viharzugás. Pacsirtadal. Mezőtúr. 1899. 149—50. l.
- FARKAS EMŐD: P. halála. — F. E.: Reményeim. Bp., 1887. (E művel — Szinnyi J. Magyar Irókja szerint a költő VII. o. tanuló korában pályadíjat nyert a Dayka körben.)
- Mosolyogsz P. — 20 sor. — F. E.: Margitszigeti vadrózsák. Bp. 1899. 26. l.
- FARKASHÁZI GYÖRGY: P. — 2×5 — Borszem Jankó. 1923. 1. sz.
- FEHÉR LIPÓT: P. halála. — 11×4. — Zalai Közöny. 1899. 30. sz.
- FEJES ISTVÁN: P. szelleméhez. 1884. — 6×8. — F. I.: Összes költeményei. I. köt. Bp., 1894. — E.-B.: 78. l.
- P. 50 éves halála napján. — 5×8. — Vas. Ujság. 1899. 32. sz.
- FELEKI SÁNDOR: P. sírja. — 3×6. — Budapesti Napló. 1899. 208. sz. — Talpra Magyar. Hazafias költemények nemzeti ünnepekre. Szeged., 1901. 227. F. S.: Vándorfelhők. Versek. Bp., 1900. 154. l. (Itt a vers után: «1899. aug.» jelzés olvasható.) — E.-B.: 120. l.
- FELHŐ NÁNDOR: P. (Szobrának leleplezése alkalmából.) — 6×8. — F. N.: Fellegek. Bp., 1884. (E szerző családi neve: Mangold Béla Kolozs — v. ö. Szinnyi J. Magyar Irók-ját «Mangold» név alatt.)
- FELSZEGHY DEZSŐ: P. sírja. — 10×8. — F. D.: Újabb költemények. Kolozsvár. 1898. 82—86. l.
- Lant és kard. — 26 sor. — Emlékkönyv az Erdélyi Irodalmi Társaságnak P. halála 50-dik éve alkalmából 1899. évi márc. 25-én tartott ünnepi üléséről. Szerk. Ferenczi Zoltán. Kolozsvár, 1899. 27. l.
- Segesvár mezején. 8 sor. — u. o. 28. l. (E vers megjelent még mint a szerző Ezerév, Kolozsvár. 37. l. c. verses művének egy részlete. Itt a vonatkozás egy pár sorral több.)

- FELSZEGHY DEZSŐ: A rózsza gyermeke. — 8×4. — u. o. 26. l.
 — A legszebb dal. — 12 sor. — u. o. 28. l.
- FERKE ÁGOST: P. — 6×5. — P.-naptár. 1899. 19. l.
- FINTA GERŐ: P.-vel szólók. — 6×4. — P.-Emléksorok. Marosvásárhely, 1923.
 34—5. l.
- FIVÁN: Epigramma P. «Hóhér kötele» c. regényére. — 2 sor. — Pesti Divatlap. 1846. I. 500. l. — Pet. Múz. 1888. 320. l. — (Fiván-Galánthai Fekete János. — V. ö. Szinyei J.: Magyar Írók.- és Székely Dávid: Magyar írók álnevei. Bp., 1904.)
- FREUDHOFFER JÁNOS: P. S. emlékezete. (1849. július 31.) — 9×8. — F. J.: Körösfalevelek.¹ Költemények. Nagykovács, 1893. 62—5. l.
- FRITSER ANTAL: Petőfy² — 13×4. — F. A.: Pásztortüzek. Kalocsa, 1889.
 9—12. l.
- FÜLEI-SZÁNTÓ LAJOS: P. szobra. (1897. július 31.) — 10×8. — F. L.: Vándorúton. Versek. Bp., 1899. 90—98. l.
- GARAY JÁNOS: P. S. emlékkönyvébe. — 12 sor. — G. J.: Újabb versei. (1843—8.). Pest, 1848. 288 l. — E.-B.: 36. l. — P. N.: 420. l.
- GÁSPÁR IMRE: P. sírja. — 6×10. — Magyarország és a nagyvilág. 1874. 366. l. — E.-B.: 57 l. — Megjelent a «G. J. válogatott költeményei». Bp., 1876. c. kötetben is (132—4 l.) «Kiss József barátomnak» ajánlással. Itt azonban hiányzik az első kiadás második versszaka és a negyedik, meg az utolsó szak is megváltoztatva.
- GÓBI IMRE: P. emlékezete. — 21×8. — Nemzet. 1882. 45 sz.
- GÖRGEY (ISTVÁN?) P.-hez. — 19×4. — Pesti Divatlap. 1845. II. 242 l. (v. ö. Pet. Múz. 1888. 97. l.). — P. N.: 86—7. l.
- GRACZA JÁNOS: Ha P..... — 5×6. — G. J.: Fakadó vadrózsák. Költemények. Szeged 1904. 96—7. l.
- GREGUSS ÁGOST: P. S.-hoz. — 7×8. — Pesti Divatlap. 1845. 32. sz. — G. Á. versei. Bp. 1882. — Pet. Múz. 1889. 224 l. (v. ö. Erdélyi Múzeum. 1874. 114 l.). — E.: B.: 18. l. — P. N.: 154—6. l.
- GYÓNI GÉZA: P. lelke. — 6×8. — Magyar Hírlap. 1915. márc. 7. — Gy. G.: Lengyel. mezőkön.... Bp., 1915. 40—2 l.
- H.: P. — 38 sor. — Űstökös. 1899. júl. 30.
- HÁM SÁNDOR: P. — 10×4. — H. S.: Költemények. Sátoraljaujhely, 1904. — A segesvári síkon. — 5×4. — u. o.
- HANGAI SÁNDOR: Sándor napján. — 6×4. — E.-B.: 165—6. l.
- HARGITAI KÁROLY: P.-nek utolsó kézcsókja. — 9×4. — H. K.: Versek. Bp., 1902. 177—8. l.
- HARSÁNYI LAJOS: P. — v. ö. Budapesti Hírlap. 1922. XII. 15.
- HAVAS ISTVÁN: A halhatatlan P. — Élet. 1922. 568. l.
 — A költő születése. — 46 sor. — P.-könyv. Bp., 1923. 59—60.
- HEGEDŰS ISTVÁN: P. olvasásakor. — 30×4. — H. I.: Költemények. Bp., 1887. 40—44. l.

1 2 Igy!

- HEGEDŰS ISTVÁN: P. — 8×8. — Vas. Ujság. 1899. aug. 6.
 — P. jelszava. — 4×4. — P.-Almanach. Bp., 1909. 64. l. — E.-B.: 134. l.
- HELTAI JENŐ: Szobrok az éjben. — 7×8. — Magyar Hírlap. 1899. júl. 30.
- HENCZ: P.-hez. — 6×6. — Komáromi Lapok. 1849. szept. 15. — Pet.-Múz. 1893. 83. l.
- HERZFELD SÁNDOR: Örömkönnyek. — 6×4. — Röplap. 1848. (Akrostichon). — P. N.: 401. l.
- HERMAN LIPÓT: P.-siratók. — 4 sor. — H. L.: Tövissek. Bp., 1890. 96. l.
- HIADOR (JÁMBOR PÁL): P. — 6×8. — H.: Újabb költeményei. Pest. 1871. 11—12. l.
- HONTHY ISTVÁN: P. — 6—8. — H. I.: Hangok az éjszakából. Pécs 1901. 79—80. l.
 — P. napja. 1899. július 31. — 7×8. — u. o. 149—50. l.
- HOLLÓSI SÁNDOR: P. — 8×4. — H. S.: Szabadság, szerelem. Bp., 1904. 57—58. l. (E szerzőnek van egy ily című munkája: «Az Apostol.» Dráma 3 felvonásban. Előjátékkal. P. S. hasoncímű költeményének eszméje után írta. — Bp., 1902. 81 l.).
- HORVÁTH BÖSKE: P. sirján. (1897. július 31.). — 9×8. — E.-B.: 152—4. l.
- HORY FARKAS: P.-hez. — 7×4. — H. F. költeményei. Kolozsvár. 1858. 447. l.
- ILLYÉS BÁLINT: Sirod ormán. — 3×8. — P.-Album (Szerk. Bartók L., Ferenczi Z. és Szana T.) Bp., 1898. — Új Idők. 1899. júl. 30. — Ellenzék (Kolozsvár.) 1899. júl. 29. — Vajda Gyula: Ünnepi versek. II. kiad. Bp., 1907. 225. l. — E.-B.: 99. l.
 — P. félszázados emlékünnepen. (Főolvaszt a szerző a segesvári P.-ünnepén.) — 8×8. Vas. Ujság. 1899. 31. sz. — E.-B.: 112. l.
- INCZÉDY LÁSZLÓ: P. (Szavalták a nagykőrösi P.-ünnepen). — 6×8. — Egyetértés. 1899. 208. sz. — Nyirvidék. 1899. 31. sz. — Vajda Gyula: ünnepi versek. II. kiad. Bp., 1907. 89. l. — E.-B.: 118. l.
- JAKAB ÖDÖN: P. — 20×8 — J. Ö.: Hangok az ifjúságtól. Bp., é. n. 17—23. l.
 — Hol a költő? (Emlékezés P.-ről.) — 5×4. — u. o. 31—32. l. — Vajda Gyula: Ünnepi versek. II. kiad. Bp., 1907. 225. l. — E.-B.: 96. l.
 — Álmatlan éj. — 98 sor. — Zalai Közlöny. 1899. 30. sz. — J. Ö.: Őszi virágok. Költemények. Bp. 1910. 114—7. l. (Itt a címe: «P. csillaga».)
 — P. keserve. — 7×8. — J. Ö.: Őszi virágok. Költemények. Bp., 1910. 16—18. l.
 — Gyere vissza jó P.! — 6×8. — u. o. 149—51. l.
 — Ha P.-t olvasgatom. — 5×6. — Borsszem Jankó. 1923. 1. sz.
- JANKAI: P. S.-hoz. — 22×4. — J.: Szabadság és szerelem vadrózsái. Arad. 1861. 9—13. l. (E kötet ajánlása: «P. S. hamvainak a vadonban».)
- JENŐFI (-SZEBERÉNY LAJOS): P.....-hez — 9×4. — J.: Forradalmi szikrák. Pest. 1848. 18 l. — P. N. 455. l.
- JÓKAI MÓR: P.-keresők. 1861. — 4×10. — P.-Emléklap. Bp., 1899. (Szerk. Gebhardt Károly és Hamvai Ödön.) — A Hét. 1899. júl. 30. — Zalai Közlöny. 1899. júl. 29. — J.M.: P. haláláról. Bp., é. n. (O. J. 222 sz.). 23—24. l.

- JÓKAI MÓR: P.-ébresztő. — 5×9. — Üstökös. 1875. — J. M.: Költemények. I köt. Bp., 1898. 24. l. — O. J. 222 sz. 31. l.
- Őh P., ha most élnél! 7×6. — J. M.: Költemények. I köt. Bp., 1898. 368. l. — O. J. 122 sz. 34. l.
- Phantasmagoria. (1877.) — 439 sor. — Hon. 1877. — J. M.: Költemények. II. köt. Bp., 1898. 307—317. l. — P.-Album. (Szerk.: Bartók L., Ferenczi Z. és Szana T.) Bp., 1898. — O. J. 222. sz. 36. l.
- Apotheosis. (P. S. halálának félszázados évfordulójára). — 110 sor. — Ellenzék. (Kolozsvár.) 1899. júl. 29. — Pápai Lapok. 1899. júl. 30. — Vas. Ujság. 1899. 31. sz. — Egyetértés. 1899. 208 sz. — Budapesti Hírlap. 1899. 209 sz. — Pesti Napló. 1899. 209 sz. — Pesti Hírlap. 1899. 209 sz. — Magyarország. 1899. júl. 30. — Nemzet. 1899. júl. 30. — Budapesti Napló. 1899. júl. 30. — Magyar Hírlap. 1899. júl. 30. — Magyar Állam. 1899. aug. 1. — Színészek Lapja. 1899. júl. 31. — Várdai Béla: Jókai Mór P.-S.-ről. Bp., 1902. 60. l. (Magyar könyvtár). — O. J. 222 sz. 51 l. — E.-B.: 103 l. — Németül: Pester Lloyd. 1899. júl. 30. (Ford. Neugebauer László.)
- JUHÁZS GYULA: P. (A Munkácsy-kép alá.) 4×4. — Új Idők. 1909. II. 379. l. — E.-B.: 169—70. l.
- P. szellemének. 28 sor. — Új Magyar Szemle. 1921. I köt. 3. sz.
- JULOW VIKTOR: P. emlékezete. — 10×8. — Az erdélyi Róm. Kath. Status Kézdivásárhelyi Főgimnáziumának Értesítője az 1908/9 tanévről. 18—21. l.
- Óda P. halálára. — 10×8. — u. o. 23—26. l.
- K. K.: P. szelleméhez. — 10×4. — Magyar Állam. 1899. júl. 30.
- KACZIÁNY GÉZA: A kiskőrösi ház. — 3×4. — E.-B.: 152. l.
- KÁNYA LAJOS: P. — 3×5. — K. L.: Útszélről. Költemények. Esztergom, 1900. 100. l.
- KEMÉNY JÁNOS, br.: A nagy költőhöz írom. — 28 sor. — P.-Emléksorok. Marosvásárhely, 1923. 41. l.
- KERECSENY JÁNOS: P. síri álma. 1914. dec. 23. — 79 sor. — K. J.: Csatak országútján. Dalok a piros mezőkről. 1914—1917. Költemények. Bp., 1917. 5—8. l.
- KERÉNYI FRIGYES: P. S.-nak. Válaszul P. S. «Kerényi Frigyeshez» c. költeményére. — 62 sor. — Pesti Divatlap. 1844. 199. l. — K. F. összes költeményei. Bp., 1875. 151—3. l. — Pet. Múz. 1889. 29. l. — E.-B.: 16. l. — P. N.: 11—12 l.
- P.-nek. — 3×3. — Pesti Divatlap. 1845. 363. l. — K. F. összes költeményei. Bp. 1875. 172. l. — Pet. Múz. 1889. 29. l. — P. N.: 65. l.
- Triolettek. — 8 sor. — K. F. összes költeményei. Bp., 1875. 188. l. — P. N.: 162. l.
- Szüret után. — 5×4. — u. o. 139—40 l. — Pet. Múz. 1894. 58. l. — P. N.: 161. l.
- KISS JÓZSEF: A P.-ház. — 36 sor. — Az Ujság. 1909. ápr. 1. — K. J. összes költeményei. II. köt. Bp., 1914. 154—5. l.
- Ha P. élne. — 4×4. — A Hét 1898. 11. sz. — K. J. összes költeményei. II. köt. Bp., 1914. 140—1. l. (Itt a címe: P.).
- P.-rózsa. (Az 1888-diki bpesti virágkiállításon Emich Gusztáv a versenyző

- rózsák közt egy új tea-hibrid rózsafajt állított ki, melyet «Souverén d'Alexandre Petőfi»-nek nevezett el. A vers ez alkalomból készült. — 2×4. — Pet.-Múz. 1888. 239 l. — «Jó Szív» bazárújság. 1888. május 10. 4 l. — P.-Album (Szerk. Bartók L., Ferenczi Z. és Szana T.) Bp., 1898. — Cz. Czákó Károly: P.-Album. Bp., 1899. 3. l. — Ellenzék (Kolozsvár). 1899. júl. 29. — Új Idők. 1899. júl. 30. — E.-B.: 95. l.
- KISS MENYHÉRT: P. feltámad. — 68 sor. — Egyetemi Lapok. 1919. 6 sz. — Székely szó. (Bp.), 1921. 1. sz.
- KOBOZ (=KOZMA ANDOR): A hétről. — 11×8. — Pesti Hirlap. 1899. 209 sz.
- KOLMÁR JÓZSEF: P. emlékezete. Halála huszadik évfordulójakor. (1869.). — 36 sor. — K. J.: Epigrammok. Pozsony, 1871. 19. l.
- P. árnyához. Episztola. («Reminiscenciák és nem költemény»). — 449 sor. (Közben egy 16 soros részlet P.-nek »Egy gondolat«... c. verséből.). — K. J.: Világnézet satirák- és epigrammákban. Bp., 1895. 156—168. — Külön is megjelent ily címen: P. S. emlékezete. Jellem- és korrajzi episztola. Pozsony, 1880. 1—15. l.
- KOMÓCSY JÓZSEF: Soká kerestük azt a sírt... — 4×4. — P.-Album. (Szerk. Bartók L., Ferenczi Z. és Szana T.) Bp., 1898. — E.-B.: 94. l.
- P. szülőháza előtt. (Kiskőrös.) 16×4. — E.-B.: 88—90. l.
- KORNAI ISTVÁN: P. és a nép. — 4×8. — Bolond Istók. 1899. 31. sz. — K. I.: Tárogató. Bp., 1902. 33—4. l.
- P. háza. (Szalkszentmárton.) — 8×4. — u. o. 37. 8. l.
- KORNÉLIA: Emlékezés P.-re. — 6×4. — Napkelet. 1858. 44. sz. u. o.: («K. eddig Sió néven közölt szép műveket a Divatcsarnokban»). — Pet.-Múz. 1891. 233. l.
- KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: Kiskőrösön. — 14 sor. — Magyar Szemle. 1906. 263. l. — E.-B.: 170. l. — P.-Almanach. Bp., 1922. III. l.
- KOTLIK ZIRZA: (=ÁGAI ADOLF): A P.-kérdés. — 8 sor. — Borsszem Jankó. 1877. jun. 24.
- KÖNYVES TÓTH KÁLMÁN: P. lelke a honvédsír fölött. — K. T. K.: Emlékül. Költemények. Debrecen. 1913. 46. l.
- KÖRÖS MIHÁLY: Gondolatok a P.-szobor leleplezésekor. (1882. október 15-én.) — 2×4. — K. M.: Költemények. Szeged, 1886.
- E. KOVÁCS GYULA: P. (Dithyramb.) — 47×2. — E. K. Gy. költeményei. Kolozsvár, 1900. 169—173. l.
- SZ. KOVÁCS SÁNDOR: P.-Bem 1880. okt. 17. — 9×6. — Sz. K. S.: Dalok a pusztáról. Bp., 1886.
- KOZMA ANDOR: P.-szobra. — 5×6. — K. A.: Tegnap és ma. Költemények. III. kiad. Bp., 1889. 123—4. l. — E.-B.: 77. l.
- Magyar pusztán. — 4×8. — K. A.: Magyar Symphoniák. Bp., 1909. 154—5. l.
- P.-Almanach. B., 1909. 36. l.
- P.-hez. — 4×8. — P.-könyv. Bp., 1923. 55—6. l.
- KOZMA GAZSI: P. — 4 sor. — Nemzeti Hirlap. 1899. júl. 30.
- KRÜZVELYI ERZSIKE: P. könyve. — 13×4. — K. E.: Újabb versek. Máramarossziget, 1901. 25 l.

- KUN ISTVÁN, gr.: P. S. (A dévai P.-ünnepen elszavalta a szerző.) — 17×4. — Hunyad. (Déva.), 1899. aug. 12.
- LAMPÉRTH GÉZA: P. — 3×11. — Vas. Ujság. 1897. 506. l. — Talpra Magyar! Hazafias költemények nemzeti ünnepekre. Szeged, 1901. 86. l. — Vajda Gyula: Ünnepi versek. II. kiad. Bp., 1907. 63. l.
- Első ismerkedés. — 4×4. — P.-Album. (Szerk. Bartók L., Ferenczi Z. és Szana T.) Bp., 1898.
- P. — 8×4. — Néplap. 1899. júl. 30.
- P. — 3×8. — Új Idők. 1899. júl. 30. — E.-B.: 11. l.
- A lélekhódító. — 12×3. — Vas. Ujság. 1908. 51. sz. — L. G.: A boldogság vándora. Költemények. Bp., 1909. 19. l. — E.-B.: 164. l.
- A P.-házban. — 5×4. — P.-Almanach. Bp., 1909. 312. l.
- LÁNG JÓZSEF: P. üzenése. — 7×5. — Zombor és Vidéke. 1899. júl. 30.
- P. üzenete. — 6×4. — L. J.: Virágok a sziklák között. Zombor, 1901. 19—20. l.
- LANTOS: P. — 7×8. — Érsekújvár és Vidéke. 1899. júl. 30. (Lantos-Láng Egon. V. ö. Székely Dávid: Magyar Írók Álnevei. Bp., 1904.)
- LATINOVSIC STANCI: P.-hez. (A zombori P.-ünnepélyen szavalta: Szalay Frigyes.) 11×8. — Zombor és Vidéke. 1899. 60. sz.
- LATZKÓ ANDOR: A régi dal. — 4×10. — Budapesti Napló. 1899. 208. sz.
- LAUKA GUSZTÁV: P. S.-hoz. — 5×6. — Hazánk. 1847. l. 94. — Pet. Múz. 1889. 85. l. — E.—B.: 25. l. — P. N. 248. l.
- P. S. strján. — 6×4. — Pesti Röplvek. (Szerk.: Szilágyi Sándor.) Pest, 1850. 118. l. — Pet. Múz. 1890. 39. l. — E.—B.: 36. l.
- P. — 2×4. — Talpra Magyar! Hazafias költemények nemzeti ünnepekre. Szeged, 1901. 237. l.
- P. S. ötven év előtti halálának emlékünnepélyére. — 5×4. — Magyar Állam. 1899. júl. 30. — Bolond Istók. 1899. 31. sz.
- LEHOCZKY BÉLA: A régi Pest. — 23 sor. — E.—B.: 166—7. l.
- LENDVAI ISTVÁN: P. szelleméhez. (1918. május.) — 89 sor. — L. I.: Köszöntő. Bp., 1920. 7—10. l.
- LENKEI HENRIK: «P. velünk van». — 10×4. — L. H.: Az én hőseim. Bp., 1910. 160. l.
- LÉVAY JÓZSEF: Jó P. — 7×6. — L. J. összes költeményei. I. köt. Bp., 1881. 428—9. l. — Toldi: A magyar költészet kézikönyve. V. köt. 1876. 328. l. — P.-Album. (Szerk.: Bartók L., Ferenczi Z. és Szana T.) Bp., 1898. — Vajda Gyula: Ünnepi versek. II. kiad. Bp., 1907. 226. l. — E.—B.: 64. l. — Német fordítása: Steinacker Gusztáv: Ungarische Lyriker. Weimar, 1875.
- P.-t olvasva. (1848. december.) — 2×4. — L. J.: A Múzsza búcsúja. Költemények. Bp., 1909. 298. l. — P.-Almanach. Bp., 1909. 30. l.
- P. arcképe mellett. — Pesti Füzetek. (Szerk.: Szilágyi Sándor.) 1851. I. sz.
- Az ő lelke. — 5×4. — P.-Almanach. Bp., 1909. 31. l.
- LISZÉNYI VAJK: P. szelleméhez. — 30 sor. — L. V.: Költemények a fátyol alatti időkben. Pest, 1870. II. köt. 39—40. l.
- LISZNYAY KÁLMÁN: P. S.-hoz. Pest, 1845. máj. 9-én. — 180 sor. — Pesti Divatlap. 1845. 14. sz. (Ugyanott a következő jegyzet olvasható: «Ezen jellemző

- költemény után, melyben a szerző e lap szerkesztőjét is kitüntetésre méltatá, főlegesen volna P. S. jellemrajzát külön rovatban megírunk. Itt fölötte híven van festve genialis barátunk szellemi arcképe. A szerk.) — Pet. Múz. 1888. 100. l. — P. N. 95—7. l.
- LISZNYAY KÁLMÁN: P. S. — 4×7. — L. K.: Tavasz dalok. Pest, 1847. (XL. számú vers.) — P. N. 273. l.
- LOSONCZY LÁSZLÓ: P.-hez. Pest, szeptember 1844. — 40 sor. — L. L.: Költeményei. Pest, 1853. I. 191. — E.—B.: 15. l.
- Visszaemlékezés P.-re. (Nagykőrös, 1859. január 1.) — 19×4. — L. L.: Dalok. Tanulmányok. Nagykőrös, 1878. 186—9. l. — Csokonai-album. 1861. 57. l. — Pet. Múz. 1891. 59—60. l.
- LUBY SÁNDOR: P.-ről. — 4×4. — L. S.: Álmodások az üdvről. Bp., 1894. 106. l. — LUKÁCS ÖDÖN: P. költeményeinek olvasásakor. — 20×8. — L. Ö. kisebb versei. Nyiregyháza, 1872. 12—18. l.
- MADÁCH IMRE: P. sírján. — 10 sor. — Vas. Ujság. 1879. — Pet. Múz. 1890. 208. l. (Ez adat szerint a vers a Vas. Ujság 1864. 22. sz.-ban is megjelent.) — M. I. összes művei. I. köt. Bp., 1894. 248. l. (Cím: P. sírjára.) — P.-Album. (Szerk.: Bartók L., Ferenczi Z. és Szana T. Itt a címe: P.) Bp., 1898. — Vajda Gyula: Ünnepi versek. II. kiad. Bp., 1907. 221. l. — E.—B.: 47. l. — Nemzeti Ujság. 1922. 297. sz.
- MAGYAR BORS: Az ébredő P. — 8×4. — Borsszem Jankó. 1877. 18. sz.
- MARKOS GYULA: Hol vagy P.? — 3×4. — M. Gy.: Kath. Örtüzek. Iránydalok és költemények. V. köt. Bp., 1900. 131. l.
- P. a dálnok. — 4×8. — U. o. 132—3. l.
- MENTOVICH FERENC: Erdélyi hangok P.-hez. — 16×4. — Életképek. 1847. II. 784. l. — Pet. Múz. 1889. 221. l. (Az egész költeményt az az alkalom sugallta, hogy P. 1847. okt. 21—24. közt két napot töltött Kolozsvárt.) — E.—B.: 32. l. — P. N.: 373—4. l.
- MÉCS LÁSZLÓ: Szellemidézés. — 144 sor. — Élet. 1923. 15—6. l.
- MOLNÁR GYULA: P. S. szobra előtt. 1882. okt. 15. — M. Gy. összes művei. Bp., 1896. IV. köt. 25—27. l.
- MÓRA ISTVÁN: P. emlékének. — 10×8. — Szegedi Napló. 1899. márc. 16. — Magyarország. 1899. ápr. 2. — E.—B.: 100. l.
- NAGY-BÖLÖNY JÓZSEF: Az ugrai kis paplak. (Szavaltta: Tompa Kálmán az ugrai paplak előtt, amelyben P. S.-nak 1849. július 18-án tartott éjjeli pihenőjét emléktáblával örököltette meg Nagy-Böölöny József.) — 8×4. — Tiszántúl. 1899. 172. sz. — Ellenzék. (Kolozsvár.) 1899. aug. 2.
- NAGY EMMA: Ünnepe. (Görgényszentimrei Rákóczi-hegy, 1922. július 30. P. emlékének.) — 18 sor. — P.-Emléksorok. Marosvásárhely, 1923. 55. l.
- NAGY MÓR: P. — 4×4. — N. M.: Kolozsvári virágok. Kolozsvár, 1894. 171. l.

BAROS GYULA.

ADATTÁR.

Petőfi-adalékok.

1845. május 6-án, mint ismeretes, DEÁK és VÖRÖSMARTY lementek Zsibóra a vak WESSELÉNYI meglátogatására, s ott időztek május 15-éig. Erről a találkozásról egy évvel később, a *Pesti Divatlap* 1846-ik évi 24. számában, amelyet VAHOT Imre és PETŐFI szerkesztettek, a következő vers jelent meg:

Honfiak találkozása, Zsibón.

Egyik se szólt, csak szívök dobogott;
Egyik se szólt, csak kéz kezet fogott.
Zala nagy fia és ki vele kelt,
Polgárhalt volt, akit megölelt;
Halott, de mégis keble nem hideg,
A lelke villám; szava dörgeteg.
Könyűbe olvadt volna tán szeme...
Nem volt a könynek hová gyűlnie.
Tapinthatá csak jó vendégeit,
S érzé fájdalma minden kinjait.
A kopasz költő álla legutól,
S átgyulad arca keble lángitól.
S míg a két nagy polgár ölekezett:
Szemében egy tiszta csepp remegett.
Nagy, élénk tömeg mozgott oda-kinn,
S hosszú «éljen» zugott le ajkain.
A nép oszolván lelkesedve szólt:
Ez itt a hon sz... háromsága volt.

—y—.

Mindhárom szereplő az ellenzék vezéralakja volt, a kormány azért állandóan figyelemmel kísérte lépéseiket. Az államtanács 1846. május 26. ülésében a rendőrség a következő jelentést nyújtja be a költemény szerzőjét illetően végzett kutatásáról:

«Dieses Gedicht soll den Alexander PETEÖFFY (!) ehemals Soldat, 25 Jahre alt, zum Verfasser haben, der seiner Individualität nach äusserst gefährlich erscheint, und mit einem tieferen Charakter *einen glühenden Hass gegen Österreich*, und die überspanntesten Ideen von Freiheit besitzt. Er soll bereits eine schriftliche Schmähung des österr. Ministeriums versucht, und einen Aufruf an Ungarn zur Befreiung Polens, dann ein anderes revolutionäres Gedicht verfasst haben. Er hatte schon

Auftritte mit dem Censor, welcher in einem Aufsätze beleidigende Ausdrücke gegen die Geistlichkeit strich, und dadurch PETEÖFFY (!) zur Äusserung veranlasste, ob denn die kathol. Geistlichkeit unverletzlich sei, *es werde schon eine Zeit kommen, und diese sei nicht ferne, wo er mit seinem Säbel in den Eingeweiden der Geistlichkeit wühlen werde.* In einem anderen von der Censur nicht zugelassenen Aufsätze lässt er einen Freund dem Freunde schreiben: *duellire nicht, schone dein Leben, spare es auf, bis es losbrechen wird gegen die jetzigen Tyrannen und Machthaber; sei versichert, dass so wie es einst eine Sündfluth gab, so wird es ein Schlachten geben, dessen Blutstrom der Sündfluth nicht nachstehen soll».*

Bár a költemény szerzőjének PETŐFIT éppenséggel nem tarthatjuk, látszik, hogy a körülötte forgolódo spicli meglehetősen közvetlen forrásból merítette jelentése tartalmát.

Az államtanács ezen év őszén, október 17-én foglalkozott újra PETŐFIVEL, nevezetes erdélyi tartózkodása idején. Életrajzából tudjuk, hogy a költő a kolozsvári országgyűlésre nem jutott el, Koltón, Erdődön és Nagybányán töltötte idejét, s főleg a SZENDREY Juliával való megismerkedése teszik e napokat emlékezetessé. A rendőrség halhatatlan nagy költőnkről ekkor ilyen jelentést terjeszt be a mindenható miniszterium elé:

«Wie bereits erwähnt, hat der Redakteur des Pesti Hirlap, CSENGERY seine Reise nach Klausenburg in Gesellschaft des überspannten liberalen Schriftstellers PETEÖFFY angetreten. Letzterer soll sich mit den siebenbürgischen Landtagsangelegenheiten, Ersterer aber mit der Abfassung einer Broschüre hinsichtlich der Hypothekenbank befassen. In letzterer Zeit hat PETEÖFFY die Aufmerksamkeit der bedeutendsten Oppositionsorgane auf sich gezogen, man entdeckte an ihm hervorragende Talente, und zog ihn deshalb in bessere Gesellschaften. Dieser junge Mann soll übrigens auffallend roh sein, und vor kurzem geäußert haben, dass er die Censur zwingen werde, die Drucklegung seiner überspannten politischen Aufsätze zu gestatten».

Harmadízben 1848 május 3-án került az államtanács elé PETŐFI ügye, akinek *A királyokhoz* című költeményét, nyomtatott és Kolozsvárt árult példány alakjában az erdélyi kancellária április 26-án terjesztette fel. A határozat úgy szólt, hogy a nádor a sajtóra nézve tegye meg a kellő intézkedéseket. Erre azonban már nem kerülhetett a sor. (Konferenz-Akten 1848/549.)

A bécsi állami levéltárból közli

BÁRTFAI SZABÓ LÁSZLÓ.

A gyulafehérvári könyvpusztítás 1277-ben.

Egy esztendő sem telt el azután, hogy Csák nemzetségbeli Péter nádor hadai a veszprémi székesegyház és vele kapcsolatos káptalani iskola 3000 márkát érő könyvtárát 1276 májusában vagy júniusában elpusztították (PAULER, A magy. nemz. tört. az Árpád-házi királyok alatt. II. 2. 323.), hasonló sors érte a gyulafehérvári székesegyház könyveit. 1277. febr. 21-én, Reminiscere vasárnapján a Jungnak nevezett Alárd fia, *Vizaknai Gyán*, hogy atyja haláláért Monoszló nemzetségbeli Péter-erdélyi püspökön, Kun Erzsébet anyakirályné rokonán, bosszút álljon, az erdélyi szászok élén rátámadt Gyulafehérvárra, azt kirabolta, a székesegyházat s többi templomokat a bennök menedéket kereső 2000 magyarra gyujtotta, 8 kanonokot, 4 főesperest, számos papot és klerikust meggyilkoltatott, a felgyujtott székesegyház kegyszereit s a szentek ereklyéit a tereken szétszóratta, az egyházi öltözeteket, kelyheket s más edényeket, kereszteket, *könyveket*, a *káptalan pecsétjeit* s minden ékességet s kincset, amit a tűz meg nem emésztett, szétszította cinkostársai közt. Mindezt eddig legbővebben azon Budán, pünkösöd quindenáján kelt, évnélküli oklevélből tudtuk, melyben Bancsa nemzetségbeli II. István kalocsai érsek és a király által a Rákosra összehívott országgyűlésen megjelent 7 püspöktársa Gyánt és szászait a pusztításokért egyházi átok alá vetik. (PAULER, id. mű II. 2. 328., 331.; ZIMMERMANN-WERNER: Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. I. 131.; SZABÓ KÁROLY: Kun László. 53.) A kalocsai érsek ugyanarról a helyről és napról keltezve XXI. JÁNOS pápának is küld a pusztításról egy részletesebb s élénkebb hangú jelentést. A címzett pápa két héttel a jelentés kelte előtt elhunyt (1277. V/16.) s talán ez az oka, hogy a levél visszakerült az országba és ma a kalocsai érseki könyvtár őrzi. Miután mindez ideig kiadatlan s belőle a pusztítás éve is pontosan meghatározható, érdemesnek vélem azon néhány sorát, melyben a székesegyház könyveinek elpusztításáról is szó van, közölni:

Sanctissimo in Christo patri, J. divina providentia sacrosancte Romane ecclesie summo pontifici, Stephanus humilis archiepiscopus Colochensis de Vngaria cum summa obedientia devota pedum oscula beatorum — — — compellor vestre Sanctitati non modica cordis amaritudine propalare, videlicet quod quidam Saxo, vite detestabilis, nomine *Gaan* filius *Alardi* cum suis complicitibus — — — ecclesiam

Transsiluanam — — — congregata multitudine sue nationis novissime de partibus Transsiluanis elevato vexillo ecclesiam obsidens kathedralem expugnavit et ea optenta seu occupata dispersis sanctuariis et reliquiis in plateis, calices, *libros*, cruces, vasa, *sigilla capituli*, indumenta sacerdotalia et omnia ornamenta ipsius ecclesie, proh dolor, in usus suorum inmundissimorum distribuit sociorum et feritate demum usus tartarica ipsam combussit, octo canonicos, quatuor archidiaconos et alios quamplures sacerdotes ac clericos de choro et circa duo milia Vngarorum utriusque sexus, qui causa defensionis in gremium ecclesie confugerant, in ipsa ecclesia flamme incendio concremavit. Aliasque basilicas omnes Vngarorum, ad quas homines fuge presidio se receperant, combussit similiter plenas hominibus et confregit, hominesque universos gentis Vngarice in ducatu commorantes Transsiluano in quibuscumque latibulis, insulis seu munitionibus deprehendere potuit, indifferenter gladio interemit et loci episcopum, canonicos superstites ac clericos, qui vix suam rabiem evaserant Deo propicio, tanquam proscriptos exules profugavit. — — — Datum Bude, in quindenis Pentecostes, in convocatione domini regis Vngarie generali. — (Hártyán, zárlatán ovális pecsét helye.)

ZIMMERMANN-WERNER id. műve a pusztítás évét 1277-re, a kiközösítő oklevél keltét 1278-ra teszi. SZABÓ KÁROLY és utána PAULER (id. h.) Gyulafehérvár pusztulását 1277. febr. 21-ére, a rákosi gyűlést, melyen Gyánra az egyházi átkot kimondták, szintén ez év május végére s az oklevél keltét 1277. május 30-ára teszi. Legújabbán KARÁCSONYI János (Magyar Nyelv. 1923. 28 l.) Gyán és a százok lázadásának éveül 1278-at említi. Oklevelünkben, mely J. siglával jelzett pápához szól, kétségtelen, hogy mind a pusztítás, mind pedig az országgyűlés éve: 1277, az azonos napon és helyen kelt oklevelek kelte pedig, mint SZABÓ Károly és PAULER helyesen mondja: 1277. május 30. Nagyon érthető, hogy XXI. JÁNOS 1277. május 16-án bekövetkezett haláláról a magyar püspökök két héttel később még nem értesültek. A következő pápa, III. MIKLÓS 1277. november 25-én választatott meg, az ő nevét nem rejtheti a J. sigla, viszont 1278. év derekán, két héttel pünkösöd után bizonyára már Budán is tudták, hogy ki a pápa. IV. LASZLÓ királynak egy aznap kelt oklevele különben az országgyűlés évét és helyét is pontosan megmondja: Datum iuxta Racus in quindenis Pentecostes, anno domini 1277. (WENZEL, Árpádkori új okmt. IX. 177.)

JAKUBOVICH EMIL.

TÁRCA.

JELENTÉS

AZ ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR 1922. ÉVI ÁLLAPOTÁRÓL.

Az 1922. év a tevékeny munka esztendeje volt. A folyó munkát semmi sem szakította meg. A már régóta kívánatos revíziót megkezdtük és a nyomtatványosztályban három tudományszak revízióját a nyár folyamán el is végeztük.

Olvasótermünk az egész éven át nyitva volt s bár a kiadott látogatójegyek száma valamivel kevesebb, mint az elmúlt esztendőben, a Könyvtár használata ez évben nagyobb számokat mutat. Iskolák, egyesületek, valamint külföldiek, különösen a csere-akciók révén Budapestre került egyetemi hallgatók sűrűn látogatták egy-egy tisztviselőnk szakszerű vezetése mellett Könyvtárunkat.

A gyarapodás is jelentékenyen emelkedett a megelőző évekhez viszonyítva. A vársárlásnál — szűkös pénzforrásaink mellett — nagylelkű adományozók támogattak.

A Nyomtatványosztály beszerzései közül ki kell emelnünk: CALPINUS: *Dictionarium decem linguarum*. Lyon, 1588 és *Assertiones philosophiae practicae*. Nagyszombat, 1671.

A TODORESZKU-HORVÁTH-könyvtár gyarapítására és végleges berendezésére özv. TODORESZKU Gyuláné 138.629.10 koronát fordított. A gyarapodásból kiemelendő: *Magyarazattia az Evangeliumoknak*. Bártfa, 1608.

HALMOS Izor kétszer adományozott Könyvtárunknak 50.000 K-át, azzal a feltétellel, hogy az összeg felét sakk-irodalom beszerzésére fordítsuk.

A Népnevelő Filmipar R.-T. MAJOVSZKY Pál ny. min. tanácsos kezdeményezésére 100.000 koronát adományozott egy balkáni könyvtár céljaira.

Nagyobb volt számbeli gyarapodásunk a kötelezpéldányok révén is. Ez jelentékeny részben a könyvtárban ez évben is folytatott *Nemzeti Bibliographia* munkálatainak eredménye. Az ország területén megjelent nyomtatványok pontos adatainak összeállítása és nyilvántartása ugyanis

lehetővé teszi a be nem küldött új nyomtatványok reklamálását. Ez uton különösen amateur-példányokhoz jutott könyvtárunk, melyek beszolgáltatását nyomdáink szívesen elmulasztják.

A Hirlaptár 1848—49-i gyűjteménye a *Temesvárer Wochenblatt* és a *Reform* 1848. évfolyamával gyarapodott, melyeket SÜLYOK Zoltán könyvtárával vásároltunk meg.

A Kézirattár gyarapodásából kiemelkedő LISZT Ferenc két darab és SAINTE-BEUVE három darab levele SZALAY Lászlóhoz, továbbá a RAKODCZAY Pál hagyatékából származó színészettörténeti kéziratok. Végül különösen nagybecsű DOHNÁNYI Ernő ajándéka, ki zenekari *Suite-je* (Op. 19.) vezérkönyvének eredeti kéziratával gazdagította könyvtárunkat.

A Levéltár gyarapodásából meg kell említenünk Pozsony város vajnori szőlőhegyének 1538-i dézsmalajstromát, a kassai ötvösök céhszabályainak 1601, 1610 és 1708-ból való megerősítéseit, továbbá az alább felsorolt családi levéltárakat és cimeres leveleket.

A PETŐFI-centennariumot Könyvtárunk is méltóképen ünnepelte meg. Az ősz folyamán vetődött fel a PETŐFI-kiállítás gondolata, melynek anyagát Könyvtárunk nagyszámú PETŐFI-kéziratai, kiadásai és általában a PETŐFI-irodalom szolgáltatná. A kiállítás rendezésével megbízott dr. RÉDEY Tivadar a legnagyobb buzgalommal és hozzáértéssel oldotta meg feladatát. A kiállítást ez év december 30-án a vallás- és közoktatásügyi miniszter képviseletében dr. PETRI Pál államtitkár adta át a nyilvánosságnak.

Könyvtárunk folyóirata, a *Magyar Könyvszemle* 1922. évi folyama egy összevont számban jelent meg dr. GULYÁS Pál szerkesztésében.

Személyi változások: dr. MELICH János, az Orsz. Széchényi-könyvtár igazgatója három évi tevékeny és eredményes igazgatói és több mint negyedszázados könyvtárosi működés után — már korábban egyetemi ny. r. tanárrá neveztetvén ki — megvált intézetünköt s helyébe a kormányzó úr Ö főméltósága dr. HÓMAN Bálint egyetemi magántanár, egyetemi könyvtárórt nevezte ki igazgatóvá. Nyugalomba vonultak: KERESZTY István osztályigazgató és dr. NÉMETH Gyuláné, dr. SEBESTYÉN Irén segédőr. A vall.- és közoktatásügyi miniszter úr Ö nagyméltósága dr. KÁDÁR Jolán, dr. BARTONIEK Emma, dr. GORIUPP Alisz és dr. TÓTH László fizetéstelen segédőröket múzeumi segédőrökké nevezte ki. Végül külön megbízás alapján foglalkoztattuk dr. FEST Aladár ny. tankerületi főigazgatót a revíziós munkálatoknál. Az év legjelentősebb eseménye Könyvtárunk szempontjából kétségtelenül az Országos Magyar Gyűj-

teményegyetem megalakulása volt. Az 1922. évi XIX. t.-c. reményt ad arra, hogy Könyvtárunk a Gyűjteményegyetem keretében a mai súlyos gazdasági viszonyok ellenére is képes lesz nemzeti és tudományos tradícióinak megfelelő munkásságot kifejteni és hagyományos színvonalát megőrizni. A rendkívül kedvező státus-viszonyok létesítésével a tisztviselők anyagi helyzetének javításáról is gondoskodás történt. A törvény alapján fogantatosított nagyarányú előlépések első sorozata már az 1922. év október havában megtörtént.

A tudományos tisztviselők státusában GARDA Samu berendelt tanár a VI., dr. ZSINKA Ferenc, dr. BORZSÁK István, dr. KÁDÁR Jolán, dr. BARTONIEK Emma, dr. GORIUPP Alisz, dr. TÓTH László múzeumi segédőrök, dr. GREXA Gyula és dr. THEISZ Frigyes berendelt tanárok a VIII. fizetési osztályba alkönyvtárnokokká, a Könyvtárunkban most létesített tudományos segédszemélyzeti státusban LAVOTTA Rezső berendelt zenedei igazgató a VII., ISTVÁNFY Károly tanító, STEFFANITS Mária, HÓMAN Borbála egyetemi könyvtárisztek és PARÁDI Lászlóné polg. isk. tanárnő a IX. és EPERJESY János tanító a XI. fizetési osztályba nevezettek ki.

Az évi forgalom és gyarapodás számszerinti kimutatása a következő: Elintézett hivatalos ügyek száma 522, a nyilvános olvasóterem látogatására jogosító igazolójegy kiadatott 2609 db.

A) *A Könyvtár használata.* a) *A Könyvtár helyiségében:* 1. Nyomtatványosztályban 20.576 kutató 70.586 művet használt. — 2. A Hírlaptárban 4453 kutató használt 8005 kötet hírlapot. — 3. A Kézirattárban 171 kutató 505 kéziratot, 684 irodalmi levelet, 12 zenei kéziratot, 1 irodalmi analektát és 2 kötet kézirat-katalogust. — 4. A Levéltárban 206 kutató 33.969 oklevelet és iratot használt. — b) *Könyvtáron kívül:* 1. A Nyomtatványosztályból 4000 kutató 6137 művet kölcsönzött. — 2. A Hírlaptárból 120 kutató 191 kötet hírlapot kölcsönzött. — 3. A Kézirattárból 5 kutató 10 kéziratot kölcsönzött. — 4. A Levéltárból 41 kutató kölcsönzött közintézetek helyiségeiben leendő használatra 7733 oklevelet és iratot és 24 fényképmásolatot.

B) *Kötésre* a Nyomtatványosztályból 2672 mű 3073 kötetét adtuk és e célra 160.963,70 koronát fordítottunk; a Hírlaptárból 386 kötet hírlapot adtunk és 20.647 koronát fordítottunk.

Házi könyvkötőműhelyünkben 1959 darabot köttettünk be és e célra 113.052,17 koronát fordítottunk. Javitottunk 302 darabot, munkadíjra és anyagra 40.021,10 koronát fordítottunk.

C) *Vásárlásra fordítottunk:* 1. A nyomtatványosztályban 266.720,31

koronát, 1194 márkát, 87.700 osztrák koronát, 2410 lengyel márkát, ezenkívül háborús anyagra 266 koronát. — 2. A Hirlaptárban 521'90 koronát. — 3. A Kézirattárban 86.700 K-t és 1060 márkát. — 4. A Levéltárban pedig 4800 koronát.

D) *Gyarapodás.* 1. A Nyomtatványosztály *a)* kötelezpéldány útján 5116, *b)* ajándék útján 3827, *c)* vétel útján 1200, *d)* áttétel útján 82, *e)* csere útján 12, *f)* hivatalos úton 3, összesen 10.240 kötettel és 7368 kötelezpéldányként beérkező aprónyomtatvánnyal gyarapodott. A Nyomtatványosztályhoz tartozó háborús- és proletár-gyűjtemény *a)* kötelezpéldány útján 153, *b)* ajándék útján 2031, *c)* vétel útján 1166, *d)* csere útján 1, összesen 3351 darabbal gyarapodott. — 2. A Hirlaptár *a)* kötelezpéldány útján 36.716 hirlapszámmal, *b)* vétel útján 96, *c)* ajándék útján 206, *d)* áttétel útján 54, *e)* utólagos naplózás útján 16 évfolyam hirlappal gyarapodott. — 3. A Kézirattár *a)* ajándék és hagyomány útján 80 darabbal és 1 köteggel, *b)* vétel útján 26 darabbal és 1 köteggel, *c)* áttétel útján 8 darabbal, *d)* csere útján 1 darabbal gyarapodott. — 4. A Levéltár *a)* ajándék és hagyatékek útján 939, *b)* vétel útján 11, *c)* áttétel útján 928 irattal és nyomtatvánnyal gyarapodott.

A családi levéltárak közül kiegészítést nyert a gróf FORGÁCH családe 176, a DÖRY családe 16, a JESZENSZKY családe 98, a PODHRADSKY családe 62 darabbal és egy csomaggal, a ROSTY családe pedig egy csomaggal.

A *letételek* száma öt újabbal gyarapodott, és pedig a báró ATZÉL, a BEZERÉDJ család kámi, a BITSKEY, MADÁCH és NYÁRÁDY családok levéltárával.

A *cimeres levelek* száma 6 dbbal gyarapodott, ezek: II. LAJOS király Budán 1520. jul. 13-án kelt nemesítő levele a BITSKEY család számára; RUDOLF királynak Prágában 1580. dec. 3-án CZINTULA János részére adományozott cimérének XVIII. századi hártýára festett színes képe; 1649. jan. 22-én II. RÁKÓCZY György cimeres nemesítő levele az ERDEY család részére; 1670. dec. 16-án APAFI Mihály nemesítő levele LAPOSNYOKY PÁP György részére, 1676. évi április 21-én APAFI Mihály székelyfői oklevele NAGYBACZONI NAGY Máté és családja részére, I. FERENC JÓZSEF királynak Laxenburgban 1869. júl. 13-án kelt cimeres levele GYÖMRÖY Vilmos részére.

Az ország területéről való könyvkivitel szabályozó miniszteri rendelet értelmében a kivitel kulturális ellenőrzését ez évben is könyvtárunk teljesítette s evvel kapcsolatban a Könyvtár tisztviselői 1107 esetben végeztek szakértői szemlét.

A Könyvtár tisztviselői az 1919—1922. években a következő irodalmi munkásságot fejtették ki:

DR. MELICH JÁNOS

a könyvtár igazgatója, ny. r. egyetemi tanár.

Szerkesztette a Magyar Nyelv 1919—1921. évi folyamát SZILY Kálmánnal. 1922-ben ugyane folyóirat felelős szerkesztője. Szerkeszti GOMBOCZ Zoltánnal és NÉMETH Gyulával a Magyar Nyelvtudomány Kézikönyvét.

I. *Értekezések*: A Madách családnév. — Pozsony, Bratislava. — Dézs. (M. Nyelv 1919.) — Daróc. — Malom. (M. Ny. 1920.) — Bolgárok és szlávok. (M. Ny. 1921.) — Szvatopluk. — Mosony. (M. Ny. 1922.)

II. *Kisebb cikkek*: A *j* hang *ih yh*-val való írásáról. — Az *ly > j* hangváltozás. (M. Ny. 1919.) — Szt. Bernát a magyar kódexirodalomban. — A magyarság megtelepülése. — A magyarság eredete. — A magyar *ly* hangról. — † Asbóth Oszkár. — † Kara Ferenc. (M. Ny. 1920.) — A lengyel nyelvtörténeti szótárról. — Lőnevek a XVIII. századból. — Körösi Csoma-Archivum. — Kódexeink Mária legendái. — A lengyel nyelv déli határa. — A *csa, cse* képzőhöz. — M. Vasmer: Osteuropäische Ortsnamen. — Adalék a Besztercei Szójegyzék eredetéhez. — † Somogyi Géza. — Abádi Benedek nyelvéről. — Magyar jövevényszók a tót nyelvben. — Adi, mondi. — Voces paginorum. — Adalék a magyar titkos nyelvekhez. (M. Ny. 1921.) — Mutatvány egy magyar nyelvű cseh-tót tankönyvből. — Az *i* képzőről. — Népevek. — Az *ly > l > j* hangváltozásról. — Komáromi Cs. György nyelvéről. (M. Ny. 1922.)

III. *Szófejtések*: Szemeik. — Tés. — Csucsorka. — Ungar. — Magyare. — Ofenpest. — Budapest. — Cserebi dohány. — Monnó. — Gyáva. — Zátony. — Damórú fő. — Dózsa. (M. Ny. 1919.) — Bűn. — Danogat. — Délilibáb. — Gagyzó. — Csábogat. — Engessen. — Jassz. — Dugesz. — Lókötd. — Küngös. — Gélyok. — Eskereplye. — Vederni. — Dénes. — Új szó. — Kőszvényvirág. — Morena. — Mentalitás. — Labanc. — Finom. — Klecska. — Mastabér. — Szlovák = tót. — Sárlik. — Fene. — Szalonka. — Lejjebb. (M. Ny. 1920.) — Szittyó. — Pricsek. — Szepes. — Magura. — Megaj bet'ar. — Lemes. — Tréfa, tréfál. — Derecski. — Mén. — Pásztó. — Ilyvó. — Vajda. — Lőrinc. — Igló. — Kamasz. — Tót, szlovák. — (M. Ny. 1921.) — Doberdó. — Bellér. — Lej. — Lány, lagymatag. — Zsitva. — Ad vocem Mosony. — Kassa. — Gömör. — Lőrinc és származékai. (M. Ny. 1922.)

Ezenkívül szerkesztői üzenetek, könyvismertetések ugyancsak e folyóiratban.

KERESZTY ISTVÁN

osztályigazgató.

I. *Fordítások*: Liszt Ferenc: Chopin. (Kultura r.-t. 1921.) Franciából. Batka Richard: A régi görögök zenéje. (Zenetudományi Könyvtár 15. sz. 1921.) Németből.

II. *Értekezések és kisebb cikkek*: Egy kis — nagyon szükséges felvilágosítás. (Zenepedagógiai fejtegetés. A Józsefvárosi Zeneiskola évkönyve. 1919.) — Két

ideál: a népi és művészi zene. (Magyar Helikon 1920.) — Lavotta János halálának századik évfordulójára. — Gerster Etelka. — (Vas. Ujság 1920.) — Prozódia. (Kath. Kántor 1921.) — Zeneirodalom s egyéb. (Függ. Szemle 1921.) — Kritikus esetek, diszkrét indiszkrétciók. (Művészeti almanach 1922.)

III. *Operabírálatok és könyvismertetések*: a Vasárnapi Ujság 1919., Irodalom-tört. Közlemények 1921. évfolyamában. Nemzeti Ujság 1921. 255., 282., 290. 1922. ápr. 24-i számaiban, továbbá a M. Könyvszemle és Zenei Szemle 1922 évfolyamában.

1921. okt. 25-től 1922. április 30-ig a Nemzeti Ujság zenekritikusa.

DR. BÁRTEAI SZABÓ LÁSZLÓ

osztályigazgató.

Orkvétár a gr. Csáky család történetéhez. I., II. kötet Budapest 1919. Jelentések a Magyar Heraldikai és Genealogiai társaság 1919—1921. évi történetéhez. Turul 1919—1921. évf.

DR. BAJZA JÓZSEF

igazgatóőr.

I. *Értekezések*: Az elszakadt Horvátország. (Bpesti Szemle 1919.) — A másfél éves Jugoszlávia. — IV. Károly és a délszlávok. (Új Magyar Szemle 1920.) — The martyrdom of Croatia, London, 1920. — A délszláv konstituante. (Új Magyar Szemle 1921.) — Horvátország sorsa. (Bpesti Szemle 1921.) — Die kroatische Publizistik während des Weltkrieges. (Ungarische Jahrbücher 1921.) — Southern Slaw Unity. (The Oxford Hungarian Review 1922.)

II. Délszláv tárgyú *vezércikkek* az Új Nemzedék 1919—20. és a Magyar-ság 1921—22. évfolyamaiban.

III. Délszláv politikai *heti szemle* a Magyar Külpolitikai 1920—22. évfolyamaiban.

IV. Délszláv tárgyú *politikai cikkek* különféle magyar, német és angol folyóiratokban és lapokban.

V. Az olasz kir. kormányhoz benyújtott memorandum a horvát kérdésről a magyarországi bolsevizmus idején. (Kézirat.)

HOLUB JÓZSEF

igazgatóőr.

I. *Értekezések*: Magyar vonatkozású represszáliák. (Történeti Szemle 1919.) — Az életkor szerepe történeti jogunkban és az időlátott levelek. (Századok 1921. és különnyomatban is.) — Az 1290. évi 20. t.-c. magyarázatához. (Századok 1921.) — Le rôle de l'âge dans le droit hongrois du Moyen-âge. (Revue historique de droit français et étranger 1922.)

II. *Felolvasások*: Az életkor szerepe régi magyar jogunkban. (Felolvasa a M. T. Akadémia II. osztályának 1919. okt. 17-én tartott ülésén.) — A halálsetre szóló ajándékozás. (Székkfoglaló értekezés, felolvasa a Szent István Aka-

démia II. osztályának 1920. nov. 19-én tartott ülésén. Kivonatossan megjelent a Szent István Akadémia értesítőjében. 1920.)

III. *Könyvismertetések*: a Századok 1920—22. és a Magyar Könyvszemle 1922. évfolyamában.

DR. JAKUBOVICH EMIL

igazgatóőr.

I. *Értekezések*: Bonfini-kodex-töredék a Magyar Nemzeti Múzeumban. (Magyar Könyvszemle 1919.) Adalékok nyelvemlékeink sorozatához. (M. Ny. 1919—1920.) A Gyécse (Géza) névhez. (M. Ny. 1920.) Régi magyar betegségevek. (M. Ny. 1921.)

II. *Kisebb cikkek*: Jahacecu — játék. — A XV. századi nyelvemlékhez. — Scentkurucht. — Tiszavarsányi levél 1474-ből. (M. Ny. 1919.) A Vászoly (Vazul) névhez. — Bottal ütő besenyő. (M. Ny. 1921.) Herdechelin. — Seyta. (M. Ny. 1922.) Bórhártya és papiros a XIV. században. (Magyar Könyvszemle 1922.)

III. *Felolvasások*: A legelső nyomtatott magyar szavak. (Nyelvtudományi Társaság 1920. jún. 8-i ülésén.)

A tihanyi alapítólevél olvasásához. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság 1922. március 21-i ülésén.) Adalékok az Árpádok családfájához. (A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság 1922. évi közgyűlésén.)

DR. RÉDEY TIVADAR

őr.

I. *Eredeti költemények és novella*: A Hét, A Társaság, Élet és Szivárvány c. folyóiratok. 1919—1922. évfolyamaiban.

II. *Műfordítások*: H. v. Hofmannsthal és R. M. Rilke költeményeiből az Életben. (1922.)

III. *Tanulmányok cikkek*: Farina Salvatore. — Karácsony, fegyverletétel után. — Edmond Rostand. — Szinpad, öltöző, revolver. — Mit várhat a forradalomtól a művészet? — Bibliopolisz. — Herczeg Ferenc három évtizede. — A demokrácia bírálata. (Élet 1919.) — Ady diákkori zsengei Zilahon. (Nyugat 1919.) — Paul Lindau. (A Hét 1919.) — A magyar beszéd szinpadi művészei: I. Mihályfi Károly, II. Szacs vay Imre, III. Gyenes László. (Magyar Múza, 1920.) — Kossuth-ereklyék a Nemzeti Múzeumban. (Magyarság 1921.) 1921.) — Szinjátszás (Szivárvány 1921.) — Izsó Miklós négy levele. (Műbarát 1921.) — A füredi magyar játéksztn. (Balatoni Évkönyv, 1921.) — Erkel Ferenc levelei. (Bpesti Szemle 1922.) — Színház. — Rákosi Jenő ünnepén. (Magyar Élet 1922.) — A fiatal Fadrusz János. — Erkel Ferenc levelezése. — Jászai Mari. (Élet 1922.) — Petőfi lelke. (A Nép 1922.)

IV. *Kisebb cikkek*: A Nép és Nemzeti Ujság c. napilapokban.

V. *Ismertetések*: az Élet 1919. és Nyugat 1919. évfolyamaiban.

VI. *Önállóan megjelentek*: E. T. A. Hoffmann: Martin mester, a kádár és legényei. Fordította — (Világirodalom gyöngyei c. sorozatban 1922.) — E. T. A. Hoffmann: Scudéry kisasszony. (U. o. 1922.) — Az Orsz. Széchényi-könyvtár Petőfi-kiállítása. Ismerteti —. — (A M. Nemzeti Múzeum kiállításai I. 1922.)

DR. SIKABONYI ANTAL

őr.

I. *Tanulmányok, cikkek*: Egy megszállott város kulturéletéből. (Nemzeti Ujság 1920.) — Jókairól. (Új Nemzedék 1921.) — Riedl Frigyes. (Új Idők 1921.) — Az irodalom és a művészetek mai hivatásáról. (Magyar Helikon 1921. Különnyomatban is.) — Petőfi és Arany barátsága. (A Magyar Nemzeti Szövetség Petőfi-almanachjában 1922. Különnyomatban is.)

II. *Sajtó alá rendezte*: a Kisfaludy-társaság megbízásából RIEDL Frigyes Petőfi-könyvét.

III. *Kisebbségi közlemények*: a Pesti Hírlap 1920. és a Budapesti Hírlap 1920—22. évfolyamaiban.

DR. PÁNITY VUKOSZAVA

őr.

A katonai és a katonai ténykedéssel összefüggő irodalmi termékek jegyzéke. (Magyar Katonai Közlöny 1921.)

DR. ZSINKA FERENC

segédőr.

I. *Értekezések és cikkek*: Dömsödi török oklevelek. (Körösi Csoma Archivum, 1921. 2. sz.) — Zrínyi Miklós. (Magyar Mars, 1920. május.) — Szilády Áron. (Tört. Szemle, 1922. 1—4. f.; Századok, 1922.) — Hírlapi cikkek a Szózat, Magyar Ifjúság és Az Erő c. lapokban.

II. *Ismertetések*: Századok, 1919—22. évfolyamaiban.

NÉMETH GYULÁNÉ DR. SEBESTYÉN IRÉN

segédőr.

I. *Értekezések*: A finnek irodalma. (Szivárvány 1921.) — Az összetett mondat a finnugor nyelvekben. (Akadémiai pályatétel. A tervezet és három kidolgozott fejezet alapján az Akadémia a mű kidolgozására megbízást adott. L. Akadémiai Értesítő 1922.)

II. *Műfordítások*: Elisabeth v. Heyking: Szerelem, diplomácia és faházak. (Pantheon 1920.) A. Järnefelt: Ő és én. (Harangszó 1921.)

III. *Ismertetések*: a Magyar Nyelv 1922. évfolyamában.

DR. KÁDÁR JOLÁN

segédőr.

I. *Értekezések*: A budai és pesti német színház Shakespeare-sugókönyvei. (Magyar Shakespeare-Tár. 1919. és 1922.) — Bayer József. (Budapesti Szemle 1921. és Nemzeti Ujság 1921.)

II. *Felolvasás*: Bayer József emlékezete. (Felolvasta a Philologiai Társaság 1921. évi közgyűlésén.)

III. *Könyvismertetések*: az Egyetemes Philologiai Közl. 1919. és 1921. évfolyamába.

DR. BARTONIEK EMMA

segédőr.

A területi integritás biztosítékai alkotmányunkban. Felolvasás a Történelmi Társulat 1920. dec. 9-i ülésén.

DR. GORIUPP ALISZ

segédőr.

Ismertetések a Körösi Csoma Archivum 1921. és a Magyar Nyelv 1921. és 1922. évfolyamába.

DR. TÓTH LÁSZLÓ

segédőr.

I. *Értekezések*: Élelmiszerárak és élelmiszerbevásárlás a pápai udvarban XXII. János korában. (Magyar Kultúra 1921. Különnyomatban is.) — A Kossuth család lengyelországi ága. — Sörös Pongrác. Nekrológ. (Turul 1918—21.) La recente storiografia Ungherese. (Corvina 1922.)

II. *Felolvasások*: A Deák család cimeres levele és a Magyar Nemzeti Múzeum újabb cimeres levelei. (Fölolvasta a M. Heraldikai és Genealogiai Társaság 1921. márc. 19-i ülésében.) — A pápai udvar lakásviszonyai a XIV. század közepéig. (Bemutatva a Szent István Akadémia 1922. jan. 27-i ülésén.) — A Bitskey család cimeres levele. (Felolvasta a M. Heraldikai és Genealogiai Társaság 1922. évi nagygyűlésén.)

III. *Ismertetések és bírálatok*: a Turul 1918—21., a Magyar Mars 1921., a Századok 1919—22., a Magyar Kultúra 1921—22. évfolyamaiban.

Hazai és külföldi folyóiratok szemléje a Századok 1919—1922. évfolyamaiban.

LAVOTTA REZSŐ

zenedei igazgató.

Az Orsz. Széchényi-könyvtár zenei anyagának új beosztása. (Magyar Könyvszemle 1922.)

Zenekritikai és zenepolitikai cikkek A Nép 1921—22. évfolyamaiban.

DR. GREXA GYULA

berendelt középisk. tanár.

I. *Értekezések*: A krónikairás lélektana. (Világ 1919.) — A Csaba-monda és a székely hunhagyomány. Budapest, 1922. A szerző kiadása. — Adalékok Arany János eposzának forrásaihoz. (Irodalomtörténeti Közlemények 1922.) — A mondai és történeti anyag földolgozása Arany Jánosnál. (A Kisfaludy Társasághoz benyújtott és a Lukács Krisztina-díjjal koszorúzott pályamű 1921—22.)

II. *Könyvismertetés*: az Irodalomtörténeti Közlemények 1922. évi folyományában.

DR. MELICH JANOS.

1922. dec. 27-én könyvtárunk volt igazgatója huszonhat és fél évi múzeumi szolgálat után kivált könyvtárunk kötelékéből. 1923. jan. 18-án egy barátságos vacsora keretében búcsúzott el tőle tisztviselőkarunk. Akik az utolsó negyedszázadban könyvtárunk alkalmazottai voltak, vagy benne mint kutatók megfordultak, szinte elképzelhetetlenek tartják MELICH János nélkül a Nemzeti Múzeum könyvtárát. Itt szötte hajdan az ifjú tudományos ábrándjait, melyeket sikerekben oly gazdag tudományos pályáján sorra megvalósított. Itt emelkedett és növekedett rangban és érdemben, vívta ki fellebbvalói és tudós barátai osztatlan elismerését és nagyrabecsülését. És itt kezdtünk mi fiatalabb pályatársai egyre növekvő számban eléje járulni tanácsot, biztatást, támogatást keresve és találva nála. Mikor a tudomány érdekeiről volt szó, nem különböztetett kor és társadalmi állás szerint, csak a tehetséget, a tisztet törekvést, az önzetlen odaadást, a jövő reményét nézte. Mint tisztviselő is kiváló volt. Nem tartozott a tudományos tisztviselők ama válfajához, mely a tudomány ürügye alatt a tudományhoz fűződő egyéni ambíciók kedvéért elhanyagolja hivatalos kötelességeit. Nemcsak tudományos érdemei, hanem pontossága, lelkiismeretessége, megbízhatósága is emelték előbb a nyomtatványi osztály élére (1911), ruházták azután rá a könyvtár vezetését (1916) és tették végre meg a könyvtár igazgatójává (1919. X. 3.). HORVÁT István, MÁTRAY Gábor, FRANKÓI Vilmos, FEJÉRPATÁKY László örökét méltóképen töltötte be és a világháború, a forradalmak, az oláh megszállás válságos éveit, aminőket könyvtárunk fennállása óta nem élt meg, könyvtárunkat biztos fogással vezette, a nemzet kincsei hű sáfárának bizonyult, aki azokat kifelé, és ha kellett felfelé is, bátran megvédelmezte. Mikor mindezeket keresztülestünk, mikor a nemzeti szerencsétlenség napjaiban is könyvtárunk mint fejlődésképes intézmény állott továbbra is a nemzeti kultúra szolgálatában, akkor és csak akkor engedte meg magának azt, hogy a számára az egyetemen és a tanárvizsgáló bizottságban megnyíló új tudományos lehetőségeket és feladatokat válassza s a könyvtár vezetését ifjabb erőknél adja át. Akik azokban a hónapokban mellette voltunk,

mikor a válaszüton állott, mikor döntenie kellett az egyetem és a könyvtár között, nagyon jól tudjuk, mily nehéz volt neki a választás, mennyi lelki vivódáson esett át, míg eljutott a meggyőződéshez, hogy a tudomány érdekeinek fel kell áldoznia személyes érzelmeit, ott kell hagynia negyedszázados munkásságának színhelyét, el kell válnia a könyvtártól, melynek minden zegéhez és zugához feledhetetlen emlékek kötik, ott kell hagynia azt a tisztviselői kart, melynek minden tagjával atyai és baráti szeretet fűzi össze és melynek minden tagja őt hálával, tisztelettel és szeretettel veszi körül; mindezt ott kell hagynia, mert a tudomány parancsolja.

Mikor most itt is búcsút veszünk könyvtárunk volt igazgatójától, e folyóiratnak sok éven át munkatársától és szerkesztőjétől, új pályáján szerencsét kívánunk neki és kérjük, tekintse könyvtárunkat továbbra is második otthonának, ahol őt mindenki és mindig örömmel és szeretettel várja.

BAJZA JÓZSEF

SZAKIRODALOM.

(Fraknói Guillaume.) *Manuscrit enluminé d'un prélat hongrois à la Bibliothèque Beatty à Londres.* H. é. ny. n. (Bécs, 1921.) 4-r. 22, 2 l. 12 műlappal.

A magyar történetírás fáradhatatlan nesztora, az immár 80-ik életévét betöltött FRAKNÓI Vilmos, akinek oly sokat köszönhet a magyar bibliográfia — hiszen ő alapította meg közel félszázaddal ezelőtt a mi folyóiratunkat is — s aki mostani szorongattatásunk idején egy ifjú lázas munkakedvével veszi ki részét a legnemesebb külföldi propaganda: kulturális felsőbbségünk okmányyszerű bizonyítása terén, jelen munkájában, — melyet bizonyára e propagandára való tekintettel adott ki francia nyelven — a tőle megszokott erudícióval rajzolja meg egyik jeles könyvedvelőnk, KÁLMÁNCSEHI Domokos székesfehérvári prépost, majd nagyváradi, utóbb erdélyi püspök s végül legalább névlegesen kalocsai érseknek egyházi és világi sikereiben gazdag pályáját, mesteri kézzel állítva őt be abba a humanista milieube, melyet a XV. század második felében VITÉZ JÁNOS és MÁTYÁS király hazánkban megteremtettek. Irodalmi kedvteléséről immár 6 fényesnél-fényesebben kiállított kódex tanuskodik, ami újabb beszédes bizonyossága annak, hogy a Korvina nem volt hazánkban elszigetelt jelenség, hanem csupán betetőzése egy meglehetősen kiterjedt könyvkultúrának.

FRAKNÓI dolgozata abból az alkalomból készült, hogy 1918-ban a német könyvpiacra KÁLMÁNCSEHINEK egy eddig ismeretlen kódexe bukkant fel, amelyet a kolofon tanusága szerint CHAHOLI ISTVÁN minorita szerzetes 1492-ben másolt Székesfehérvárott.¹ A KÁLMÁNCSEHI DOMOKOS címerével ellátott, fényesen miniált horárium Chester BEATTY londoni bibliofil gyűjteményébe került, aki fölhatalmazta FRAKNÓIT, hogy a kétségtelenül olasz mester ecsetjéből kikerült miniaturák legszebbjeit sikerült fénynyomatokban közkinccsé tegye.

FRAKNÓI tanulmányát kiegészíti Theodor GOTTLIEB németnyelvű

¹ FRAKNÓI szövegében tollhibából Mihály a másoló neve.

dolgozata, mely aprólékos részletességgel írja le a kézirat képdiszét. Szerinte a miniaturák stílusa Firenzére vall s az ornamentikában a Korvin-kéziratok behatása is felismerhető. Különös figyelmet érdemel az a megállapítása, hogy a 36^a levél jobboldali keretlécében a MÁTYÁS emblémái közé sorolt hatszögletű kút is előfordul, ami arra vall, hogy a miniátor MÁTYÁS kézírataiból szedegette motivumait.

A sikerült hasonmások közül az első öt a BEATTY-féle *horárium* lapjait reprodukálja; négy KÁLMÁNCSEHINEK a bécsi Liechtenstein-könyvtárban lévő *breviáriumá*-ból, kettő pedig ugyane bibliofilünknek a lambachi bencés-könyvtárban lévő *breviáriumá*ból ad izeltőt, míg a tizenkettedik műlap egy közelebről meg nem jelölt Korvin-kódexből vétetet, amelynek miniátora GOTTLIEB véleménye szerint azonos a *horárium* illuminátorával.

G. P.

Jaschik Álmos. *A könyvkötő-mesterség*. Budapest, 1922. Népszava-könyvkereskedés. 8-r. (Műszaki könyvtár XXXII.) 259 lap, ill.

JASCHIK Álmos tanár és iparművész, az újabban örvendetesen föllendülő könyvművészet egyik legrokonszenvesebb reprezentánsa, valóban hézagpótló munkát végzett, amidőn világosan és részletesen leírta a könyvkötészet munkamenetét, az előállításához szükséges eszközöket és gépeket, mindenütt súlyt helyezve arra, hogy a tömegtermelésre beidegzett munkásságot a becsületes és precíz dolgozásra nevelje. Művének nagyobb s tegyük hozzá különösen sikerült része a könyvkötés technikáját tárgyalja, a tárgy természetéből önként folyó, négy fejezetre osztva mondanivalóit. Az első fejezet a könyv fűzését megelőző eljárásokat ismerteti, melyek fonalán a javítás, mosás és foltozás kényes műveleteire is bővebben kitér; a második a könyvtest előállításának, a harmadik betáblázásának, az utolsó pedig a könyvhát és a fődéltáblák díszítésének a módjait tárgyalja. Ezt követik mintegy függelék gyanánt: A könyvkötőműhely technikai berendezése és a könyvkötő-iparban használt vegyszerek és anyagok ismertetése, a mesterség története, művészi kötések mesterjegyei, könyvkötészeti szakmunkák jegyzéke és végül egy német-magyar, magyar-német szakszótár.

E függelékek sorában legkevésbé sikerült a történeti rész, mely túlon-túl vázaltszerű s nem egy részében elnagyolt. Teljesen fölösleges a mesterjegyek kilenc lapra terjedő lajstroma, melynek rendeltetését nem igen tudjuk megmagyarázni. Az ábrázolt címerek, emblémák és mono-

grammok ugyanis túlnyomó részben nem könyvkötőmesterekre, hanem előkelő francia és német bibliofilekre vonatkoznak s így mesterjegyeknek nem minősíthetők. Azok, akiknek JASCHIK művét szánta, aligha jönnek abba a helyzetbe, hogy e különben is fölöttébb hézagos lista alapján meghatározzanak egy-egy HENRI II. vagy LOUIS XIII. kötést. Újabb kiadásban sokkal célszerűbb volna ehelyett egy sorozat hasonlóan bemutatni a különböző díszítés-technikák klasszikus termékeit, ami kétségkívül hathatósan előmozdítaná könyvkötőiparosaink izlésbeli fejlődését. Szerző a történeti részben és a «mesterjegyek»-hez fűzött magyarázatokban szereplő idegen nevek kiejtését zárójelben kiírja, ami, tekintve a közönséget, melynek a mű készült, csak helyeselhető. Melegen ajánljuk azonban a szerzőnek, hogy újabb kiadásnál az átírást nézesse át hozzáértő filológussal, mert az olyan apró szépséghibák, minők teszem azt Geoffroy = Goffroá, Nicolas = Niklász, Michel = Misl fölöslegesen csúfítják el egyébként sikerült művét.

Ami a bibliografiát illeti, erre nézve áll az a régi közmondás, hogy kevesebb több lett volna. Nem egy rég elavult dolgozat fölösleges ballasztot jelent, míg viszont az olyan epochális munka, aminő GOTTLIEB *Bucheinbände* c. albuma, kimaradt. Emellett az idegen címekben meglepően sok a sajtóhiba. Egy eljövendő új kiadásban szerző helyesebben járna el, ha azon művek felsorolására szoritkoznék, amelyek közkönyvtárainkban s elsősorban az Iparművészeti Múzeumban tényleg megkaphatók s így a továbbképzésre vágyó munkásságnak hozzáférhetőek. A címek mellé kitenném a mű könyvtári jelzetét is, valamint néhány sorban jellemezném, hogy az illető művet mennyiben használhatja föl a gyakorlat embere.

Viszont nagy örömmel forgattam a munkát befejező szakszótárt, mely sokszor szerencsésen fejleszti tovább a FRECSKAY János által összegyűjtött s részben megteremtett szókincset. Íme néhány valóban szerencsés kitétele: Buchbeutel = csuklyáskötés; Heftbund = fűzőborda; schärfen = hántolni; Rückenkopf = gerinctaraj stb. Igazán óhajtanád, hogy a könyvkötészeti műhelynyelv valahára megmagyarosodjék, s biztosan hiszem, hogy JASCHIK derék könyvének ezen a téren is meglesz a maga üdvös hatása.

Mindent összevéve, JASCHIK könyve igazi nyeresége szakirodalmunknak s habár, mint előszavában maga is hirdeti, könyvből még senki sem tanulta meg a könyvkötés mesterségét, munkája olyan, hogy belőle sok finomságot sajátíthat el a gyakorlatilag képzett munkás.

Emellett a könyvtáros és a bibliofil is haszonnal forgathatja, mert gondos áttanulmányozása képessé teszi őt arra, hogy észrevegye a különbséget a becsületes meg a szemfényvesztő hatásra dolgozó munka között.

—sp—

Harsányi István. *Catalogus incunabulorum quotquot in bibliotheca collegii ref. Sárospatakiensis (in Hungaria) asservantur. 1468—1500. A sárospataki ref. főiskolai könyvtár ősnymtatványai.* Sárospatak, 1922. Ref. főisk. kny. 8-r. (Különleny. a *Sárospataki Főiskolai Évkönyv* I. kötetéből) 21 l.

A sárospataki főiskola fáradhatatlan buzgalmű könyvtárosa a gondozására bízott gyűjtemény számra meglehetősen szerény inkunabulum-készletét írja le e dolgozatában, még pedig a nyomtatás évréndjében. A bibliografiai leírást igen rövidre fogja még ott is, ahol HAIN előtt ismeretlen kiadásról van szó s a bekötés részletesebb leírásába sem bocsátkozik még az iparművészeti szempontból kiválóbb példányoknál sem. Szerettük volna, ha a könyvészeti leírásoknál a német inkunabulum-bizottságnak — annak idején folyóiratunkban is ismertetett — szabályait követi s ezzel véglegesnek mondható munkát végez, szerény előmunkálatul a magyarországi könyvtárak egyetemes ősnymtatvány-katalogusához, amely, sajnos, mai nyomorúságunkban messzebb áll a megvalósulástól, mint valaha. Szerencsére annál aprólékosabb gonddal közli a példányok sorsát visszatükröző bejegyzéseket s ekként nem egy érdekes adattal gazdagítja könyvtáraink még mindig fölöttébb hézagos történetét.

β

Ranschburg Viktor. *A könyvkiadás mestersége.* Budapest, 1922. Pantheon. 8-r. 61, 2 l.

Ez a választékos izléssel kiállított füzet abból az előadásból nőtt ki, amelyet szerző a Magyar Könyvkiadók Egyletének felszólítására a könyvkiadás kulturája és technikája címen tartott. Minden fölösleges szószaporítás nélkül, gördülékeny nyelven s a sokat tapasztalt, alapos képzettségű szakember tájékozottságával oldotta meg feladatát, mely tárgyánál fogva nemcsak a kezdő szerzőket és kiadókat, hanem az irodalmi dolgok kulissza-titkai iránt mindig rendkívül fogékony nagyközönséget is érdekelheti. Bevezető soraiban a kiadó szerepét méltatja a könyvek létrejötté terén s egyúttal rámutat arra a nem ritka esetre is, amikor a kiadó nem pusztán megvalósítója a már kéziratban kész

írói alkotásoknak, hanem első kezdeményezőjük is. Azonban a kép teljessége kedvéért hozzátehetette volna azt is, hogy a kiadó nem csupán kezdeményezője, hanem megölője is lehet nem egy életre való irodalmi tervnek, mert hiszen az ő meg nem értése, vagy aggodalmaskodása következtében hány derék munka maradt örökre, vagy legalább is hosszú időre eltemetve a szerző ládafiában s hány okos terv nem tudott testet ölteni!

Maga az értekezés négy fejezetre elosztva tárgyalja tömören, de azért mégis rendkívül világosan a szerző és kiadó viszonyát, a könyvek irodalmi és üzleti előkészítését, a kiadó intézkedéseit a könyvek technikai előállítására körül s a könyvek forgalombahozatalát, mindenütt a történeti fejlődés sodrába állítva egy hosszú, sikerekben gazdag kiadói munkásság tapasztalataival alátámasztott mondani valót. Fejtegetései során sok jó tanáccsal szolgál s ha azok, akiknek szánva vannak meg is fogadják őket, úgy a jövőben talán kevesebb haszontalan giz-gaz fog teremni a magyar irodalom mezején. Különösen fontos ez a mai szomorú napokban, amikor ugyancsak keskeny sávra zsugorodott össze ez a mező. Csak irodalmunk egy igen kényes pontjára, a fordításokra utalunk s mindenben aláírjuk RANSCHBURGnak azt a kívánságát, «hogy ezen a téren (a kiadó) az irodalom és a közönség érdekében szigorú mértéket alkalmazzon, hogy a fordításokat nézesse át valakivel és hogy minden áldozatot meghozzon abból a célból, hogy csakis hű, de amellet gördülékeny, jó magyarságú fordításokat hozzon a könyvpiacra. A kiadóvállalat saját színvonalát emeli és süllyesztí az általa kiadott fordítások gondosságával vagy pongyolosságával». Persze ezt az elvet a valóságban vajmi nehéz megtartani, példa rá az *Athenaeum-könyvtár* meg a *Modern-könyvtár* nem egy fordítása, amely bizonyára ez elvek alapján készült s mégis vajmi kevéssé felel meg különösen a hűséggel szemben támasztható jogos igényeknek. Egy másik igen megszívlelendő tanácsa az oly kiadóknak szól, akik noha saját nyomdával rendelkeznek, mégis úgy kalkulálnak, mintha idegen nyomdában dolgoztatnának. «Az ilyen rövidlátó kezelés mellett — úgymond — a könyvkiadás nem prosperálhat s ennél fogva a nyomdai vállalat fellendítését sem szolgálhatja nagyobb mértékben.» Való igaz s ha szerzőnek sikerül tanácsát, melyet több kiváló külföldi példával támogat, a nyomdaüzemekkel bíró kiadókkal elfogadtatni, ezzel nagy szolgálatot tesz a nemzeti kulturának, melynek jegyébe állítja az egészséges kiadói működést.

GULYÁS PÁL.

VEGYES KÖZLEMÉNYEK.

Változás az Országos Széchényi-Könyvtár vezetésében. A kormányzó úr ő Főméltósága 1922. dec. 21-én kelt legfelsőbb elhatározásával a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter úr előterjesztésére megengedte, hogy dr. MELICH János budapesti tudományegyetemi nyilvános rendes tanárnak, a M. N. Múzeum Orsz. Széchényi Könyvtár volt igazgatójának a könyvtár vezetéséről történt lemondása alkalmából, a múzeumi könyvtár érdekében kifejtett buzgó és eredményes működéséért elismerése tudtul adassék. — A kormányzó úr ő Főméltóságának a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter úr előterjesztésére dr. HÓMAN Bálint egyetemi magántanár, budapesti tudományegyetemi könyvtárórt a M. N. Múzeum Orsz. Széchényi Könyvtárának igazgatójává az V. fizetési osztályba méltóztatott kinevezni. Az új igazgató, akit a könyvtár tisztviselői nevében HAVRAN Dániel múzeumi osztályigazgató üdvözölt, 1922. december 27-én foglalta el hivatalát.

Kinevezések az Országos Széchényi-Könyvtárban. A kormányzó úr ő Főméltósága 1923. évi február 6-án kelt legfelsőbb elhatározásával a nagymélt. vallás- és közoktatásügyi miniszter úr előterjesztésére dr. FITOS Vilmos, dr. BAJZA József, dr. SULICA Szilárd, dr. HOLUB József és dr. JAKUBOVICH Emil n. múzeumi igazgatóörököt, valamint dr. PASTEINER Iván budapesti kir. magy. tudományegyetemi könyvtárórt az Orsz. Magyar Gyűjteményegyetem tudományos tisztviselői karának létszámába a VI. fizetési osztályba nevezte ki. A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter úr ő nagyméltósága dr. RÉDEY Tivadar, RÉDEYNÉ dr. HOFFMANN Mária, dr. SIKABONYI Antal, dr. PÁNYI Vukoszava, dr. ZSINKA Ferenc és dr. KÁDÁR Jolán n. múzeumi örököt az Országos Magyar Gyűjteményegyetem tudományos tisztviselői karának létszámába a VII. fizetési osztályba kinevezte, dr. PASTEINER Ivánt pedig megbízta az Orsz. Könyvforgalmi és Bibliografiai Központ igazgatói teendőinek ellátásával.

Kereszty István. Könyvtárunk legidősebb tisztviselője vonult nyugalomba az 1922-ik évben. 1884-ben lépett mint gyakornok könyvtárunk kötelékébe. Működését az akkor még felállítás állapotában levő Hirlaptárban kezdte és 1920-ig munkaerejét, szorgalmát, széleskörű szaktudását ez osztályunknak szentelte. SZINNYEI József mellett ő az, aki hirlapanyagunk feldolgozásában a legmaradandóbb érdemeket szerezte. 1905-ben a Hirlaptár vezetője lett. A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának címjegyzékei V. köteté *A magyar és magyarországi időszaki sajtó időrendi áttekintése 1705—1867* (Budapest, 1916) nagy szorgalmának és széleskörű szakismeretének eredménye. Könyvtári működése mellett hazánk zenei életében is élénk részt vett. Több zenei egyesületnek volt tisztviselője és a zenei irodalomban sűrűn szerepel neve.

Ezirányú munkássága és nagy zenei szaktudása indította könyvtárunk vezetőségét arra, hogy 1920-ban zenei anyagunk szakszerű rendezésével KERESZTY Istvánt bizza meg. Tevékeny és sokoldalú működésének, derűs egyéniségének kedves emléke él közöttünk. (G. A.)

Az Országos Könyvforgalmi és Bibliografiai Központ szabályrendelete. 1. §. A nemzetközi könyvforgalom adminisztrációjának lebonyolítására és közgyűjteményeink külföldi könyvanyagának nyilvántartására az 1922. évi XIX. t.-c. 3. §. 12. pontja értelmében Országos Könyvforgalmi és Bibliografiai Központ címmel központi hivatal szerveztetik.

2. §. Az Országos Könyvforgalmi és Bibliografiai Központ különálló hivatalként kapcsolódik a Magyar Nemzeti Múzeum és az Országos Magyar Gyűjteményegyetem szervezetébe. Tisztviselői és más alkalmazottai az Országos Magyar Gyűjteményegyetem egyesített létszámának keretébe tartoznak.

3. §. Az Országos Könyvforgalmi és Bibliografiai Központ alkalmazottai:

a) igazgató és

b) egy előadó, mindkettő a tudományos tisztviselőkar létszámában,

c) két tudományos segédszemélyzeti létszámába kinevezett vagy szakdíjnoki minőségben alkalmazott bibliografus;

d) egy gépirónó;

e) egy altiszt vagy napibéres szolga.

A hivatal szakértői kiküldetésekre, esetleg más sürgős tennivalókra az Országos Széchényi-Könyvtár igazgatójának hozzájárulásával időnkint igénybe veszi megfelelő díjazás mellett az Országos Széchényi-Könyvtár szakértő alkalmazottait.

4. §. Az igazgató felelős vezetője a hivatalnak. A felettes hatóságokkal rendszerint a Nemzeti Múzeum főigazgatója útján levelez, de elvi jelentőségű és fontosabb tárgyi ügyekben az Országos Széchényi-Könyvtár igazgatójával egyetértőleg jár el s neki jelentéstétellel tartozik. Közvetlen eljárást kívánó könyvforgalmi ügyekben közvetlenül érintkezik az Országos Magyar Gyűjteményegyetem elnökségével, a vallás- és közoktatásügyi miniszteriummal és más hatóságokkal. Az Országos Magyar Gyűjteményegyetemben szervezendő könyvforgalmi szaktanácsnak az Országos Széchényi-Könyvtár igazgatójával együtt tagja.

Az előadó helyettesíti a távollevő igazgatót, de kiadványozási joggal nem bír és helyettesítés esetén a hatóságokkal az Országos Széchényi-Könyvtár igazgatója útján érintkezik.

Az alkalmazottak szolgálati viszonyában a Nemzeti Múzeum tisztviselőire és alkalmazottaira érvényes szolgálati és fegyelmi szabályok irányadók.

5. §. Az Országos Könyvforgalmi és Bibliografiai Központ gazdasági ügyeinek kezelése a Magyar Nemzeti Múzeum gazdasági hivatalának hatáskörébe tartozik s az érintkezésben az Országos Széchényi-Könyvtár és Gazdasági Hivatal érintkezésében követett gyakorlat az irányadó.

Jóváhagyta és kiadta a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter az 1923. évi 394. eln. számú rendeletével.

6. §. Az Országos Könyvforgalmi és Bibliografiai Központ hatáskörébe a következő adminisztratív és bibliografiai ügyek tartoznak:

a) Az Országos Magyar Gyűjteményegyetem keretébe tartozó, valamint minden más állami, esetleg az intézményhez önként csatlakozó más közgyűjtemények külföldi könyvbeszerzési és csereügyeinek központi adminisztrációja;

b) az 1886. évi brüsszeli egyezményhez való csatlakozásunk következményeképpen meginduló hivatalos kiadványcsere lebonyolítása;

c) a külföldi könyvforgalommal kapcsolatos kulturális érdekű mindenemű adminisztratív feladat, nevezetesen a könyvkivitel kulturális ellenőrzése

d) a közkönyvtárak 1920 január 1-től beszerzett és beszerzendő külföldi könyv- és folyóiratanyagának szakszerű bibliografiai nyilvántartása és központi katalógusuknak előkészítése.

7. §. Az Országos Könyvforgalmi és Bibliografiai Központ ügyvitelének szabályait az igazgató előadói javaslata és a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi-Könyvtára igazgatójának, valamint a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatójának véleményezése alapján az Országos Magyar Gyűjteményegyetem igazgató tanácsa állapítja meg.

8. §. E szabályrendelet kihirdetése napján lép életbe.

Budapest, 1923. évi február hó 13-án.

Napkelet címmel a Magyar Irodalmi Társaság a magyar irodalomban elhatalmasodott idegen szellem kiszorítása céljából TORMAY Cecil szerkesztésében havonta megjelenő irodalmi folyóiratot indít. A *Napkelet*, mely hat fvényi terjedelemben évente tízszer jelenik meg, közli a legkiválóbb magyar regényeket és minden évben egy-egy olyan külföldi regénynek a fordítását, mely világsikert ért el. Minden száma közöl egy kisebb esszét s állandó rovata lesz benne a színháznak, zenének, képzőművészetnek s a hazai és külföldi aktuális irodalmi eseményeknek. Munkatársai sorában HERCZEG Ferenc, VARGHA Gyula, PAULER Ákos, HORVÁTH János, KOMÁROMI János, SZEKFŰ Gyula és a magyar alkotó szellem még sok más kiválósága szerepel. Előfizetési ára félévre 600 korona, egyes szám 120 korona. A szerkesztőség és kiadóhivatal ideiglenes helyisége: Budapest, VIII., Mária-utca 7. sz.

VÁLTOZÁSOK

a magyarországi nyomdáknál 1922. szeptember 16-tól 1923. április 30-ig.

Budapesten.

***Ács Ödön*. VII., Király-utca 9.
«Akarati» magyar munkások beszerző-, takarék- és lakásépítőszövetkezetének könyve.
 V., Arany János-utca 1.
Bauer Armin. VIII., Salétrom-utca 10.
Berger Ferenc és Pollák Miksa. VII., Síp-utca 13.
Berger Jenő és Wodicska Béla. IV., Molnár-utca 37.

Braun Antal Ignác. VII., Bethlen-utca 11.
Bruck Andor. VI., Felsőerdősor 15.
 **Budai kny.* IV., Váci-utca 21.
 ***Budapesti Papírkereskedők Nyomdái RT.-a*.
 V., Honvéd-utca 14.
Csaba Miklós. X., Korponai-utca 2.
Csáki Péter. VIII., Üllői-út 20.
Csika Ferenc. IV., Veres Pálné-utca 1.
 ***Fajta László*. VII., Dembinszky-utca 39.

A két *-gal jelzett nyomdák megszűntek. Az egy *-gal jelzett nyomdáról magánúton értesültünk.

- Feldmár Sándor.* VII., István-út 4.
****Feldmár Sándor.** VII., István-út 4.
Fischer Ernő. VI., Rózsa-utca 74.
Fischer Rezső és Weisz Henrik. IV., Váci-utca 69.
 «*Fórum*» lapkiadó rt. V., Zoltán-utca 9.
Földes Zoltán. VIII., Rákóczi-tér 11.
 *«*Futura*» a magy. szöve. központok áruforgalmi rt. házi nyomdája.
****Gál Benjámín.** VII., Thököly-út 19.
Gálitzér József és Andor. VII., Rózsa-utca 38/b.
Gern Károly. X., Liget-utca 42.
Goldmann Ignác. VI., Szerecsen-utca 7.
Goldstein József. VIII., Aggteleki-utca 10.
Gondos Bernát. VI., Szerecsen-utca 5.
Gosztonyi Antal. IV., Múzeum-körút 13.
****György József.** VII., Thököly-út 40.
Hamburger Mór és Kiss Gyula. IV., Régi posta-utca 14.
****Heimovits Márton.** VII., Garay-utca 2.
Hollósy János. VII., Jósika-utca 20.
****Hollósy János és Ács Ödön.** VII., Rózsa-utca 38/a.
****Károlyi György.** V., Arany János-utca 1.
****Kereskedelmi ny. rt.** V., Ügynök-utca 15.
Kis Iván. VIII., Csepregy-utca 2.
****Kováts József.** VII., Rózsa-utca 38/a.
Közol Antal. II., Fő-utca 20.
Közigazgatási, nyomdai, papirkereskedelmi és felszerelési rt. IV., Régi-posta-utca 5.
Leutwiler Ferenc. VIII., Tisza Kálmán-tér 3.
****Löffler Lipót.** VII., Károly-körút 8.
 **Magyar Tudományos Társulatok Sajtóvállalata* rt. VIII., Múzeum-körút 6.
Márton Jakab. V., Súlyom-utca 16.
Palladis könyv-, papir- és írószerkereskedelmi és ipari rt. V., Honvéd-utca 10.
Pharmacia gyógyszerészeti dobozgyár rt. VII., Hernád-utca 54.
Potsabay András. VIII., Rákóczi-tér 11.
****Reiner Elkán.** I., Döbrentei-utca 13.
****Dr. Róth Pál.**
Sándor Zsigmond. IX., Ráday-utca 11—13.
Stádium sajtóvállalat rt. VI., Rózsa-u. III.
Stein Lipót. VIII., Déri-utca 8.
Szántó Dezső és Bródi Miksa Miklós. VIII., Homok-utca 8/10.
Vajda Géza. I., Budafoki-út 10/b.
Vértesi Aladár. IV., Fővám-tér 4.
****Weisz Ignác.** VI., Vasváry Pál-utca 9.
Windisch Károly. VIII., Mária Terézia-tér 8.
****Yost írógép** rt. kny. VII., Erzsébet-körút 9—11.

Vidéken.

- Békés. Végh Lajos.*
Csorna. Martincsevics Károly.
Debrecen. Gárdos József.
 « ****Kocsikovszky László.**
 « Tiszántuli Hírlap-, Könyv- és Lapkiadó-Vállalat rt.
Dorog. «Közszégi Sajtóvállalat».
Esztergom. «Hunnia.»
Kiskunmajsza. Missió RT.
Kunszentmiklós. Szvitek János.
*Mezőcsát. **Schwartz Hermann.*
 « Keller Béla.
Mezőkövesd. Szövetkezeti kny.
Nagykörös. Bazsó és Dajka.
Pusztavasvár. Ózdi járási kny.
Sárvár. Ifj. Milfay Ferenc.
Sopron. Soproni Sajtóvállalat RT.
Szarvas. Özv. Csasztyan Györgyné.
Szeghalom. Friedman Jónás.
 « Sz. Tóth Imre.
Székesfehérvár. Székesfehérvári Friss Ujság könyváll.
*Szombathely. **Népnomda.* Tul. Görög K. és neje.
 « Breznay Pál, Dunántuli ny. váll.
 « Pannonia sajtóváll. rt.
Tabitötfalu. «Sylvester-nyomda».
Ujpest. Fuchs Antal és József, Király-út 1.
 « ***Ritter Jenő, István-út 8.**
Zalaegerszeg. «Kereskedelmi Nyomda és Hírlapkiadó vállalat».
 « «Kultura».

